

2002. IV. évfolyam, 2. szám

419
6026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

8.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)

Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)

Sohár Anikó (Nyugat-Magyarországi Egyetem)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

2002. IV. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Megvásárolható:

Eiler Miklósné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. "F" épület
Telefon: 266-9833/5894, Fax: 485-5217
e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Corvina Könyvklub
Budapest, 1052 Vörösmarty tér 1. II. em. 201.
Telefon: 317-5185

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Készült a Syculus Kft. digitális nyomdájában, 2002-ben
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Fordításpolitiká

Ajtay-Horváth Magda

Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe . . . 5

Kramliné Szalai Virág

Magyarországi minőségmenedzsment a fordításban 14

Horváth Péter Iván

Mitől hiteles a fordítás? 37

Fordítástudomány

Heltai Pál – Juhász Gabriella

A névmások fordításának kérdései angol-magyar és magyar–angol fordításokban 46

Forgács Erzsébet

A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar–német kontrasztív vizsgálat) 63

Műfordítás

Cs. Jónás Erzsébet

Alakzatok a versfordításban (Alekszandr Blok Démon című versének két magyar szövegváltozata) 83

Olvassuk újra a klasszikusokat

Dróth Júlia

A fordítások minőségéről – Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből 100

Könyvek, kurzusok

Simigné Fenyő Sarolta

Jeremy Munday: Introducing Translation Studies – Theories and Applications 106

Lendvai Endre <i>Dirk Delabastita: Wordplay and Translation</i>	114
Szabó Csilla <i>G. Láng Zsuzsa: Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről</i>	119
Veresné Valentinyi Klára <i>Yves Gambier and Henrik Gottlieb (eds.): (Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research</i>	122
Fóris Ágota <i>Frecskay János: Mesterségek szótára</i>	126
Szilágyi Nóra <i>Egy évet töltöttem Párizsban, az ESIT-en</i>	129
Konferencianaptár	131
Útmutatók	
Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára	134
Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára	135
Visszanéző	
Korábbi számaink tartalmából	137

Az integráció nyelvi kihívásai

Az euroszövegek nyelvformáló szerepe

Ajtay-Horváth Magda

1. Az euroszövegek olyan kultúrák fölötti (szuprakulturális) hibrid szöveg-típusok, amelyeket a multikulturális kommunikáció hívott életre, s amelyek különböző kultúrákban autentikus szövegek szerepét töltik be. Mint ilyenek tartalmukat tekintve általában jogi, adminisztrációs, diplomáciai szövegek. Az autenticitás feltétele az azonos pragmatikai funkció betöltése több kultúrában, azaz a különböző nyelvű és állampolgárságú emberek tudatában azonos tudattartalmakra és azonos jelentésekre való utalás. E funkció csak akkor működik hatékonyan, ha a különböző nyelvű és kultúrájú olvasók és értelmezők azonos háttértudással rendelkeznek. Ebből következik, hogy a jogharmonizáció nyelvi harmonizációt is jelent, és megfordítva.

A különböző nyelveken megfogalmazott párhuzamos szövegekben alkalmazott jogi terminusok, kifejezések és szerkezetek körültekintő nyelvi döntések eredményei, amelyek a politikai és nyelvi konszenzus létrejötte után kötelező érvényűek, és következetesen használandók az azonos kontextusokban. Felvetődik tehát a kérdés, hogy a politikai, adminisztrációs uniformizálás módosítja-e, gazdagítja avagy szegényíti a nemzeti nyelveket? Hogyan hat a nagy európai nyelvekre és hogyan a kis nyelvekre?

Dolgozatom harmadik részében ezt a hatást az angol és magyar nyelv szemszögéből próbálom megvizsgálni a *Visegrádi jegyzőkönyv. A magyar rádiós és televíziós újságírók önként vállalható etikai kódexe* magyar és angol változatának szövegösszevetésével, kiemelve és értékelve a hasonló illetve különböző megfogalmazások és szóhasználatok mögött rejlő jelentésbeli különbségeket.

2. Bármely nyelv irányából közelítünk az euroszövegekhez, fontos figyelembe vennünk azt a tényt, hogy a megszóvegezések gyakran olyan nyelven történnek, amely egyetlen félnek sem anyanyelve, azaz a szöveg megfogalmazójának aktuálisan használt nyelve és kulturális identitása különbözik. Európa legtöbb országában azonban a nemzeti és kulturális identitás elválaszthatatlan a nyelvi identitástól, azaz a nemzeti identitásnak a nyelvi identitás szerves része. Ez a tény az angol nyelv világstátusára és európai státusára is hatással van. A XX. század közepétől egyre csökken az angolt anyanyelvként azaz első nyelvként beszélők száma, ezzel párhuzamosan viszont nő azok száma, akik nem anyanyelvként, hanem második nyelvként beszélnek a nyelvet. Egy 2001 októberében kiadott hivatalos angol közlemény szerint napjainkban az angolt második nyelvként beszélők száma meghaladja az angol anyanyelvűekét, ami az angol globális jellegét erősíti. Az angol tanulása és használata tehát legtöbb esetben nem vezet

identitáscseréhez és az angolszász kultúrához való asszimilálódáshoz, amiből az is következik, hogy az angol nyelv egyre nagyobb mértékben szakad el az angolszász kultúrától, és egy multikulturális, földrajzilag szétszórt beszélőközösség nyelveként fejlődik tovább. Demográfiai tendenciákat figyelembe véve az angolt második nyelveként beszélők társadalma a jövőben robbanásszerűen növekedni fog (Graddol 2001: 48). Hasonló jelenséggel találkozunk Európában is, ahol, az *Eurobarométer* felmérései szerint, jelentősen nő az angolt második nyelveként beszélők száma. Noha az Európai Unió nyelvpolitikája a többnyelvűséget támogatja, s nem szán kitüntetett szerepet egyetlen nyelvnek sem, a gyakorlatban mégis bizonyos nyelvek népszerűsége, elsősorban az angolé vitathatatlan, míg a kisebb és gazdaságilag gyengébb tagállamok jogosan félthetik nyelvüket, főképpen a nyilvános szféra, a politika és az adminisztráció területén. Az angol, mint *lingua franca* pozíciójának erősödése kétféle magatartást válthat ki az EU más anyanyelvű közösségeiben. Egyes országok az angolnak engednek térhódítást a nemzeti politikai-adminisztrációs porondon (így van ez Dániában, Svédországban) (Phillipson, 2001: 13), más országokban pedig, s Magyarország is ezek közé tartozik, az adminisztrációs nyelv megújításával, új fogalmakkal történő gazdagításával a szaknyelv eurokompatibilissé formálása történik. A folyamat az angol nyelv státusában is változást jelent, amelyet House *Az állam nélküli angol nyelv, melyet Európa üdvözöl* című cikkében így jellemez:

Nem szükséges a helyi, nemzeti nyelvek és az angol, mint vezető szerepre törő agresszor nyelv viszonyát ellentétként értelmezni, hiszen mindkét nyelv funkcionálisan különböző szerepet tölt be. Az angol, mint európai *lingua franca* nem akadályozza a nyelvi sokszínűséget, inkább összeköt, mintsem szétválaszt, annál az egyszerű oknál fogva, hogy minden európai birtokolhatja, de nem úgy, mint kulturális szimbólumot, hanem egyszerűen úgy, mint a könnyebb megértés eszközt (House 2001: 54).

A nyelv és kultúra ilyen szétválása az angol nyelv fejlődése szempontjából az euroangol variánsokat eredményezi, amelyek az angol nyelv európai dialektusaiként foghatók fel. Egyre jobban valószínűsíthető, hogy Európában az egyes nemzetek a speciális angol nyelvhasználatukon keresztül is hangsúlyozni fogják majd nemzeti hovatartozásukat, s a politikában és adminisztrációban jártas fordító már az angol nyelv használatából meg fogja tudni állapítani, hogy a szöveget milyen anyanyelvűek hozták létre. A különböző nemzeti nyelvek és az angol kölcsönösen hatnak egymásra, és nemcsak a nemzeti nyelvek gazdagodnak anglicizmusokkal, de módosulni fog az angol is.

3. A *Visegrádi jegyzőkönyv* magyar és angol változatának összevetése jó példának bizonyul néhány hibrid szövegforma jellegzetességeinek kiemelésére magyar és angol vonatkozásban. A dokumentum kimeríti Anna Trosborg hibrid szövegtípusra vonatkozó meghatározását, mely szerint:

A hibrid szövegtípus több kultúra kompromisszumának terméke. Bizonyos esetekben a nyelvi kapcsolat két kultúra között kölcsönös, amely együttesen létrehozott fordításokat eredményez. Ilyenkor A kultúra és B

kultúra (vagy több kultúra is) egymással kapcsolatba kerül az egyre nagyobb fontosságú nemzetközi folyamatok következtében (Trosborg 1997: 145).

A *Visegrádi jegyzőkönyv* magyar és angol politikusok, újságírók és médiaszakemberek 2000-ben tartott fórumának gondolatait foglalja össze, mely nem rendelkezik ugyan törvényerővel, de gyűjteménye azoknak a szabályoknak, amelyek egy önként vállalt etikai kódex alapjait képezhetik. A fórum vitatémáit a *BBC Irányelvekben* tárgyalt kérdésekből kiindulva választották a következő nyolc főtéma szerint: szerkesztői függetlenség, pártatlanság és összeférhetetlenség, pontosság, kiegyensúlyozott hírközlés, ízlés és erkölcsi normák, adatvédelem és a magánélet sérthetlensége, etnikai és más kisebbségek a médiában, erőszak a hírműsorokban. Valamennyi témának külön fejezetet szenteltek. A vitafórum angol és magyar nyelven folyt, a vita magyar résztvevői angol nyelven értő és beszélő médiaszakemberek voltak, tehát az angolokkal hasonló szakmai háttérismerettel rendelkeztek, így tehát az álláspontokat feltehetően közösen is szövegezték meg magyarul és angolul. Minden alapunk megvan tehát ahhoz, hogy a két szöveget párhuzamos, hibrid szöveggént kezeljük, és nem úgy, mint forrásszöveget és fordítást.

3.1 Az angol és magyar nyelvű szövegek összevetésekor nem az átváltási műveletek érdekeltek, hanem azok a jelentésárnyalatok, amelyek különbözőek voltak a két szövegben. Ha a szövegeket a funkció irányából közelítjük meg, akkor azt kell megvizsgáljunk, hogy léteznek-e mindkét nyelvben azok a nyelvi eszközök, amelyekkel ugyanazok a tudattartalmak lefedhetők, illetve, hogy a két nyelvben használt nyelvi eszközök ugyanazt a tudattartalmat fedik-e le. Amennyiben a nyelvi eszköz – tudattartalom viszony a két nyelvben nem esik egybe, akkor a két szöveg nem tölthet be azonos pragmatikai funkciót a két közösségben. A humán tudományokban általában, de a jogi szövegekben különösképpen hangsúlyos szerepet kapnak a fogalmak, amelyek hosszú történelmi fejlődés eredményeképpen kristályosodnak ki, s sokszor nem is érthetők meg történelmi fejlődésük nélkül. A politikai jellegű viták mindig fogalom meghatározással kezdődnek az egynyelvű jogalkotásban is, s ez még inkább így van a több nyelven történő jogharmonizációs tárgyalásokon. Minderről Robertson így ír: „a politika művészet, és a politika stúdiuma elsősorban a szó jelentéséről és jelentésárnyalatairól szól” (Robertson 1988: viii). A vizsgált dokumentumban számos helyen érzékelhetjük a jelentés körüláncolásának, megragadásának nehézségeit, a kétségbeesett törekvést a minél egyértelműbb megfogalmazásokra. Íme egy példa:

Angol szöveg: The BBC states that “due” impartiality lies at the heart of the BBC. It is a core value and no area of programming is exempt from it. It requires programme makers to show open-mindedness, fairness and respect for the truth’.

Here, the crucial word is “due”. “Due impartiality” means impartiality which is adequate or appropriate to the nature of the subject and the type of programme.

Magyar szovag: A BBC leszogezi, hogy kellő partatlansagnak kell a BBC kozepontjaban lennie. Ez alapérték, és ez alól egyetlen musorkeszitoi terület sem mentesül. A pártatlanság a musorkeszitoitol megköveteli a nyitottságot, korrektséget és az igazság tiszteletet.

A döntő szó itt a „kellő”. A „kellő” pártatlanság olyan pártatlanságot jelent, amely megfelel a téma természetének és a program típusának (12).

3.2. A magyar szövegrészletben szinte biztosra vehető, hogy a *musorkeszitoi terület* az angol *area of programming* hatására létrehozott szókapcsolat, amely gazdagodásnak könyvelhető el a magyar medianyelvben. Jelentestartalmat tekintve sokkal általánosabb és távolságtartóbb, mint például a *musorkeszitoi területe*, amely szerkezetben a szubjektum szerepe kap hangsúlyt. A *musorkeszitoi terület* a bemutatott témák jellegére irányítja a figyelmet és nem a műsor létrehozójának a személyére.

Az angol szövegben a *fair, fairness* szavak kulcsszavak, több kontextusban felbukkannak s következetesen mindig e két alakban, noha az angolban is számos szinonimajuk van, mint például a *just, unbiased, impartial, objective, unprejudiced*, és az *honest*. A magyar szöveg viszont a szinonimák széles skáláját használja, így például a *korrektséget* (12, 38. lap), *méltányosság* (17. lap), *tisztességet* (12, 17. lap) vagy az *igazságosság* főneveket. Kétségtelen, hogy ezáltal a magyar szöveg gazdagabb, mint az angol, az azonban kérdés, hogy egy jogi-politikai-etikai jellegű irásban a színes stílus fontosabb-e, vagy a szoismetlessel nyomatékosított egyértelműséget? Az angol szakszovegeknek a fentebbihez hasonló ismétlés jóval inkább sajátja, mint a hasonló szovegtipusba tartozó magyar szövegeknek. A magyar szövegben a szinonimák, úgy tűnik, esetlegesen váltják egymást, tehát nem alakult ki az egy bizonyos szinonima egy bizonyos kontextushoz való kötődése. Valosinusitheto, hogy jogrendszerünk és közéleti megnyilvánulasaink finomodása a nyelvet is a fegyelmezettebb, egyértelműbb, a jelentesarnyalatokat kizáró megfogalmazások irányába fogja alakítani. Ez nem feltetlenul eredményez egyhangúbb stílust, hanem inkább a szinonimák jelenteshasadasahoz vezet, amely rögzíti a szinonima-variáns és a hozzá társítható kontextus kapcsolatát.

A változatosságra törekszik a magyar szöveg akkor is, amikor idegen szavakat és azok magyar megfelelőit egyarant használja. Ez a kovetkezetlenseget előnyére válik a magyar euro-bürokrata nyelvnek, hiszen nem engedi kiveszni a magyar megfelelőt, de ugyanakkor befogadói gesztust tesz a nemzetkozi szövegek kulcsfogalmai felé. Ha bármely variánst kizárólag alkalmaznák fordítóink, az óhatatlanul a másik variáns elhalvanyulasahoz, ritkulasahoz majd kiveszesehez vezetne, s mondjuk meg őszintén, a magyar megfelelő lenne a fenyegetettebb elem. Így a *consensus egyetertekenkent, az inherent elidegenithetetlenkent* jelenik meg a magyar változatban, noha a latin alapú *konszenzus* és *inherens* szintén elterjedt bizonyos nyelvretegekben. A *neutral* melléknévvel szintén *semleges*ként találkoznak a magyar változatban, hasonlóképpen a *promotional work reklám-munkaként* jelenik meg a magyar szövegben. Az *“A broadcaster should be a professional sceptic”* mondat a filozófiai fogalom elhagyásával bukkan fel a magyar szövegben, noha a szkeptikus jelző gyakran előforduló műszava a magyar filozo-

fiai és újságírói regiszternek. A magyar változat viszont „a riporternek hivatalból kell kétkednie” kevésbé absztrakt és bonyolult gondolatokat társít, mint a szakmai hozzáállás lényeges elemeként emlegetett szkepszis az angol változatban.

3.3. Az előbbivel ellentétes tendenciát figyelhetünk meg a médiára vonatkozó terminusok esetében. Azok tudniillik szinte kivétel nélkül angolul, azaz idegen szóval kerültek át a magyar szövegbe. A *moderator* és *public relation works* *moderátor* és *PR. munka* formájában található meg a magyar változatban, példázva azt, hogy a médiaipar globalizációja miatt a médianyelv a legnyitottabb az idegen, főleg angol elemek iránt.

3.4. A következő szövegrészletben az angol *spectrum of debate* birtokos jelzős szókapcsolat *téma* főnévként való átváltása a magyar variánsban szemantikai különbséget éreztet. Íme a tágabb szövegkörnyezet:

Angol szöveg: The BBC guidelines suggest “a programme may choose to explore any subject, at any point on the *spectrum of debate*, as long as there are good editorial reasons for doing so” (13).

Magyar szöveg: A BBC Irányelvei szerint „a műsor a vita bármely nézőpontjából bármilyen *témát* kiválaszthat, amennyiben az szerkesztői szempontból kellőképp indokolt” (13).

A magyar *téma* lexéma jelentése sokkal semlegesebb és homogénebb, mint a *spectrum of debate* (vitaspektrum? témaspektrum), amely egy sok nézőpontot és megközelítési lehetőséget tartalmazó, bonyolult témakört feltételez, amely alkalmas a nézőpontok ütköztetésére, azaz a vitára, ami a demokráciák elemi tevékenységi formája.

3.5. Az angol többes számú *media laws* következetesen egyes számban jelenik meg a magyar változatban, valószínűleg annak analógiájára, hogy a magyar nyelv a többes számú főnév után is egyes számú igét használ, jóllehet a médiatörvény minden bizonnyal több törvényt tartalmazó törvénygyűjteményt jelent. Valószínű, hogy a *mediatörvény* már a jogi nyelvben és köztudatban is rögzült fogalom.

3.6. Az angol *code of practice* (13) jelzős szerkezet *szerkesztői irányelvekként* (editorial guidelines) jelent meg a magyar szövegvariánsban, holott a szerkesztői irányelvek összetételben az *elvek* alaptag legalább olyan erővel utal az elméleti hozzáállásra, mint az angol *practice* a gyakorlatra, s így az angol és a magyar megfelelők egymással ellentétes magatartást sugallanak. Talán a *gyakorlati útmutató szerkesztők számára* körülírás pontosabb lett volna, mint a szerkesztői irányelv.

A dokumentum 6. fejezete, mely az *Adatvédelem és a magánélet sérthetelensége* (*Data Protection and Privacy*) címet viseli, ékesen bizonyítja, hogy a fogalmi bizonytalanság mindig összefügg a nyelvi bizonytalansággal is. Így annak, aki politikai, etikai-morális kérdésekről vitatkozik, tulajdonképpen nyelvi kérdésekben is állást kell foglalnia. A vitát az angol *privacy* magyar átválthatósága okozta. A negyedik kérdésről, vagyis arról, hogy van-e különbség közérdek és közügy között, a BBC-nek az az álláspontja, hogy lehet különbség: „az a pusztán tény, hogy a közfigyelem ráirányult valaki magánéletére (pl. egy másik sajtó-

orgánum beszámolt róla), önmagában még nem indokolja, hogy a BBC is foglalkozzon vele”. Hankiss Elemér úgy reagált erre, hogy „a magyar nyelvben nincs is megfelelő kifejezés a ‘privacy’-ra. A magánélet szentségéről, vagy sértettségéről beszélünk. A magánélet, az emberi élet szentsége... abszolút érték. Így hát nagyon kevés esetben lehet ezt felülbírálni!” (Hankiss in Fletcher és Pallai 2000: 33).

3.7. A *public service broadcasting* és a *public service television* magyar megnevezésére *közszolgálati műsorszolgáltatás* vagy *közszolgálati televízió*, illetve e két szó rövidítésével létrejött *köztelevízió* szolgál.

Az angol és magyar szövegeket összevetve számos esetben találkozunk olyan példákkal, amikor egy-egy angol szókapcsolat következetesen ugyanannak a szókapcsolatnak a megfelelőjeként fordul elő a magyar szövegben is. Ezek a jelenségek a rögzült nyelvi norma kialakulásának folyamatát tükrözik e szöveg-típusban is. Ilyen példák a következők:

conflict of interest	összeférhetetlenség
balance of views	nézetek egyensúlya
balanced reporting	kiegyensúlyozott hírközlés
all pertinent opinions	összes álláspont bemutatása
mandate for reporting	tájékoztatási kötelezettség
inaccurate reporting	pontatlan híradás
public issue	közügy
financial post	gazdasági megbízatás
a culture of lack	a politikai be nem avatkozás
of political interference	kultúrája

3.8. A dokumentum 7. fejezetének angol változatában, amely az *Etnikai és más kisebbségek a médiában* (*Ethnic and other Minorities in the Media*) alcímet viseli, az angol megfogalmazásokat sokkal kategorikusabbnak érezzük, mint a magyart. A stílusbeli különbözőség a témához való másfajta viszonyulást tükröz. Íme a két szövegrész:

Angol szöveg: The group decided that one of the best ways of eradicating prejudice against ethnic minorities was to broadcast information about them, *but also to ensure* that there are on-screen presenters from ethnic minorities... (36)

Magyar szöveg: A csoport álláspontja szerint, etnikai kisebbségekkel szembeni előítéletek ellen a róluk szóló információk közlésével lehet küzdeni, de biztosítani kell, hogy tagjaik műsorvezetőkként is megjelenhessenek a képernyőn...(36)

Megfigyelhető, hogy a magyar változat a *küzdeni* infinitívuszt használja ott, ahol az angol az *eradicate* igét (felszámol), noha mindkét szónak számos szinonimája lenne az angolban is. Az átültetés során bekövetkezett jelentésárnyalat különbözősége arra utal, hogy a magyarok valószínűleg kevésbé optimisták a kisebbségi ügyek kezelésének hatékony módját illetően, mint az angolok.

Hasonló attitűdbéli különbséget tükröz egy további mondatban a határozott *the group decided* (a csoport eldöntötte) és a kevésbé kategorikus *a csoport álláspontja szerint* megfogalmazás is. Hasonlóképpen kevésbé éles a magyar *meg próbál hatni* kifejezés a *curb the trend* (megfékezni a tendenciát) helyett.

3.9. Néhány esetben, különösképpen a média és a politika fogalomkörében megfigyelhető, hogy a magyar gyakran él körülírással, vagy használ azonos fogalomkörbe tartozó, de az angol szót mégsem elég pontosan visszaadó szerkezeteket. Olyan összetételek magyarításában, mint amilyenek például a *graphic-shot, on-screen presenter, affirmative action, overuse of weapons*, szükséges lenne a fordítók, nyelv művelők nyelvi leleménye. Az *on-screen presentert* *műsorvezetőként* vagy *akik megjelennek a képernyőn* körülírással adja vissza a magyar változat. Hasonlóképpen nincs magyar megfelelője az *affirmative action* jelzős szerkezetnek, amely helyett *pozitív diszkriminációt* találunk a magyarban. Az angol szövegrészből azonban világosan kitűnik, hogy a pozitív diszkrimináció (*positive discrimination*) nem teljesen fedi az *affirmative action* szintagmát. Íme az angol szövegrész:

Angol szöveg: In the United States, the group was told, the law demands “affirmative action” or positive discrimination, but the practice in Hungary is much more arbitrary.

Magyar szöveg: Felhívták a munkacsoport figyelmét, hogy az Egyesült Államokban a törvény megköveteli a pozitív diszkriminációt, de a magyar gyakorlat jóval önkényesebb.

Valószínűsíthető, hogy a nemzetköziesedő angol hatására a magyar nyelv is előbb-utóbb plasztikus kifejezéseket és szóösszetételeket fog létrehozni a szó-készletgazdagítás valamely eszközével. A vizsgált szövegben megtalálható *média gettó, műsor gettó* esetében a *media ghetto, journalistic ghetto* tükröfordításának alkalmazásáról van szó, amely azért is kézenfekvő, mert az összetétel mindkét tagja gyakran használatos neologizmus a magyarban is. Angol ösztönzésre történt magyarításra számos jó példát találunk a magyarban, gondoljunk csak a *felhasználóbarát, honlap, holdkomp* szavainkra.

4. Következtetések. A *Visegrádi jegyzőkönyv* angol és magyar változatát elemezve kiderült, hogy a két szöveg alkalmankénti jelentésárnyalatbéli különbségei vagy abból adódnak, hogy a magyar nyelvben nincs meg az a lexikai egység vagy összetétel, amely a másik nyelvben pontosabban lefedi a valóságtartalmat, vagy pedig abból, hogy az eltérő jelentésárnyalatok másfajta valóság szemléletet tükröznek. Valószínűsíthető, hogy a szemléletek közeledése (szemléletharmonizáció?) árnyaltabb jelentések kifejezésére alkalmas, új nyelvi elemeket és szóösszetételeket fog létrehozni vagy neologizmusokat bevezetni a magyar nyelvbe a nyelvi kompatibilitás igényeit kielégítve.

A nyelvi gazdagodás folyamán két elv érvényesül. Egyrészt közelednünk kell az euroangol (eurobürokrata) nyelv szókészletéhez, másrészt azonban törekednünk kell a megfelelő és egységes magyar terminológia kialakítására. Ezt az igényt Dróth Júlia (2000) tanulmányának címe imperativusként fogalmazza meg: *Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája!* A magyar

nyelv frissítésének lehetőségei határtalanok, s korunkban a szókészlet és frazeológia gazdagításának legtermékenyebb forrásai a társadalmi nyelvváltozatok, így tehát az eurobürokrata nyelvezet fejlődésének is a magyar nyelv gazdagításának irányába kell hatnia, a magyar nyelvi rendszerbe jól beilleszthető, időtálló új szavak, szóösszetételek és neologizmusok megjelenésével. Erre minden reményünk meglehet, ha figyelembe vesszük azt a nyelvtörténeti tény, hogy az idegen szavak átvétele és a magyar nyelvhez való idomítása mindig békés együttélés esetén következett be, s soha nem politikai erőszak nyomására. Ilyen értelemben releváns tény, hogy 1945 és 1989 között nyelvünk például egyetlen orosz szót sem fogadott be (Szathmári 2000: 145).

Végezetül megállapítható, hogy a magyar nyelv vonatkozásában az euroangol a magyar nyelv gazdagításának erőteljes ösztönzője, az angol vonatkozásában pedig számolni kell azzal, hogy az euro-adminisztrációs angol (euroangol) függetlenedik az angolszász kultúrától, s egy nemzetközi elit nyelvváltozataként él és fejlődik tovább.

Irodalom

- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr*.3.szám. 287–297.
- Graddol, David 2001. The Future of English as a European Language. *The European Messenger*. 2. szám.
- House, J. 2000. A “stateless” language that Europe should embrace. *Guardian Weekly*. April 2001. Learning English Supplement. 1–3.
- Kiefer Ferenc 2001. *Európai Unió és a magyar nyelv*. Plenáris előadás A Magyar Tudomány Napján Nyiregyházán.
- Klaudy Kinga 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény Gábor és Kardos Tamás (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete 57–63.
- Klaudy Kinga 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr*. 125. évf. 2. szám. 145–152.
- Phillipson, R. 2001. Global English and local language policies: what Denmark needs. *Language Problems and Language Planning* 25. 1–24
- Robertson, D. 1988. *The Penguin Dictionary of Politics*. London: Penguin
- Schaffner, Christina 1997. Strategies in Translating Political Texts. In: Trosborg, Anna (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 119–143.
- Seidlhofer, B. 2001a Brave New English. *The European Messenger*. 1. szám, 42–48.
- Seidlhofer, B. 2001b Towards making “Euro-English” a linguistic reality. *English Today*. 4. szám. 14–16.
- Szathmári István 2000. Államiságunk, kultúránk, nyelvünk ezer éve. *Magyar Nyelvőr*. 2. szám. 141–145.

-
- Trosborg, Anna 1997. Translating Hybrid Political Texts. In: Trosborg, Anna (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 145–157.
- Wolf, Dieter 1998. *Megjegyzések az európai többnyelvűséggel és nyelvi uniformizálódással kapcsolatban*. A VIII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia plenáris ülésének előadása.

Forrás

- Fletcher, C., Pallai, P. (szerk.) 2000. *Visegrádi jegyzőkönyv. A magyar rádiós és televíziós újságírók önként vállalható etikai kódexe*. Budapest: Brit Nagykövetség.

Magyarországi minőségmenedzsment a fordításban

Kramliné Szalai Virág

1. Bevezetés

1. 1. A minőség kérdésének aktualitása

Magyarországon éppen ebben az időszakban folyik a jelentősebb, a szakma szempontjából meghatározó szerepet játszó *fordítóirodákban*¹ a minőségügyi rendszerek kialakítása, bevezetése. A Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete MFE (Hírlevél 1999: 1), melynek a Transzfordító Kft.² alapító tagja, 1999-ben kidolgozta saját, speciálisan fordítóirodák részére készült minőségügyi szabványát. Az első körben 15 fordítóiroda jelentkezett minősítésre. (Reha 2000: 8). Mivel a fordítói ágazatban a minőségi kezdeményezés még viszonylag az elején tart, ezért létező rendszert és az annak bevezetése utáni tapasztalatokat még nem lehetett vizsgálni. A dolgozat témája ezért elsősorban az ezen a területen eddig történtek áttekintése, azok jelentőségének felmérése, valamint javaslatok megfogalmazása a jövőre nézve, különös tekintettel a Transzfordító Kft. gyakorlatára. Ennek keretében a dolgozat szól a minőség aktualitásáról és fontosságáról a fordítói ágazatban, ez utóbbi sajátosságairól, a szabványkiválasztásról, a Transzfordító Kft. által alkalmazott minőségi rendszerről, valamint a minőséggel kapcsolatos költségek jövőbeli figyelésének lehetőségéről.

Magyarországra 1989 óta jelentős mennyiségű külföldi tőke áramlott be. A Gazdasági Minisztérium által közölt adatok szerint „1999. december 31-én a Magyarországra bevont működő tőke állomány 20,7 milliárd dollárt tett ki”³. „1998 végéig több mint 20 ezer (kettős könyvvitelű) külföldi tőkével működő cég alakult Magyarországon. A világ legnagyobb transznacionális vállalatai közül jelentékeny számú vállalat (több mint 40) valamilyen tevékenységbe kezdett Magyarországon.”⁴ Ezeknek a szervezeteknek nagy mennyiségű anyag (szerződések, pénzügyi kimutatások, szakmai dokumentációk) különböző nyelvekre való *fordítására* van igénye. Ehhez, a gazdasági téren jelentkező, és a rendszer-váltás óta jelentős mértékben megnőtt kereslethez járul a tudományos, a politikai, és egyéb területeken fellépő, a korábbihoz képest szintén kibővült igény.

A fordítások iránti igény megnövekedése nem csak Magyarországot jellemzi. „A piacok világméretűvé válásával jelenleg minden vállalatnak nemzetközi szintű kereskedelmet kell lebonyolítania, és a nemzetközi kereskedelem többnyel-

1 A fordítási szakkifejezések meghatározását ld. a Függelékben. A szakkifejezés első előfordulásakor dőlt betűvel van szedve.

2 Fantázianév

3 www.gm.hu/news/gazd-1999-27.htm

4 www.gm.hu/economy/capital/capi-05.htm

vü kereskedelmet jelent” (Kingscott 1999). Bár a gazdasági társaságok igyekeznek több nyelven beszélő alkalmazottakat foglalkoztatni, akik az idegen nyelvű ügyintézészt ellátják, ezek az emberek nem képesek olyan hatékonyan, gyorsan és pontosan lefordítani a szükséges anyagokat, mint a hivatásos fordítók.

„A globalizálódó világban a fordítás egyre nagyobb szerepet kap, és egyre több területre terjed ki. Szinte minden típusú és fajtájú szöveget lefordítanak, kézikönyveket, használati utasításokat, reklámokat, multimédia-termékeket, filmeket, könyveket, videókat, enciklopédiákat, számítógépes szoftvereket stb. A /DIN 2345/ szabvány megjelenésének alkalmából 1998 márciusában Luxemburgban rendezett konferencián elhangzott, hogy a világ nagyobb fordítóirodáinak adatai szerint a fordítások mennyisége évente világszerte több mint 15 százalékkal nő. Ha ezt az adatot reprezentatívnak tekintjük az egész fordítói szakma számára, akkor a világszerte készített fordítások mennyisége hat éven belül megduplázódhat” (Szabari 1999: 28).

A fordítás tehát egyre nélkülözhetetlenebb és egyre nagyobb forgalmat bonyolító ágazat. Ezért fontos a megfelelő minőségügyi szabályozás, a minőségügyi rendszerek bevezetése és a minőségmenedzsment. Az erre való törekvés a fejlettebb piacokon már korábban formát öltött, és a jelenleg folyó munka eredményeképpen hamarosan Magyarországon is lesznek már minősített fordítóirodák.

1.2. Mennyire játszik fontos szerepet a minőség kérdése a fordításban?

A minőség kérdése ma Magyarországon rendkívül fontos mind a megrendelők, mind pedig a fordítóirodák és a *fordítók* részére is.

Tekintettel arra, hogy a gazdasági társaságok életében egyre nagyobb mennyiségű anyag fordíttatására van szükség, ez számukra fokozatosan éppen olyan mindennapi szolgáltatássá válik, mint például a banki, vagy biztosítói szolgáltatások igénybe vétele, következésképpen egyre fontosabb lesz számukra, hogy képesek legyenek megkülönböztetni a megfelelő minőségű szolgáltatást a rossz minőségűtől.

„A legtöbb megbízó számára a fordítás sajnálatos módon elsődlegesen csak költségtényezőt jelent. Ennek oka talán az, hogy a fordítás költségei egyértelműen mérhetők, míg a fordítás haszna nem mutatható ki számokban. Nincsenek adatok arra vonatkozóan, milyen vesztesége származik pl. egy vállalatnak abból, ha nem folytat megfelelően átgondolt fordításpolitikát. Alig van még egy olyan szolgáltatás vagy ágazat, ahol a potenciális ügyfél olyan kevésbé lenne képes megítélni az ár és az érte nyújtott szolgáltatás viszonyát, mint a fordítás” (Szabari 1999: 27). Ebben nyújt számukra segítséget a fordítóirodák minőségi tanúsítása.

Ez ugyanakkor a professzionális fordítóirodák és a hivatásos fordítók szempontjából is rendkívül fontos, mert lehetővé teszi annak tudatosítását a közvéleményben, hogy a fordítás szakképzettséget igénylő szakma és nem egyenlő a nyelvtudással. „A fordítói szakma még nem volt képes arra, hogy a kívülállók számára meggyőzően jelenítse meg önmagát, bemutassa, milyen komplex tevékenység a fordítás, milyen sok tudást és információt követel. Míg szinte min-

denki számára természetes, hogy jogi ügyeket nem maga intéz, és már egy lakás adásvételével kapcsolatban is inkább szakemberhez, ügyvédhez fordul, addig a fordítással kapcsolatosan a közvéleményben nem létezik ilyenfajta tudatosság, a fordítás és a nyelvtudás közötti határok elmosódnak, a nyelvtudás a közgondolkodásban egyben fordítói kompetenciát is jelent. Magyarországon talán különösen sok a tévhit ezzel kapcsolatban ...” (Szabari 1999: 27).

A professzionális fordítóirodáknak tehát egyrészt, hogy a fordítói szakma felértékelődéséhez hozzájáruljanak, másrészt, hogy a megfelelő minőséget elérjék és biztosítsák, valamint hogy ezáltal a megrendelők bizalmát megnyerjék és tartós elégedettségüket kivívják, minőségbiztosítási rendszer bevezetésére és alkalmazására van szükségük. Ennek megfelelően a jelentősebb irodák közül egyre többen ismerik fel, hogy a hosszú távú üzleti siker alapja a minőség és kívánják auditáltatni cégüket.

2. A fordítási ágazat sajátosságai a minőség vonatkozásában

A minőségpolitika megfogalmazásához meg kell határozni, hogy a fordítást illetően mit értünk minőségen. „A minőség az egység azon jellemzőinek összessége, amelyek befolyásolják képességét, hogy meghatározott és elvárt igényeket kielégítsen” (MSZ EN ISO 8402: 1996). Tisztázni kell tehát, hogy melyek ezek a jellemzők, valamint melyek a meghatározott és elvárt igények.

Vizsgáljuk meg először az elvárt igényeket. Ha például a megrendelő szerződést fordíttat, sokkal fontosabb a pontosság és az egyértelmű fogalmazás, mint a szöveg gördülékenysége, stilisztikai tökéletessége (mely utóbbi jellemző viszont műfordítás esetén elengedhetetlen), ezen kívül az időtényező is szerepet játszik. Ha a megrendelő reklámot fordíttat, és azt az adott nyelvi környezetben is reklámként kívánja felhasználni, akkor a gondolati elem lényegének, az üzenetnek a *célnyelvi* kultúrába való átültetésére van szükség, a gördülékenység, megfelelő stílus alapkövetelmény, viszont a pontosság háttérbe szorul. Amikor egy üzletember másnapi tárgyalásához nagy mennyiségű, idegen nyelvű anyagot kap, amelyet megbeszéléseinek sikere érdekében mindenképpen meg kell ismernie, a legfontosabb az időtényező, és bármennyire összecsapott is a megfogalmazás, csikorog a szöveg, de időben elkészül, már kielégítette a megrendelő igényét. Egy örökbecsű, de a tárgyalás kezdete után öt perccel megérkező fordítás számára egyáltalán semmit nem ér, igényeit semmilyen mértékben nem elégíti ki.

A minőségre való törekvéshez, melynek alapvető fontosságú eleme az igények kielégítése, jól illeszkedik Vermeer skopos-elmélete (1978). A „skopos” görögül célt jelent, és az elmélet lényege éppen abban áll, hogy a fordítást meghatározó szabályok között – melyek között hierarchikus viszony áll fenn – éppen az a legfontosabb, hogy mi a fordítás a célja. „A fordítás célját képező szövegek mindig beágyazódnak valamilyen szituációba, amelyet a körülötte elhelyezkedő kulturális tér határoz meg. /.../ Hogy az adott translátum a célkultúrában milyen célt ill. funkciót tölt be, azt elsősorban a címzett határozza meg. /.../ Jól példázza a skopos-elmélet jelentőségét egy Németországban született bírósági

ítélet, mely egy fordítóirodát kártérítésre kötelezett, mert nem vette figyelembe a fordítandó szöveg célját, és ezzel kárt okozott a megbízónak. A fordítandó szöveget a megbízó egy reklámprospektusba szánta, és erről a megbízásban a fordítóirodát tájékoztatta is. A célnyelvi szöveg azonban nem felelt meg a célnyelven szokásos reklámszöveg-konvencióknak, így azt megjelenés előtt jelentősen át kellett dolgozni” (Szabari 1999: 28).

A minőség definíciójában az igényeket az „elvárt” mellett a „meghatározott” jelző is kíséri, ami esetünkben azt jelenti, hogy a megrendelőnek aktívan közre kell működnie oly módon, hogy elvárásait meghatározza. Ez a követelmény a magyar fordítói piacon rendkívül nagy jelentőségű, mivel eddig inkább az volt és ma is az a jellemző, hogy a megrendelő csak átadja az átültetendő szöveget és várja a kész fordítást. Nem érti, miért kellene neki elmagyaráznia, milyen célra akarja azt felhasználni. Közhely, hogy két nyelv kifejezéseinek szemantikai mezője nem pontosan egyezik meg. Azt a koncepciót, amit az egyik nyelv egy szóval fejez ki, a másik esetleg kettővel, vagy többel. Hogy az ugyanazt a fogalmat (például egy gépet, vagy alkatrészt) jelölő két vagy több szó közül egy adott cégnél melyiket alkalmazzák, csak az illető cég tudja megmondani. Ahhoz, hogy a fordító ezt a szót alkalmazza, és ne a másikat, a megrendelőnek együtt kell működnie. Ma Magyarországon sok megrendelő ezt nem látja be, és ha a fordító kérdez tőle, hogy valóban olyan fordítást készíthessen, amely a cég által alkalmazott terminológiát tartalmazza, és így igényeit legjobban kielégíti, hajlamos azt a következtetést levonni, hogy nem jó a fordító, különben nem kérdezne. A szabvány – mely szól a megrendelő szerepéről is – bevezetése ezen a helyzeten várhatóan sokat fog javítani.

Ezek után nézzük meg, hogy mely jellemzők játszanak szerepet a minőség meghatározásában a fordítás területén. Ezeknek a jellemzőknek valamilyen módon mérhetőeknek és tesztelhetőeknek kell lenniük. „Sokszor mondják fordításokról, hogy jól visszaadják az eredeti hangulatát, hogy gördülékenyek, hogy pontosan tükrözik a forrásnyelvi szöveg tartalmát stb. Az ilyen és ehhez hasonló szubjektív vélemények alapján nem lehet objektív mércét felállítani a fordítás értékelésére” (Szabari 1999: 31).

Objektív mérce lehet az idő, vagyis határidőre elkészült-e a munka, a teljesség, vagyis hogy a fordító nem hagyott-e ki véletlenül egyes szövegrészeket, a szövegben szereplő számok pontossága, a helyesírás, a szöveg megjelenésének azonossága (betűfontok, aláhúzások, dőlt betűk, táblázatok stb.). Mindezek a fordítás elkészülte után a fordítóirodában viszonylag kis ráfordítással ellenőrizhetőek és hiba esetén korrigálhatóak is, de az ezeknek a jellemzőknek való tökéletes megfelelés esetén még mindig nem garantált, hogy a fordítás kielégíti a megrendelő igényeit, tehát ezek nem elegendőek a minőség körülírására.

Alapvető fontosságú a forrásnyelv és a célnyelv közötti tartalmi ekvivalencia (a két szöveg ugyanazt jelentse), valamint a célnyelvnek megfelelő formai megjelenés (a célnyelv nyelvtani és stilisztikai szabályainak való megfelelés, kulturális közege számára való elfogadhatóság). Ezeknek a jellemzőknek az ellenőrzéséhez lektor közreműködésére van szükség, aki viszont szintén nem centiméterrel fogja mérni a szöveget, hanem saját szubjektív ismeretei és nyelvi preferenciái alapján fogja azt megítélni. Szerepet játszanak még olyan elvárások is, hogy a

fordítás ugyanazt a hatást keltse, mint a forrásnyelvi szöveg. (Ez sokszor a lehetetlenség határát súrolja, gondoljunk például az angol humorra, amely bár tartalmilag visszaadható, nem mindenki ugyanúgy érzékeli, ha pedig a magyar ízlés szerinti viccet faragunk, lényegét veszti el).

További problémát okoz a forrásnyelvi szöveg, amely sokszor pontatlan, a forrásnyelv szabályainak nem megfelelő, zavaros, nehezen értelmezhető. Ez sajátos, a fordítási ágazatra jellemző nehézség, mivel itt az egyik meghatározó inputot a megrendelő szolgáltatja, mégpedig úgy, hogy ő maga egyáltalán nem képes megítélni annak milyenségét.

3. A minőségmenedzsment alkalmazása

3.1. A minőségmenedzsment jelentősége a fordításban

A minőségmenedzsment lényege abban áll, hogy megfogalmazza, majd megvalósítja a minőségpolitikát (ISO 8402–1987). „Másképpen fogalmazva, a minőségirányítás szisztematikus módon garantálja azt, hogy a tevékenységek az előzetes tervek szerint folyjanak, és ekképpen lényegében két részből áll: mit tegyen a szervezet, és hogyan tegye azt” (MTA ajánlás 1997).

A minőségpolitika kialakításához meg kell határozni a minőség fogalmát, mérhetővé kell tenni különböző jellemzők meghatározása révén, mégpedig a szabványosítás igénybevételével. „A minőség fogalmát nem helyes önmagában használni összehasonlító értelemben a kiválóság fokának kifejezésére, sem mennyiségi értelemben, sem műszaki értékelések esetében. Ezeknek a jelentéseknek a kifejezésére minősítő jelzőt kell alkalmazni” (Kaposi és Kaposi 1997).

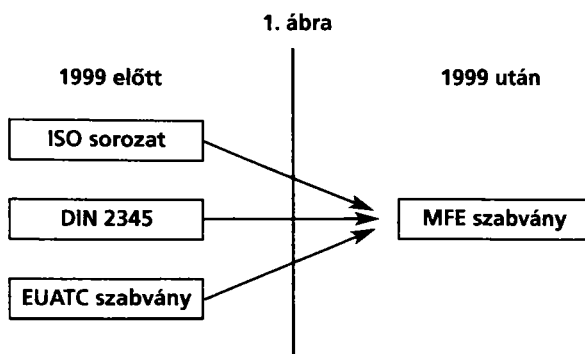
Meg kell határozni egy adott szintet, amelyet kielégítőnek fogadunk el – ezek a minimális követelmények –, majd ki kell alakítani azt a rendszert, amely ezt a szintet biztosítja. Mivel ezt az adott – megfelelőnek ítélt – szintet az ágazat speciális jellemzőivel lehet csak meghatározni, ezt csak maga a szakma végezheti el. Ezért nem volt megfelelő a túl általános ISO 9000 sorozat alkalmazása, és ezért születtek meg a konkrétabb, kifejezetten az ágazat számára íródott DIN 2345 és EUATC szabványok.

A szabványosítást Magyarországon az MFE végezte el 1999-ben. Az egyesület egy tanácsadó céggel közösen úgynevezett „minta” Minőségügyi Kézikönyvet is kidolgozott. A szabványt alkalmazni kívánó fordítóirodák ez alapján 2000 folyamán elkészítik saját Minőségügyi Kézikönyvüket, majd bevezetik minőségi rendszerüket és a belső Audit elvégzése után független tanúsító szervezettel tanúsíttatják azt. Az ágazat szempontjából fontos, hogy a szabvány az MFE keretein belül tömörült meghatározó fordítóirodák együttműködésével készült el, mert így valóban jelentős előrelépés várható ezen a területen. „A nyugat-európaihoz képest a magyarországi fordítási piac még mindig elég rendezetlen. Nagyon jelentősek az eltérések az árak és a minőségi szolgáltatás vonatkozásában és a megrendelők sem tudják, mely fordítóirodák áll a kettő egymással összhangban. A fordítási tevékenységnek a szabvány szerinti végzése biztosítékot nyújt arra, hogy a fordítási folyamat a szabvány által meghatározott rendezett és jól dokumentált keretek között történjen és a fordításokat kvalifikált személyek végezzék” (Reha 2000: 9).

3.2. A minőségügyi szabvány, a kiválasztás szempontjai

3.2.1. A magyar minőségügyi szabvány kiindulópontjául szolgáló szabványok és az azokat kidolgozó szervezetek

Az MFE saját minőségügyi szabványának kidolgozásakor figyelembe vette az ISO 9001/9002/9003 szabványsorozatot, a Német Szabványügyi Intézet DIN 2345 szabványát és az EUATC minőségügyi szabványát (ld. 1. ábra).

Az ISO 9001/9002/9003

Az ISO 9001/9002/9003 szerződéses minőségrendszer modellek. Ezek abban segítenek, hogy a fordítóiroda „rendszeresse tevékenységét, ellenőrzési fázisokat építsen be és dokumentálja a folyamatokat” (MFE Hírlevél 1996: 1.3). Nem használható fel olyan értékmérőként, amely megállapíthatná például, hogy a fordítás valóban eléri-e a minőséget.

„Sokáig tartott, amíg az ágazat ráébredt arra, hogy az ISO szabvány minden lehet, csak éppen a minőség garanciája nem. Az ISO szabvány fő célja, hogy arra készítse alkalmazóit, gondolkozzanak el eljárásaikon, foglalják írásba, és esetleg ellenőrzési mechanizmusként alkalmazzák azokat. Más szóval: az ISO szabvány segít a gyártási és a minőségellenőrzési eljárások kialakításában, minőségellenőrzési mércét azonban nem kínál” (Sturz 1998).

A DIN 2345

A Német Szabványügyi Intézet (Deutsches Institut für Normung – DIN) 1998 áprilisában jelentette meg a DIN 2345 „Fordítási megbízások” elnevezésű szabványt. Ez az első olyan szabvány, amely kifejezetten a fordításra vonatkozik, ezért közvetlenül alkalmazható, tehát nem szükséges adaptálni.

A szabvány a preambulumban meghatározza az alkalmazási területet, majd hivatkozásokat közöl más szabványokra. Ezután következik a fogalmak meghatározása, amely nagyon fontos része a szabványnak, mert ez az első olyan hivatalos kiadvány, amely rögzíti a fordítási terminológiát. A következő rész, a folyamat megszervezése képezi a szabvány magját, amely az alábbi részekre

tagolódik: alkalmas fordító kiválasztása, megállapodások a megrendelő és a fordító között, a fordítónak nyújtandó támogatás a megrendelő részéről, a fordítási megrendelések továbbadása és felosztása, valamint a folyamat kísérő dokumentációja. Külön fejezeteket szenteltek a forrásnyelvi és a *célnyelvi szövegekkel* kapcsolatos tudnivalóknak, végül szó esik a fordítás ellenőrzéséről, a fordító nyilatkozatáról és a DIN egyesületi jel használatáról.

A DIN 2345 valójában nem a tanúsítást szolgálja. Annak érdekében hozták létre, hogy szabályozza a megrendelő és fordítóiroda közötti kapcsolatot. A Német Szabványügyi Hivatal azonban olyan eljárást alakított ki, amely lehetővé teszi a fordítóirodák számára, hogy a „DIN 2345 szabvány szerint végzett fordítás” nyilatkozatot használhassák (Sturz 1998).

Az EUATC szabványa

Az EUATC (Fordítóirodák Európai Uniója) minőségi szabványát a szervezet Közgyűlése 1999. május 29-én fogadta el. A preambulum és a forrásokra való hivatkozás után a bevezetésben utal a minőségbiztosítás bevezetését kikényszerítő nyomásra, és hangsúlyozza azt a véleményét, hogy a fordítási ágazat szabványait csak maga az ágazat tudja kellően kialakítani, mivel a szolgáltatási ágazatokban általánosan problémát jelent a minőség szintjének objektív meghatározása. Célja ezért a minőség funkcionális definiálása, melynek révén a minőség szintjét a minimális követelményeknek való megfelelésként kívánja leírni. A DIN 2345-höz hasonlóan ez a szabvány is hangsúlyozza a megrendelő együttműködésének a jelentőségét.

Ezt a bevezető részt követik a definíciók, majd a szabvány alkalmazási területe – amely annyiban jelentősen eltér a DIN 2345-től, hogy míg az előbbi egyéni fordítók számára fogalmaz meg követelményeket, addig ez utóbbi fordítási projekteket kezelő fordítóirodáknak szól. Ezt követően felsorolják, hogy milyen követelményeknek kell megfelelniük azoknak a társaságoknak, amelyek akkreditáltatni kívánják magukat. A következő fejezet a megrendelővel való kapcsolatot tekinti át annak folyamatában. Ezt a forrásmenedzsmenttel foglalkozó fejezet követi, amely két részre oszlik: a személyi erőforrásokra és a tárgyi erőforrásokra. A minőségmenedzsmentről szóló rész a menedzsmenttel kapcsolatos felelősséget, az ellenőrzést és tesztelést, valamint magának a minőségi rendszernek az ellenőrzését mutatja be. A következő fejezet egy konkrét fordítási projekt irányításának folyamatait tekinti át. Végül szó esik a nem megfelelő termékek esetén követendő eljárásról és az akkreditált társaságok elleni szankciók alkalmazásáról.

A melléklet tartalmazza egyebek között az EUATC magatartási kódexét és a választott bíraskodási eljárást.

3.2.2. Az MFE által 1999-ben kidolgozott saját minőségügyi szabvány

A szabványt az MFE 1999. október 19-i közgyűlése fogadta el és 1999. november 1-én lépett hatályba. Ez a szabvány felépítését tekintve sokkal inkább hasonlít a DIN 2345 szabványra – szinte megegyezik azzal – mint az EUATC szabványra. Előszavában hivatkozik arra a több országban már kialakult gyakorlatra, hogy a fordítóirodák nemzeti egyesületei – a már létező nemzetközi szabványokat figyelembe véve – saját minőségi előírásrendszereket dolgoznak ki. Ezt a gyakorlatot az is kikényszeríti, hogy az ISO tanúsítvány megszerzése túlságosan munkaigényes, fenntartása költséges a kis- és közepes irodák számára. Az előszó tartalmazza a forrásokra való hivatkozást. A dokumentum három fő részre tagolódik.

Az első rész a fordítóirodák működésével foglalkozik. Ezen belül megjelöli az alkalmazási területet: ez a szabvány az MFE tagjaira – vagyis a fordítóirodákra – vonatkozik, a fordítókra külön ajánlás érvényes – ebben inkább az EUATC szabványhoz áll közelebb. Felsorolja a fogalmakat, mégpedig sokkal széleskörűbben, mint a forrásként szolgáló szövegek bármelyike. (A dokumentum kidolgozói a *tolmácsolással* kapcsolatos fogalmakat is részletesen megfogalmazták, de mivel ez – bár az ágazat szereplőinek többsége ilyen szolgáltatást is kínál – külön szakma, nem tárgya ennek a dolgozatnak.) Ez a fejezet a DIN 2345-ben alkalmazott „általános fogalmak” és a „nyelv és szöveg” témakörébe tartozó definíciókon kívül kitér az „ellenőrzéssel” és a „fordítás mennyiségének mérésével” kapcsolatos kifejezések meghatározására is. Az ellenőrzéssel kapcsolatos fogalmak egyértelmű meghatározása megkönnyíti a minőségmenedzsment alkalmazását, a fordítás mennyiségének mérése pedig a megrendelő számára is egyértelművé és ellenőrizhetővé teszi a mennyiség megállapításának módját többek között azzal, hogy meghatározza mi a karakter, valamint hogy egy sor vagy egy oldal legalább hány karakterből áll.

Az első rész következő fejezete a fordítási folyamat megszervezését mutatja be (szintén nagyobb részletességgel, mint a forrásdokumentumok). Az első lépés az alkalmas fordító kiválasztása; az öt jellemző kritériumok felsorolásán túl a DIN 2345-höz képest a magyar szabvány meghatározza a szükséges személyi és tárgyi feltételeket, valamint a képzési követelményeket (ezeket az EUATC szabványból veszi át). A folyamat következő lépése a megrendelő és a fordítóiroda közötti megállapodás, amely szabályozza az ajánlatkérést, ajánlatot, megrendelést, a határidőt, a leadás módját, a meghatározott hardver és szoftver alkalmazását, a kiegészítő szolgáltatásokat, az árat, a fordítás szétosztását, a *lektorálást*, a rendelkezésre bocsátott segédanyagok visszaadását, a titoktartást, a fordítóiroda nevének feltüntetését és a referenciapéldányt mint szervezési ismérveket, ezen kívül kitér különböző tartalmi jellemzőkre is, mint a *szöveg funkciója* és a felhasználói célcsoport, a fordítások felhasználása, a terminológia, a nyelvváltozatok, a szervezet-specifikus nyelvhasználat, a *szűkített nyelvezet*, végül a célnyelvi kultúrához való alkalmazkodás. A szabvány a folyamat külön elemeként tárgyalja, és ezzel is hangsúlyozza a megrendelő által a fordítóirodának nyújtandó támogatást, ami az eddigi magyar gyakorlathoz képest új elem és a szabvány sokat tehet annak érdekében, hogy ez a követel-

mény a megrendelők körében általánosan elfogadottá és természetessé váljon. A fordítási folyamat szabályozásának utolsó eleme a fordítási folyamat kísérő dokumentációja, ezen belül maga a dokumentációs eljárás, a fordító által kötelezően és ajánlottan használandó dokumentációk – ezek a DIN 2345-höz képest új elemek, és a kötelező dokumentációkat illetően az árjegyzéket, az Általános Szerződési Feltételeket és a Vállalkozási, illetve megbízási szerződést említi a szabvány –, valamint a dokumentumok megőrzésének módja.

Még mindig az első részen belül külön fejezetként tárgyalja a szabvány a forrásnyelvi, majd a célnyelvi szöveggel kapcsolatos tudnivalókat. A forrásnyelvi szöveget illetően leszögezi, hogy „a forrásnyelvi szöveg nyelvi és szakmai helyes-ségéért a megrendelő felelős”, ezenkívül áttekinti a szöveg elemzése során elvégzendő feladatokat. (Ez a forrásnyelvi szöveg és a megrendelő által a fordítóirodának nyújtott támogatás képezi a fordítási folyamat bemenetét.) A célnyelvi szöveget illetően kitér a teljességgel, a formai kialakítással és a nyelvi kialakítással kapcsolatos követelményekre. Ezek gyakorlatilag azt határozzák meg, hogy milyenek kell lennie a kész fordításnak (az átadandónak). Amikor a fordítóirodák minőségpolitikájuk kialakítása keretében a kielégítő minőséget meghatározzák, ezek azok a szempontok, amelyek alapvető támpontként szolgálnak.

Az első részben szabályozza még a szabvány az ellenőrzés módját, annak szempontjait, valamint a nem megfelelő minőségű termékkel kapcsolatos tudnivalókat (ezt az elemet, amely a DIN 2345-ben nem szerepel, a magyar szabvány – jelentős tartalmi változtatásokkal – az EUATC-tól veszi át).

A szabvány második fő része a minőségi védjegy használatára és ellenőrzésére vonatkozó szabályokat állapítja meg, a harmadik fő rész pedig a minőségi tanúsítvány megszerzésének feltételeit sorolja fel.

3.3. A Transzfordító Kft. Minőségügyi Kézikönyve

Minőségpolitika

A kézikönyv első fejezete a szervezet minőségpolitikáját mutatja be.

A cég tulajdonosainak meggyőződése szerint a hosszú távú üzleti siker alapja a minőség. A szolgáltatások színvonalának meg kell felelnie a nemzetközi és a hazai piac igényeinek. A hírnév és a piaci pozíció garantálásához szükséges a megfelelő minőség, ehhez pedig egy hatékony minőségbiztosítási rendszer. A cég kiemelt fontosságot tulajdonít minden olyan tevékenységnek, amely a célok elérését a minőség és a minőségbiztosítás javításával, a szolgáltatási kultúra fejlesztésével segíti.

A Transzfordító Kft. minőségügyi rendszerének lényege, hogy a „minőség” tényező teljes körűen hassa át a cég szemléletmódját.

A minőségpolitika súlyt helyez a megrendelők elvárásainak való megfelelésre, bizalmuk megnyerésére, tartós elégedettségük kivívására. Ennek szellemében kiemelt szerepet kap a megrendelőkkel való korrekt együttműködés, a velük folytatott intenzív kommunikáció már a megbízás végrehajtása előtt, a munkaműveletek áttekinthetősége a megrendelők számára, akik így folyamatosan figyelemmel kísérhetik a határidőket és ellenőrizhetik a munka minőségét.

Cél, hogy a termék megfelelő minőségellenőrzés után kerüljön a megrendelőhöz, valamint a minőségellenőrző rendszer folyamatos fejlesztése, tökéletesítése. A minőségpolitika nagy hangsúlyt helyez a munkatársak elkötelezettségére. Ennek érdekében szól tájékoztatásukról, képzésükéről, motiválásukról.

A Transzfordító Kft. célja, hogy a minőséget illetően hosszú távon elismertséget vívjon ki. A minőségpolitika keretében meghatározza, hogy e cél eléréséhez milyen fő tényezőknek kell teljesülniük. Ezek közé tartoznak a képzett, jól együttműködő fordítók és lektorok alkalmazása, a projektmenedzserek és a megrendelők közötti intenzív kommunikáció, a fordítók, a lektorok és a kiadványszerkesztők közötti jó együttműködés, a legkorszerűbb számítógépes programok és rendszerek alkalmazása a terminológiai munkában, az elkészült munkák folyamatos ellenőrzése, valamint a belső munkafolyamatok optimalizálása.

A minőségbiztosítási rendszer hatékony működtetése teszi lehetővé az elvégzett munkáért való megalapozott felelősségvállalást. Ennek érdekében a Minőségi Kézikönyv betartása minden munkatársra nézve kötelező, amelynek kiadását és használatát az ügyvezető igazgató 2000 márciusától kezdve elrendelte.

A fordítóiroda bemutatása

A kézikönyv a fordítóiroda rövid bemutatásával folytatja. A Transzfordító Kft. 1989-ben alakult meg, de jogelődei már 1982 óta működnek a fordítás területén. Tevékenységi körei átfogják a fordítást, a szakmai és nyelvi lektorálást, a tolmácsolást, a szoftverhonosítást, a reklámszöveg-adaptálást és a számítógépes kiadványszerkesztést.

Tevékenysége során számos nemzetközi partnerrel működik együtt. A Transline és LinguaNet csoport tagja, amely lehetővé teszi, hogy egyes nyelvkombinációkban a nemzetközi piacon végeztesen fordításokat.

A Magyar Fordítóirodák Egyesületének alapítója, tevékenységét annak Szakmai Kódexe alapján végzi. 1999 óta rendelkezik a DIN 2345 szabvány szerinti regisztrációval. Termékfelelősség-biztosítása 10 milliárd FT/év értékű.

A bemutatkozás része még a technikai háttér bemutatása és a fordítási megbízások során alkalmazott segédeszközök részletes felsorolása.

Fogalom-meghatározások

A következő fejezet a fogalom-meghatározásokat tekinti át – ezeket teljes egészében a szabvány szövegéből veszi át, és kiegészíti a minőségbiztosítási fogalmak meghatározásával.

A felső vezetőség felelőssége

E bevezető fejezetek után a kézikönyv bemutatja a felső vezetőség felelősségét, mégpedig a minőségpolitika, a szervezeti felépítés, a felelősség és hatáskör, az erőforrások, a felső vezetőség megbízottja, valamint a vezetőségi átvizsgálás témakörein keresztül.

Minőségügyi rendszer

A következő fejezet a minőségügyi rendszert tárgyalja, áttekintve annak doku-

mentumait és feljegyzéseit, a minőségügyi tervezést és a minőségbiztosítási rendszer működtetését.

Ajánlatadás

A kézikönyv ezután rátér a folyamatok leírására, melyek közül első az ajánlatadás folyamata. A minőségügyi kézikönyv minden esetben megjelöli az egyes folyamatok dokumentumait és az azokért felelős személyeket. Itt is rögzíti, hogy ki adhat ajánlatot, milyen formában, és annak minimálisan mit kell tartalmaznia.

Megrendelés fogadása, szerződés-kötés

Itt többek között a szerződések tartalmi, szervezési és megrendelői támogatási követelményeit rögzítik, kitérve a szerződések jóváhagyásával, a keretszerződésekkel, a szerződés módosításával, valamint azok nyilvántartásával kapcsolatos tudnivalókra is.

Belső és külső dokumentumok és adatok kezelése

A kézikönyv ebben a fejezetben a belső dokumentumokat illetően bemutatja a dokumentumok fajtáit, jóváhagyását, elosztását, a törzspéldány kezelését, valamint a dokumentumok azonosítását, módosítását, a külsőkre vonatkozóan pedig azok kezelését.

Beszerezés

E fejezet tartalmazza az alvállalkozók/beszállítók kiválasztását, értékelését, nyilvántartását és a velük történő megállapodás megkötésének folyamatát, a beszerzés szabályozását, valamint a beérkező szolgáltatások, áruk kezelésének szabályozását.

A megrendelő által átadott dokumentumok kezelése

Itt felsorolás található a megrendelő által a megállapodás függvényében átadandó dokumentációkról.

Termékek azonosítása és nyomon követhetősége

Ez a fejezet rögzíti, hogy a megrendelőket, az alvállalkozókat és a munkafajtákat adminisztrációs program tartja nyilván.

Szolgáltatási folyamat

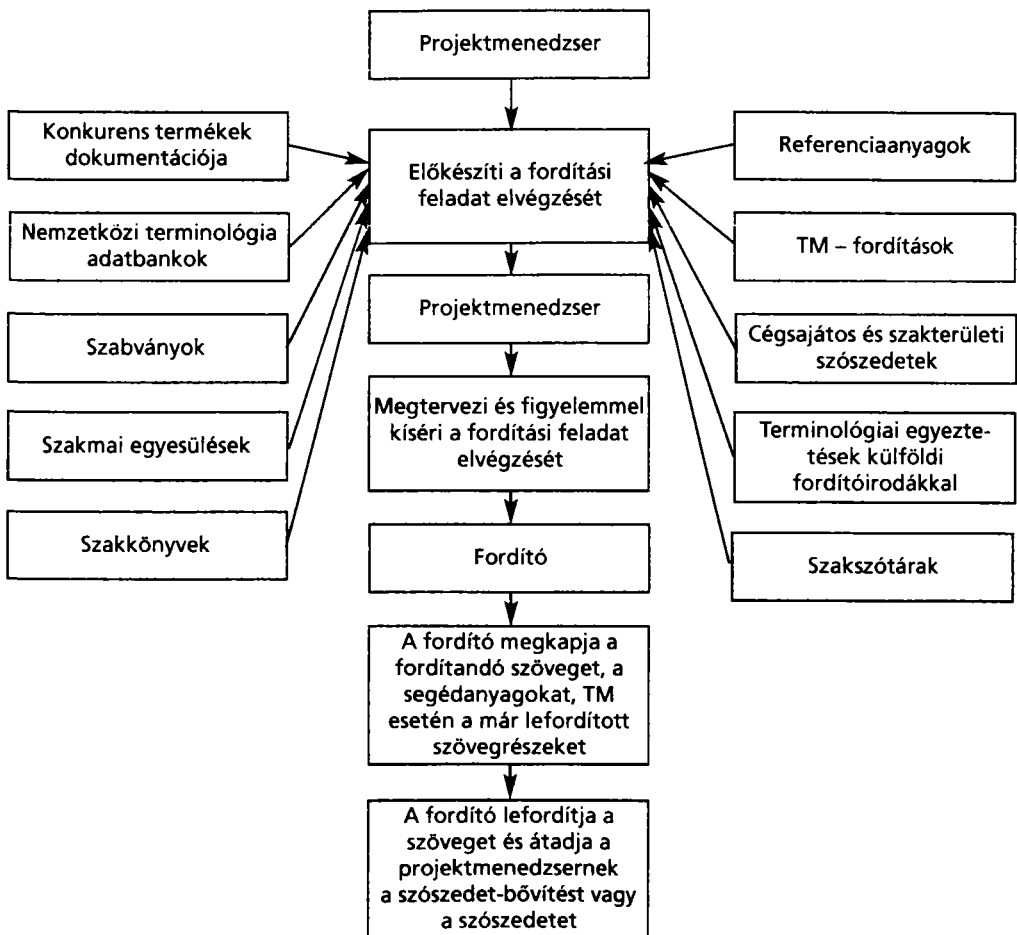
Az általános üzleti folyamatok után kerül sor magának a fordítási/szolgáltatási folyamatnak a szabályozására, ami a szolgáltatás megfelelőségét alapvetően befolyásolja. Az általános követelmények ismertetése után részletesen megvizsgálja és szabályozza a folyamatok egyes részeihez kapcsolódó követelményeket, dokumentumokat és felelős személyeket. Itt többek között visszaköszönnek a szabvány „Célnyelvi szöveg” fejezetében megfogalmazott előírások. A szolgáltatási tevékenység az alábbi folyamatokból áll:

- kapcsolat a megrendelővel;
- a forrásnyelvi szöveg vizsgálata átvételkor;

- a forrásnyelvi szöveg vizsgálata a fordítás során;
- információáramlás;
- terminológiakezelés, információszerzés és továbbítás;
- elektronikus szöszedetek készítése, bővítése és használata;
- hiteles fordítás;
- hivatalos fordítás;
- a fordítás megfelelőségének igazolása;
- a fordítás átadása;
- számlakészítés;
- iroda- és számítástechnikai folyamatképesség fenntartása;
- munkatársi értekezlet.

A szolgáltatási folyamattal kapcsolatos információáramlást a 2. ábra mutatja be.

2. ábra
Információáramlás

Ellenőrzés és vizsgálat, állapotjelölés

Az ezzel a témakörrel foglalkozó fejezet az ellenőrzési pontokat és a fordítás ellenőrzésének szempontjait határozza meg.

Nem megfelelő termék kezelése

A hibás vagy hiányos teljesítés esetén adódó teendőket mutatja be.

Helyesbítő és megelőző tevékenység

Áttekinti a helyesbítő és megelőző tevékenység lépéseit, dokumentációját, a felelős személyeket, valamint felsorolja a tevékenység indításának lehetséges információforrásait.

Kezelés, tárolás, csomagolás, állagmegőrzés és kiszállítás

Az ezekkel a tevékenységekkel kapcsolatos követelmények biztosítását és annak felelőseit mutatja be.

Minőségügyi feljegyzések kezelése

Ez a fejezet a minőségügyi rendszerben alkalmazott feljegyzések megőrzési idejét és módját szabályozza.

Belső minőségügyi auditok

Az ebben foglaltak értelmében a minőségügyi rendszer hatékony működésének ellenőrzése érdekében belső auditok végzésére kerül sor. A fejezet rögzíti az audit elvégzésének módját, időbeli ütemezését, a felelős személyeket és a kísérő dokumentációkat.

Képzés

A képzés a minőségpolitikában foglaltaknak megfelelően fontos szerepet játszik. A kézikönyv ennek szellemében részletesen szól a képzettségi állapot nyilvántartásáról, a képzési tervekről, az ezekért felelős személyről, valamint hogy a fordítóirodának milyen képzéseket kell biztosítania munkatársai, az általa foglalkoztatott fordítók részére, valamint hogy milyen módon kell hozzájárulnia a jövőbeni fordítók alapképzéséhez.

Vevőszolgálat, megrendelői elégedettség mérése

Itt szerepel az ajánlatadás, az érdeklődő ügyfél tájékoztatása, a munkavégzés során felmerülő rendellenességről nyújtott tájékoztatás, a problémák rendezésének, reklamációk kezelésének módja, a legfontosabb ügyfelektől való értékeléskérés és annak feldolgozása.

Mellékletek

A Minőségügyi Kézikönyv mellékletek formájában tartalmazza a megkövetelt dokumentációk mintáját, többek között az információkérő lapot, az általános szerződési feltételeket, mintaáránlatokat, megrendelés-visszaigazolásokat, különféle adatlapokat, kódlapokat, értékelőlapokat, levélmintákat és szerződés-mintákat.

3.4. A bevezetés módja

A Transzfordító Kft-nél már évek óta hangsúlyt helyeznek a minőségre, ezért mintegy négy éve alkalmaznak minőségmenedzsmentet és azóta létezik egy belső használatra szánt Minőségügyi Kézikönyv. Megfelelő szabvány híján azonban akkreditációra a DIN 2345 szabvány szerinti regisztráció 1999-ben történő megszerzése előtt nem került sor.

1999. november 1-én hatályba lépett az MFE által – a fordítóirodai tagok tevékeny részvételével – kidolgozott minőségügyi szabvány. Ezt követően 2000 elején megtörtént a korábban már alkalmazott Minőségügyi Kézikönyvnek a szabvány alapján történő átdolgozása. Az átdolgozásban külső szakértő szerv, a Consact Kft. nyújtott segítséget.

Az új Minőségügyi Kézikönyv és ezzel együtt a minőségügyi rendszer március 1-vel lépett hatályba a társaságnál. A március 1-i bevezetés előtt a cégnél szokásos munkatársi értekezlet keretében egynapos képzést tartottak minden alkalmazott részére, akik – miután korábban elolvasták a kézikönyvet – kérdéseket tehettek fel. Ezen a képzésen a Munkaügyi Kézikönyvet alaposan megismertették a munkatársakkal és minden felmerülő kérdést megbeszéltek.

A bevezetés után két hónappal, június 1-én sikeres külső minősítő auditot végeztek a cégnél. Ezt mintegy egy hónappal azelőtt egynapos belső audit előzte meg, amelyet a belső auditor folytatott le. A külső auditot, mely szintén egy napos volt, a Certop Termék- és Rendszertanúsító Ház végezte. Ennek során a külső szakértő cég néhány formai hibát, a Minőségügyi Kézikönyvben foglaltak és egyes dokumentumok közötti formális eltérést állapított meg. Ezek kijavítása után a Transzfordító Kft. az új változatot megküldte az auditornak, melynek vizsgálata után az megadta a tanúsítványt.

4. Minőségköltség

4.1. A minőségköltség jelentősége és a mérésére szolgáló modellek

A minőségi költségekkel érdemes tisztában lenni, mivel egyrészt a szervezet vezetőségének minden költségről tudnia kell, másrészt ezek igen magasak lehetnek és túlnyomó részük általában elkerülhető (Kaposi és Kaposi 1997). „A vállalatoknak saját érdekük, hogy felismerjék a minőséghez kapcsolódó költségmegtakarításokat. Brit felmérés szerint a vállalatok összes minőségköltsége átlagosan 20 százaléka az értékesítési bevételnek, de tényleges értéke 15–20 százalék között mozog. A jól tervezett és bevezetett minőségügyi rendszer eredményeként ez az érték 5 százalék alá csökkenthető” (Világgazdaság 1999).

„A minőségköltségek azok a költségek, amelyek a kielégítő minőség biztosításával és az erre vonatkozó bizalom keltésével kapcsolatban lépnek fel, valamint azok a veszteségek, amelyek akkor fordulnak elő, ha a kielégítő minőséget nem érik el” (MSZ EN ISO 8402: 1996). A minőségköltségeket a szervezeten belül, annak saját kritériumai szerint osztályozzák. Néhány veszteséget nehéz lehet számszerűsíteni, de ezek nagyon jelentősek lehetnek, ilyen például a jó

hírnév elvesztése. A minőségügyi költségek alapvető teljesítménymutatói a minőségirányítási rendszer megvalósításának. Minden ilyen rendszernél igazolhatónak kell lennie a költségráfordításnak, és megtakarításokat vagy teljesítményjavulást kell eredményeznie. Emiatt a minőségügyi költségek vizsgálata lényeges részét képezi a vezetői szemléknek (MTA 1997).

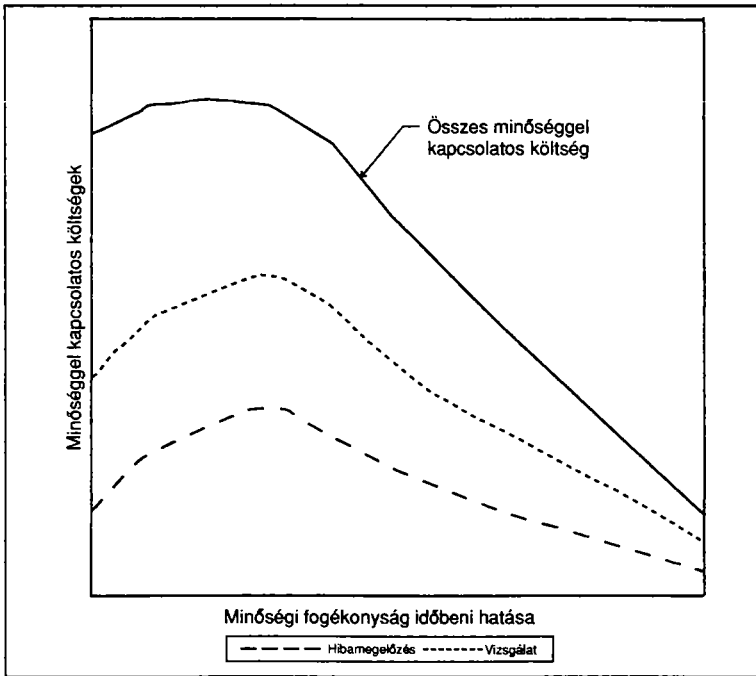
Jelenleg nem létezik még nemzetközi szabvány a minőségköltségekkel kapcsolatban. Általában ezen a téren a brit BS 6143: 1990 szabványra szoktak hivatkozni. A szabvány két részből áll. A BS 6143: 2. Rész: 1990 a Megelőzés, felbecsülés és meghibásodás modellt tárgyalja (Prevention, Appraisal and Failure Model, PAF), a BS 6143: 1. Rész: 1992 pedig a Folyamat Költség Modellel foglalkozik (Process Cost Model, PCM). A PAF modell a korábbi, de még jelenleg is széleskörűen alkalmazzák; ugyanakkor a PCM modell használata is egyre elterjedtebb (Kaposi és Kaposi 1997). Ez utóbbit a PAF modell továbbfejlesztésével alakították ki. A cél az volt, hogy a bonyolult, sok időt igénylő csoportosításokat, kategorizálásokat leegyszerűsítsék, és a figyelmet az egyes termékekről és szolgáltatásokról a folyamatokra irányítsák.

4.2. A PAF modell

A modell betűszavának első betűje a megelőzést jelenti. A BS 6143: 2.Rész: 1990 szabvány meghatározása szerint a megelőzési költség minden olyan tevékenységgel járó költség, amelyet a meg nem felelés vagy a hiba kockázatának vizsgálata, megelőzése vagy csökkentése érdekében végeznek. A betűszó második eleme a felbecsülést jelenti. Ezek a költségek a minőségi követelmények elérésének felbecsülésekor merülnek fel, ide értve a minőségi hurok (ISO 9004 – 1987.5.1) bármelyik szakaszában végzett verifikációt és ellenőrzést. A harmadik betű a meghibásodásra utal. Ezek lehetnek belső vagy külső költségek. A belső hibaköltségek azok, amelyek egy szervezetben a minőségi hurok bármelyik szakaszánál merülnek fel, mint a selejt, az utómunka, a megismételt vizsgálatok, az újratervezés. A külső hibaköltségek azok, amelyek a leszállítás után a fogyasztónál / felhasználónál merülnek fel meg nem felelés vagy hiba miatt, és magukban foglalhatják a garanciális javításokat, a cseréket, a következményi veszteségeket és a fizetendő kötbéreket.

A megelőzésbe való befektetés jelentősen csökkentheti a belső és külső hibaköltségeket. Ezen túlmenően a külső reklamációk csökkenése nemcsak a költségek csökkenése miatt fontos, hanem a vásárlók jóindulatának és a társaság jó hangulatának megőrzése miatt is. A minőségköltségek alakulása szervezetenként változik. A 3. ábra szematikusan azt mutatja meg, hogy a minőségi hibák által a szervezetnek okozott költségek iránti megnövekedett fogékonyság először a termékminőség felbecsülésével járó költségek emelkedéséhez vezet. Azután, amint a felbecsülés és a vizsgálatok rámutatnak azokra a területekre, ahol javulás érhető el, többet költenek a megelőzésre. Végül, amint a megelőző tevékenység elkezd meghozni hatását, a minőségköltségek megelőzési, felbecsülési elemei és a hibák közötti arányok kiegyenlítődnek és az összes költség csökken (BS 6143: 2. Rész: 1990).

3. ábra
A növekvő minőségi fogékonyság hatása a költségek alakulására

A hatékony minőségirányítás jelentősen hozzájárulhat a nyereséghez. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a hibaköltségek azonosítására, csökkentésére és ellenőrzésére szánt erőforrások a jobb minőség, a nagyobb jövedelmezőség és a megnőtt versenyképesség révén megtérülnek. Természetesen nem várható el, hogy korlátlan források álljanak e célból rendelkezésre és pénzügyi adatokra van szükség annak kimutatásához, hogy a minőség javítása igazolható cél, valamint hogy a legsürgetőbb (leginkább költséghatékony) területekre lehessen összpontosítani.

4.3. Minőségköltségek a Transzfordító Kft-nél a PAF modell szerint

A Transzfordító Kft-nél mindeddig semmilyen formában nem került sor a minőséggel kapcsolatos költségek gyűjtésére vagy számbavételére, ugyanakkor a fentiekben kifejtett érvek alapján ez kívánatos lenne. Ezért megfogalmazható az a javaslat, hogy a minőségirányítás továbblépésének útja a minőségi rendszer sikeres bevezetése után a minőséggel kapcsolatos költségek felmérése legyen.

Ennek megvalósítása érdekében a minőséggel kapcsolatos költségek PAF modellen alapuló, az alábbi rendszerezés szerint történő gyűjtésére teszünk javaslatot a szervezetnél.

Hibamegelőzési költségek

Ide általánosságban véve azok a költségek tartoznak, amelyeket egy szervezet minden területén, a teljesítés minden fázisában bevezetett hibamegelőző és hibaelhárító intézkedések okoznak. Ezek bérköltségek és általános költségek.

Vállalati terület	Hibamegelőző tevékenységek	Tevékenységekkel kapcsolatos ráfordítások jellege (közvetett költségek nélkül)
Minőségtervezés	MFE szabvány kidolgozásában való részvétel	ügyvezető igazgató munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére
	Minőségügyi Kézikönyv kidolgozása (tartalmazza a folyamat-specifikációkat, átvételi kritériumokat)	ügyvezető igazgató munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére külső szakértő szervnek fizetett díj
Tervvizsgálat	eljárások, folyamattervek ellenőrzése és engedélyezése	ügyvezető igazgató munkabére
Technológiai alkalmassági vizsgálat	meglévő gépek, készülékek (számítógépek, fénymásolók, faxok, szoftverek) alkalmasságának vizsgálata	ügyvezető igazgató munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére
Szállító jóváhagyása	szállító kiválasztása és minősítése	gazdasági vezető munkabére projekt menedzserek munkabére belső fordítók munkabére
Minőségi auditálás	belső minőségi auditálás az elkészített fordítás, az alkalmazott eljárások és a minőségirányítási rendszer vonatkozásában	ügyvezető igazgató munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére gazdasági vezető munkabére projekt menedzserek munkabére belső fordítók munkabére
	külső minőségi audit	külső szakértő szervnek fizetett díj
Minőségügy irányítása	irányítás és koordinálás igazgatási tevékenységek adatkiértékelés	ügyvezető igazgató munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére
	jelentéskészítés	minőségbiztosítási vezető munkabére
Minőségirányítási oktatás	belső oktatás és továbbképzés, ami összefügg a minőségirányítási tevékenységekkel, illetve amelynek a minőségirányítási rendszer kiépítése a célja	ügyvezető igazgató munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére oktatásban részt vevők munkabére
	külső oktatás és továbbképzés munkatársak és alvállalkozók részére	külső oktató szervnek fizetett díj oktatásban részt vevők munkabére
Minőségfejlesztés	a minőségügyi rendszer évente sorra kerülő, fejlesztési célú felülvizsgálata	ügyvezető igazgató munkabére

Vizsgálati költségek

A vizsgálati költségek a tervszerű minőségvizsgálatok (a meghatározott minőségi követelmények kielégítésének megállapítása) költségei. Ezek a minőségvizsgálatot végző személyek tevékenysége következtében merülnek fel.

Vállalati terület	Hibamegelőző tevékenységek	Tevékenységekkel kapcsolatos ráfordítások jellege (közvetett költségek nélkül)
Minősítések	az elkészített fordításoknak és a munkafolyamatoknak a mindennapi munka során való rendszeres minősítése	minőségbiztosítási vezető munkabére
Idegenáru-ellenőrzés	alvállalkozóktól átvett fordítások ellenőrzése	projektmenedzserek munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére
Gyártásközi vizsgálatok	korrektúraolvasás, lektorálás	projektmenedzserek munkabére belső fordítók munkabére külső lektornak vagy korrektúraolvasónak fizetett díj
Végellenőrzés	ajánlat ellenőrzése annak elküldése előtt kész fordítás ellenőrzése a megrendelőnek való átadás előtt	projektmenedzserek munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére
Utólagos ellenőrzés	utólagos tudakozás a megrendelőnél	projektmenedzserek munkabére
Vizsgálati dokumentáció	vizsgálati adatok gyűjtése archiválás	projektmenedzserek munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére

Hibaköltségek

A hibaköltségeket az okozza, hogy a termékek és szolgáltatások nem felelnek meg a minőségi követelményeknek.

Ezeket a hiba jellege és felmerülési helye alapján két csoportra bontják: belső és külső hibaköltségekre. A belső hibaköltségek azok, amelyek akkor merülnek fel, ha egy terméknel vagy szolgáltatásnál annak kiszállítása, vagy átadása előtt hibát fedeznek fel. Ezek elsősorban bérköltségek és általános költségek.

A külső hibaköltségek azok, amelyek abból erednek, hogy egy termék vagy szolgáltatás a kiszállítást követően nem felel meg a minőségi követelményeknek.

Vállalati terület	Hibaköltségekkel kapcsolatos tevékenységek	Tevékenységekkel kapcsolatos ráfordítások jellege (általános költségek nélkül)
<i>Belső hiba-költségek okai</i>		
Utómunka	nem megfelelő fordítás esetén a fordítás javítása	belső fordító munkabére külső fordító, lektor díja
Selejt	használatatlan fordítás	projektmenedzserek munkabére belső fordító munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére
	formai hiba miatt figyelembe nem vett, feleslegesen elkészített ajánlat	projektmenedzserek munkabére
Megismételt vizsgálat	az utólagos javítás vagy selejt miatt az új gyártás után megismételt minőségvizsgálat	projektmenedzserek munkabére belső fordító munkabére minőségbiztosítási vezető munkabére
Problémavizsgálat	a hiba okának meghatározásával kapcsolatos ráfordítások hibás termékeknél, valamint kézben nem tartott folyamatoknál	ügyvezető igazgató munkabére
Korrekciók	visszatérő hibák megszüntetésének költségei (rossz fordító esetén korábbi fordításainak vizsgálata, a szállítói kapcsolat megszüntetése)	minőségbiztosítási vezető munkabére belső fordító munkabére projektmenedzserek munkabére
Értékcsökkenés	árengedmény biztosítása a teljesítéseknél az alacsonyabb minőség, vagy a megrendelő egyéb igényeinek (részbeni) be nem tartása miatt	kedvezmény összege
Kötőbér	határidőre el nem készült teljesítés	kötőbér összege

Vállalati terület	Hibaköltségekkel kapcsolatos tevékenységek	Tevékenységekkel kapcsolatos ráfordítások jellege (közvetett költségek nélkül)
<i>Külső hiba-költségek okai</i>		
Reklamáció feldolgozás	reklamáció vizsgálata, feldolgozása	irodavezető munkabére belső fordító munkabére
Utómunka	a vevő által felderített nem megfelelő fordítás esetén a fordítás javítása	belső fordító munkabére külső fordító, lektor díja ügyvezető igazgató munkabére
Kulantéria	nagy valószínűséggel minőségi okokra visszavezethető kifizetések, árengedmények és csereszállítmányok a vevőnek	irodavezető munkabére
Vevők elvesztése elégedetlenségük miatt	az imázsvesztés következményei	elmaradt haszon, új vevők megnyerésének költségei

A közvetett költségek vetítési alapjaként a munkabért javaslom. Ennek értelmében mindegyik kategória ugyanolyan mértékben részesül a közvetett költségekből, mint a bérköltségekből. (A közvetett költségeket osztjuk a vetítési alappal, így megkapjuk a rezsikulcsot. Ezután a rezsikulccsal megszorozzuk a vetítési alapnak az egyes kategóriákra eső hányadát. Valószínűleg nincs értelme ezt a műveletet minden költségkategória esetében elvégezni, hanem elegendő öszszevontan, megelőzési, felbecsülési és hibaköltségenként számítani.)

A Transzfordító Kft. minőségbiztosítási vezetőjével megkíséreltük a minőségi költségek felmérését egy múltbeli időszakra vonatkozóan. Mivel a fent felvázolt modell alapján is megállapítható, hogy elsősorban munkabérről és közvetett költségekről van szó, az a megoldás kínálkozott, hogy néhány – különböző volumenű – fordítási projekt során a résztvevők megfigyelik, hogy a modellben nevesített, minőséggel összefüggő tevékenységekkel munkaidejük mekkora részét töltik. Az egyes projektek eredményeit átlagolni kell, majd a kapott értékeket megnövelni a fenti módon számított közvetett költségekkel. Ezeket az eredményeket lehet ezután a fordítási volumenek arányában a kívánt időszakra kivetíteni. Ez a módszer viszonylag jól alkalmazható a megelőzési és a felbecsülési költségek esetében, azonban a hibaköltségekre nézve használhatatlannak bizonyult. Rendkívül kicsi ugyanis annak a valószínűsége, hogy a vizsgált néhány projektben hibaköltség legyen, és ha éppen van is, az semmiképpen sem tekinthető reprezentatívnak, amelynek értékeit ki lehetne vetíteni. Következő lépésként azt vizsgáltuk meg, hogy visszamenőleg lehet-e a hibaköltségeket a számviteli nyilvántartás alapján azonosítani, mivel azonban ilyen szempontokat a nyilvántartásban – és a cégnél sehol – eddig nem vettek figyelembe, ez kivitelezhetetlen volt. Ha ugyanis reklamáció miatt egy fordítást újra el kellett készíttetni, a beérkező számla ugyanúgy fordításról szólt, a munkatársak ezzel kapcsolatban eltöltött ideje pedig utólag megbecsülhetetlen.

Véleményem szerint, amennyiben a mostani bevezetés után a minőségirányítás zökkenőmentes lesz, a vezetésnek érdemes megfontolnia a minőséggel kapcsolatos költségek 2001. január 1-től való gyűjtését. Ezt tanácsos először egy szűkebb körben, kísérleti felmérés formájában kipróbálni, ahogy azt a BS 6143: 2. Rész: 1990 szabvány és az Információs Tárcaközi Bizottság 9. sz., minőségirányításról szóló ajánlása is javasolja. Célszerűnek tartanám, ha ez például kizárólag a fordítási tevékenységre vonatkozna (a tolmácsolási, kiadványszerkesztési, szoftverlokalizálási stb. tevékenység kizárásával). A kísérleti felmérés megvalósításakor az a fontos, hogy minden lehetséges költségokozó szerepeljen egy jól körülhatárolt, konkrét kategóriában. A fent felvázolt modell erre tett kísérletet, így megfelelő kiindulási pontként szolgálhat. Miután a munkatársak már tapasztalatokat halmoztak fel, egyértelművé válik, hogy ezeket a kategóriákat hogyan lehet összevonni, vagy törölni – esetleg kiegészítésük is szükségessé válhat – de ezt nem szabad túl korán megtenni. A kísérleti felmérés időszakának meg kell egyeznie az egyéb kimutatások, beszámolók esetében alkalmazott időszakokkal. Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy lefektessék egy hatékony költségfigyelési rendszer alapjait, valamint hogy azonosíthassák a lehetséges problémákat, mielőtt a szervezet elkötelezné magát teljes körű alkalmazása mellett.

5. Összefoglalás

Jelenleg Magyarországon a fordítói ágazatban a minőség kérdése rendkívül aktuálisnak számít: az elmúlt évek során az ágazat kidolgozta saját minőségügyi szabványát, és a jelentősebb fordítóirodák külső szerv által történő minősítése ebben az időszakban folyik. Közéjük tartozik a Transzfordító Kft. is, amely hamarosan megkapja a minőségi tanúsítást.

A rendszerváltás óta történő jelentős külföldi tőkebeáramlás és a nagyszámú újonnan alakult vállalat következtében, valamint egyéb okok miatt (többek között a piacok nemzetközivé válása) a fordítói piac jelentős mértékben és folyamatosan bővül. Ezért egyre fontosabb a megfelelő minőségügyi szabályozás.

A fordítások mennyiségének megnövekedésével párhuzamosan ez a szolgáltatás is mindennapivá válik, és a minősítés segíti a megrendelőket abban, hogy különbséget tudjanak tenni a különböző színvonalú szolgáltatást nyújtó irodák között, valamint hozzájárul ahhoz, hogy növekedjen a szakma presztízse.

A fordítási – mint minden más – szolgáltatásnak megvannak a maga sajátosságai: az igények jelentős mértékben eltérhetnek a határidő, a célnyelvi kultúra, a felhasználás célja stb. függvényében. Jelentős előrelépésre van szükség azt illetően, hogy a megrendelő elfogadja: aktívan közre kell működnie annak érdekében, hogy az igényeinek megfelelő fordítás jöhessen létre.

A minőség kérdése iránt fogékony fordítóirodák először az ISO 9001/9002/9003 szabványsorozatot igyekeztek alkalmazni, ez azonban nem bizonyult megfelelőnek. Az 1998-ban megjelent német DIN 2345 szabvány már kifejezetten a fordítói ágazat számára készült; ez azonban nem a tanúsítást szolgálja, hanem a megrendelő és a fordítóiroda közötti kapcsolatot szabályozza. Az EUATC 1999-ben elfogadott szabványának célja a minőség funkcionális definiálása.

Az említett három szabvány alapján dolgozta ki és fogadta el 1999. október 19-én a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete minőségügyi szabványát, amely a jövőben a magyarországi fordítóirodák tanúsításának alapjául szolgál (*MFE Minőségügyi szabvány 1999*).

A Transzfordító Kft. e szabvány alapján átdolgozta már mintegy négy éve alkalmazott Minőségügyi Kézikönyvét, és a március 1-i bevezetést követően a társaság tanúsítása pozitív eredménnyel lezárult.

A jövőt illetően a továbblépés útját jelentheti a Total Quality Management (TQM) szemléletmód meghonosítása és a jelenlegi tanúsítási rendszer melletti kiegészítő alkalmazása. Ha a Transzfordító Kft. minőségpolitikáját elolvassuk, megállapíthatjuk, hogy a filozófia szintjén a TQM több fontos jellemzője már jelen van. Eszerint a Transzfordító Kft. minőségügyi rendszerének lényege, hogy az nemcsak a szolgáltatás minőségére terjed ki, hanem az értékrend egészét át fogja; nagy súlyt helyez a munkatársak elkötelezettségére; célja a minőségellenőrző rendszer folyamatos fejlesztése, tökéletesítése.

A TQM alapelvei közé tartozik, hogy a hatékonyság mérése a minőségköltségek révén történik (Agg 1997: 293). Annak érdekében tehát, hogy a TQM a szervezetenél túllépjen a filozófia szintjén, és teljes technikává válhasson, szükség van a minőséggel kapcsolatos költségek figyelésére. A PAF modellre épülő minőségi költségfigyelési rendszer hozzájárulhat ahhoz, hogy a cég szemlélet-

módját a „minőség” tényező – a minőségpolitikában megfogalmazott céloknak megfelelően – teljes körűen, a szükséges minőségirányítási háttérre támaszkodva hasssa át.

Irodalom

- Agg Géza 1997. *Műszaki alapismeretek*. Budapest: LSI Oktatóközpont.
- Kaposi Ágnes és Kaposi János 1997. *Minőségbiztosítás és minőségi szabványok, Módszertani jegyzettár ipari és felsőoktatási tanfolyamok számára*. Budapest: LSI Oktatóközpont.
- Kingscott, Geoffrey 1999. A fordítási ágazat növekedő ágazat. *MFE-Hírlevél* 1999 augusztus, 21.
- MFE Hírlevél*, 1996. I. évfolyam, 3. szám.
- MFE Hírlevél*, 1999. Ünnepi különszám.
- MFE Minőségügyi szabvány* (elfogadta az MFE 1999. október 19-i közgyűlése; a hatálybalépés időpontja: 1999. november 1.)
- Minőségirányítási rendszerek; A megtervezés és bevezetés gyakorlati kézikönyve az EN ISO 9000-es szabványsorozat szerint, WEKA Szakkiadó Kft. 1999 szeptember; kiadványmenedzser: Lipkovics Edit.
- MTA 1997. MTA *Információtechnológiai Alapítvány: Minőségirányítás*; szerk.: Zöldné Roska Marietta; Információs Tárcaközi Bizottság 9. sz. ajánlása, 1.0 verzió, Budapest.
- Reha László 2000. A fordítóirodák minősítése Magyarországon. *MFE Hírlevél* 5. évfolyam, 1. szám. 8.
- Sturz, Wolfgang 1998. A fordítási ágazatot érintő DIN 2345 szabvány áttekintése. *Language International* 10.5.
- Szabari Krisztina 1999. A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből. *Fordítástudomány* 1. évfolyam, 1. szám. 27–37.
- Vermeer, H.J. 1978. Ein rahmen für eine allgemeine translationstheorie. *Lebende Sprachen* Vol. 23. 99–102.
- Világgazdaság* 1999.02.09. Agrárgazdaság Melléklet.
www.gazdasag.hu/melleklet/agrar/19990209/minoseg.htm

Függelék

A Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete Minőségügyi szabványában található fogalom-meghatározások:

Fordítóiroda: Olyan fordítási és ehhez kapcsolódó tevékenységet végző gazdasági társaság, amely a megrendelők számára lehetővé teszi az írásbeli, illetve szóbeli kommunikációt, hozzáadott érték nyújtásával: a forrásszöveget előkészíti a fordításra, a kész fordítást minőségellenőrzésnek veti alá, és elvégzi a szövegszerkesztési, kiadvány-

szerkesztési és archiválási munkákat is. A fordítóiroda egynél több, a fordítóirodában fordítóként dolgozó, megfelelő nyelvi minősítéssel rendelkező munkatársat foglalkoztat, és a fordítások elkészítéséhez alvállalkozási formában külső munkatársakat is igénybe vehet.

Fordítás: Írott szöveg átalakítása (a forrásnyelvről) írott formában egy másik nyelvre (a célnyelvre) ugyanannak a jelentésnek a kifejezése érdekében.

Célnyelv: Az a nyelv, amelyre a forrásnyelvi szöveget le kell fordítani.

Forrásnyelvi szöveg: A lefordítandó szöveg.

Célnyelvi szöveg: A fordítási tevékenység eredménye (a lefordított szöveg, vagyis maga a fordítás).

Fordító: Olyan fordítási szolgáltatást nyújtó természetes személy, aki rendelkezik az ehhez szükséges általános és szakirányú végzettséggel, illetve az adott szakterületen megfelelő fordítói kompetenciával.

Tolmácsolás: Egy forrásnyelven megfogalmazott szóbeli vagy írásbeli üzenetnek a célnyelven megfogalmazott szóbeli üzenetté való átalakítása.

Lektorálás: A fordítás nyelvhelyesség és stílus alapján történő ellenőrzése a forrás- és a célszöveg egybevetésével, az élő nyelv követelményeinek megfelelően, továbbá a fordításban alkalmazott szakkifejezések ellenőrzése a szakma kifejezésrendszere alapján.

Szűkített nyelvezet: Behatárolt szókincset és behatárolt megfogalmazási szabályokat használó nyelvezet.

Szövegfunkció: Az a cél, amelynek a szöveg az információ közlésével eleget tesz.

Mitől hiteles a fordítás?

Horváth Péter Iván

1. Bevezetés

Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (a továbbiakban: „OFFI”) neve hallatán számos kívülállóban gyakran felmerül a kérdés: mi fán terem és mennyivel „tud többet” a hiteles fordítás bármely kereskedelmi iroda szövegénél? Miért hangoztatják az OFFI munkatársai lépten-nyomon, hogy a cég különleges? E kérdésekre keresi a választ ez a dolgozat, amelynek szerzője a legmagasabb fokú idegen nyelvi képzettség, de elenyésző szakmai tapasztalatok birtokában lett „hites fordító” (e jogilag nem létező fogalom használatát kizárólag az egyszerűség diktálja). Előrebocsátandó, hogy az itt leírtak egyetlen, bár új ismeretekben gazdag év személyes tapasztalataim alapulnak, vagyis örökérvényű megállapításoknak nem nevezhetők.

Ha valaki felmérést végezne az OFFI-ban, az aligha kapna egybehangzó választ a tanulmány címéül választott kérdésre. Talán a „státusirat” vagy a „szövegű” hangozna el, de ezek nem elégítenék ki az eltökélt kutató kíváncsiságát. Ami a hites fordító jellemzését illeti, az már megfoghatóbb, de a nagy titkok fürkészői számára szintén édeskevésnek bizonyulna. A hites fordító ugyanis hús-vér ember, aki szövegeket ültet át egyik nyelvről a másikra, szótárt forgat, szakmai eszmecserét folytat, segítségért pedig párhuzamos szövegekhez vagy a világhálóhoz folyamodik. És bizony téveszt, félreértelmez valamit, nem is szólva a lelkiállapotáról, amely ugyancsak hat a végtermékre.

A tényleges megkülönböztető jegyek másban keresendők. A hites fordító leginkább olyan, mint a törvényszéki orvos szakértő, amennyiben a nyelv és valamely szakterület határmezsgyéjén tevékenykedik. A helyzetet bonyolítja, hogy manapság a forrásnyelvi szövegek jelentős részében összefonódik például a bankszakma a szállítmányozással, a minőségirányítás a műszaki termékleírással, a marketing a könyvvizsgálattal, ami az OFFI-ra hatványozottan igaz. A hites fordító ugyanakkor az elnöki gépkocsi vezetőjére is emlékeztet, hiszen teljes titoktartással és felelősséggel tartozik.

2. Nyelvhelyesség és nyelvhasználat

A hiteles fordítás egyfelől tartalmában és értelmében teljesen megegyezik a forrásnyelvi szöveggel, másfelől megfelel a célnyelv nyelvtani és nyelvhelyességi szabályainak is, ám az eredeti szöveg tartalmát és értelmét stiláris okokból nem

változtathatja meg – áll az OFFI hitelesítési szabályzatában (a továbbiakban: Szabályzat).

Az első rendelkezést épeszű ember aligha vitatná, hiszen a hiteles fordítás gyakran bírósági tárgyaláson kerül elő, sőt olykor perdöntő bizonyítékká válik. Csakhogy a szigorúan vett egyenértékűség minden törekvés ellenére eszmény marad. A szinte csak címszavakból, legfeljebb tömondatokból álló rövidebb iratok, például magyar anyakönyvi kivonatok fordításában megvalósul ugyan, de szerződések esetében egyáltalán nem. Ezekben ugyanis még a szándékosan kétértelmű megfogalmazásokat félretéve is bőven akad többjelentésű mondat. A forrásnyelvi olvasóról éppenséggel elmondható, hogy semmi nem okoz számára kétséget (bár egy nyelvészeti alaptétel szerint a nyelvközösség minden tagja más jelentést tulajdonít a szavaknak és szövegeknek), de a célnyelvi olvasó – országa kultúrája és írásbeliségének hagyományai folytán – már eltérően szemléli a leírtakat. Csábító azt feltételezni, hogy a (teljes) tartalmi és értelmi megfelelés, amely a Szabályzatban kifejtés nélkül, hovatovább axiómaként jelenik meg, a hiteles fordítás fő ismérve. Ez azonban mindaddig nem igazolható, amíg a tudomány fényt nem derít három évezredes rejtélyre: a nyelv, a szó és a jelentés mibenlétére.

E tárgykörbe kívánczik minden fordító rémálma: a *nonekvivalens lexika*, amely eleve kizárja a hiteles fordításnak a forrásnyelvi szöveggel való egyenértékűségét, de ennél többről van szó. A hites fordító azért vív szelmalomharcot a *hapax legomenon*, *reália*, vagy más néven *szemantikai hézag* jelenségével, mert a hiteles fordítás – rendelkezik a Szabályzat – semmit sem hagyhat ki az eredeti szöveg tartalmából (kivéve az űrlapok és formanyomtatványok kitöltetlen rovatait). Sőt, nemcsak a kihagyás tilos, hanem a fordítás egyéb válfajaiban kínáló lehetőségek is, így az *intertextuális magyarázat* (a lexikai egység szemákra bontása a *más szóval*, *vagyis*, *tehát*, vagy egyéb bevezetéssel), a *szemantikai glossza* (a szótárakban megszokott rövid, jelentésszűkítő zárójeles magyarázat) és a *lábjegyzet*, mivel ezek óhatatlanul is megteveszthetik az olvasót.

A probléma két lehetséges megoldása az *adoptálás* (a forrásnyelvi elem átvétele a célnyelvi alaktan és helyesírás figyelembe vételével) és az *adaptálás* (a forrásnyelvi elem megfeleltetése a hozzá legközelebb álló célnyelvi elemnek). Ezekre példa egyrészt a *candidate* mint a *kandidátus* fordítása – bár „hamisítatlan” hamis barátok! –, másrészt pedig a *közjegyzői tanúsítvány* a *certificate of collation* magyarításaként. Az utóbbi esetben nemegyszer előfordul az eredeti alak zárójeles feltüntetése, amit a magyar-európai jogharmonizáció hiánya követel meg. A *Master of Arts* kivétel nélkül a *bölcsészettudomány magisztereként* köszön vissza a magyar szövegben. Csakhogy bizonyos egyetemek ezt a fokozatot ítélik oda programozó matematikusoknak is, ami magyar szemmel nézve képtelenség. Mivel a hiteles fordítás rendeltetése mindenekelőtt a (törvényes) megrendelői igények kielégítése, az ellentmondás csupán az eredeti kifejezés szolgai lemásolásával oldható fel.

A nyelvtanra és nyelvhelyességre vonatkozó előírást szintén bajos volna indokolatlannak nevezni. Egy közokirat komolyságával semmiképpen nem fér össze a rossz egyeztetés, a nem létező személyrag, vagy a pontatlanul használt igeidő. A hites fordítótól joggal várható el, hogy tisztában legyen a mindenkori cél-

nyelv szerkezetével. Ahogy kötőanyag nélkül összedől az építmény, úgy nyelvtani szabályok híján kusza mondathalmaz lesz a szöveg. Ez a gyakorlatban mindössze azért okoz nehézséget, mert a nyelvtan – ha lassan is, de – szüntelenül változik. A felületes szemlélő csak a szókincsben figyel fel az átalakulásra, holott az a morféimák és a szintagmák körében ugyancsak végbemegy. Márpedig a hites fordítónak mindezt nyomon kell követnie, ha élő nyelven kíván írni.

Furcsamód úgy tűnik, hogy aki főállásban szövegeket hoz létre, az inkább az eltűnőben lévő, semmint az új nyelvi jelenségekhez ragaszkodik. Az OFFI ebből a szempontból pontosan olyan „óvatos”, akár valamely országos napilap szerkesztősege, vagy egy jogszabályalkotó testület. A mai magyar nyelv szerkezetváltozásának jellemző esete a vonatkozó névmások ingadozása, keveredése, szerepcseréje. Az még úgy-ahogy tartható szabály, hogy a személyeket jelentő gyűjtőnevek (család, csoport, társaság stb.) anaforája nem *aki*, hanem *amely*, legalábbis igényesebb írásművekben. De azt már túlzás hibaként megbélyegezni, ha *ami* vonatkozik a főmondatban álló főnévre (*részvény, ami*), hiszen e „vétség” már-már egy évszázada tetten érhető újságban, hivatalos levélben, sőt némely szépírónál is. Hasonló zűrzavar figyelhető meg az ikes igék viselkedésében (*szíveskedjék* vagy *szíveskedjen?*), akárcsak az igekötők pálfordulásában (*folymat* és *lefolytat*, *küld* és *megküld*), amely átmenetekről és ingadozásokról nem állítható teljes bizonyossággal, hogy finom jelentésbeli különbséget idéznének elő.

A nyelvhelyesség – allegorikusan szólva – olyannyira ingoványos terület, hogy menthetetlenül belefulladás, aki megpróbál föléje hidat verni. Messzire vezetne annak a részletezése, hogyan alakult Magyarországon a helyes nyelvhasználat megítélése. (Az idegen nyelv ezúttal mellékes, mivel a fordító azt köztudottan kevésbé ismeri, és ennek megfelelően visszafogottabban is használja.) Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a felvilágosodás erkölcsi útmutatásai (és különösen a nyelvújítás szellemisége), valamint a romantikus nemzetállam eszméje egyaránt tükröződnek a mai magyar nyelvhelyesség kérdésében. Számos tévhit (a nyelvi logika létezése, az alárendelések kóros túlburjánzása, egyes nyelvváltozatok értéktelensége, vagy akár a nyelv szüntelen romlása) nemzedékről nemzedékre öröklődik, nem utolsósorban az oktatás hatására. E dolgotat megjelenésekor alig ötven éves annak a felismerése (vagy inkább beismerése?), hogy a nyelv természeténél fogva változik, méghozzá teljesen öntörvényűen, aminek semmilyen normatív szemléletű művelt kisebbség nem tud megálljt parancsolni. Szintén fél évszázada annak (főként Chomskynak köszönhetően), hogy a nyelvészet lerázta magáról az esztétika és az etika béklyóját, és a biológiához meg a matematikához hasonlóan igazi tudománnyá vált.

Miként nyilvánul meg mindez az OFFI-ban? A fordítók nem elsősorban a sokszor ellentmondásos és következtelen nyelvhelyességi könyvek, hanem saját nyelvi közegük és képzettségük alapján dolgoznak. „Akkor hogyan lesznek a fordítások egyformán hitelesek?” – vetődhet fel joggal a kérdés. A válasz talán meglepő: egy dolog az egyformaság, és más dolog a hitelesség. A nyelvhasználat kivétel nélkül a társadalmi és területi nyelvváltozat ötvözete, amelyet mind az iskolai tanulás, mind a többi nyelvváltozat színesít. A hiteles fordítás – akár csak bármely magyar hatósági irat – nemegyszer „bikkfanyelvű”-nek minősül,

de egyöntetűnek soha, hiszen végső soron a népes nyelvközösség egyik tagjától származik.

Az idegen szavak használata ugyancsak kényes kérdése a nyelvhelyességnek. Tudvalévő, hogy a finnugor alapszókincsre már a honfoglalás előtt is számottevő idegen réteg rakódott, és a folyamat máig sem fejeződött be. Bizonyára akad a nyelvnek olyan művelője vagy önjelölt védője, aki szerint egy fordítónak – mint hivatásos szövegalkotónak – ki kell oltania az említett szupersztrátum hatást. Csakhogy ilyesmit sem a hites fordítók, sem a lektorok munkaköri leírása nem tartalmaz. Ez a magyar anyanyelvűek egyetemleges felelőssége. Ők határoztak úgy, hogy a *távmásoló* maradjon *fax*, hogy a *verzátust* szorítsa ki a *jártas*, viszont a *számítógép* létezen egyidejűleg a *komputerrel*. E körülmény tudatában bizony naivitás lenne zöld utat adni az egyéni nyelvújításnak. Az *információ* – hihetőleg erőteljes angol hatásra – unos-untalan előfordul a mai magyar nyelvben. Helyettesítheti az *adat*, *értesülés*, *felvilágosítás*, *hír*, *hírközlés*, *közlemény*, *tájékoztató*, *tudakozó*, vagy *tudósítás*, de számítástechnikai szövegben nem feltétlenül, ráadásul a felsorolt szinonimák jóval ritkábbak. Hogy ez múló divat-e vagy sem, azt a hites fordító – idő és megfelelő tudományos felmérés híján – nem tudja megállapítani. Akárhogyan is, az erőltetett magyarítás több kár, mint haszon, ha sem a szövegösszefüggésből, sem a nyelvi képzettség alapján nem derül ki az adott jövevényszó jelentése. Megesik tehát, hogy a biztonság kedvéért jobb megőrizni az eredeti alakot.

A nyelvhelyesség kívánalmával az a baj, hogy felmérhetetlen az illetékességi köre. Nyilvánvaló hiba a spanyol *remuneración* főnevet *illetmény* helyett *javadal-mazásnak* fordítani, ha egy munkaszerződést közalkalmazott ír alá. Az sem kérdés, hogy az angol *benefits* helyes fordítása *bérpótlék*, nem pedig *egyéb juttatás*, ha az alpbér pénzzel (nem pedig természetben) egészül ki. Ilyenkor csakis az adott szakterületet (ez esetben a munkajogot) lehet alapul venni, hogy egy lexikai egység egy fogalmat takarjon. Ez a fajta nyelvhelyesség, amely bizvást nevezhető szabatoságnak, többé-kevésbé behatárolható, jóllehet a tökéletes jelölő-jelölt viszony kialakulását gátolja a poliszémia. Például a *kereset* jelentése egyaránt *bírósági beadvány* és *fizetés*, a *policy* pedig lehet *politikai irányelv*, de *üzleti eljárás* és *biztosítási kötvény* is. Voltaképpen a pontos szóválasztás feladata hárul a jogszabályok szövegezőire is, de ők nyelven belül maradnak. A fordító dolga annyiban nehezebb, amennyiben ő két nyelvet, sőt két kultúrát feleltet meg egymásnak. A *register* angolul gyűjtőfogalom, magyarul viszont mindig más lesz a fordítása: tanintézményben *törzslap*, az Európai Unió szövevényi jogszabályában *regiszter*, a gyógyszerészetben és szabadalmi okiratokon *lajstrom*, a polgárjogban *anyakönyv*, a társasági jogban *cégjegyzék* vagy éppen *részvénykönyv*, valamely szervezetben *névjegyzék*, és ha mindezek egyike sem illik a szövevénykörnyezetbe, még akkor is lehet *lista* vagy *nyilvántartás* (például a szerzői jogban).

Mindazonáltal, a fő gondot olyasvalami okozza, ami nem utalható a szigorúan tudományos, vagyis egyéni értékítélétől és érzelmi alapú bírálatától független nyelvészeti tárgykörébe. *Nem áll szándékában, fellebbezéssel él, szállítást eszközöl, problémaként jelentkezik, akadályt képez, késedelmet szenved.* Több tucat ilyen szókapcsolat hordozza szégyenfoltként a *terpeszkedő kifejezés* megnevezést a nyelv művelő irodalomban. Az a vád éri őket, hogy a ragozott igét (*szándé-*

kozik, fellebbez, szállít stb.) megfosztják állítmányi szerepétől, főnévvé silányítják, és egy önmagában „jobb sorsra érdemes” ál-segédigét rendelnek mellé, ráadásul új jelentést nem nyernek, csak fontoskodóbbá teszik a mondandót. A szerzői álláspont feltárása érdekében megjegyzendő, hogy e tanulmány írója önszántából soha nem használja, lektorként pedig következetesen irtja az ilyen szerkezeteket. A teljes igazsághoz azonban más is hozzátartozik.

A modern nyelvészet véglegesen száműzte terminológiájából egyfelől a *jó*, *helyes* és *szép*, másfelől a *rossz*, *helytelen* és *csúnya* jelzőket. Helyettük egyetlen fogalmi párt használ: *megfelelő* és *nem megfelelő*. Új alapelve így hangzik: megfelelő az a megnyilatkozás, amely *érthető* és *stílusos*. Mármost a *bejegyzésre került* (például a spanyol *se registró* megfelelőjeként) nevezhető idéetlenek, idegenszerűnek, vagy nehézkesnek, csak értelmetlennek nem. A hiteles fordításban eleget tesz továbbá a stílusosság követelményének, mégpedig azon egyszerű okból, hogy száz hivatalos szöveg közül kilencvennek ilyen a nyelvezete. Ha a hites fordító inkább a *bejegyezték* alakot választja, az nevezhető természetesnek, magyarosnak, vagy egyszerűnek, csak kötelező döntésnek nem. Az OFFI ügyintézőinek elmondása szerint a megrendelők legtöbbször a nevek írásmódját, a végzettségek fordítását, a tárgyi tévedéseket (például *40 darab láda* helyett *1 darab 40 colos láda*), esetleg cégük sajtósága, belső szóhasználatának a megmásítását kifogásolják. Ezzel szemben nemigen történik olyasmi, hogy az eredeti jelentéstől eltérő szóhasználat (*amennyiben = ha*), régies szóalak (*bocsájt*), mondatlépcső (*a hogy* halmozása), germanizmus (*Az okirat aláírással ellátott.*), pleonazmus (*bírósági per*), vagy kakofónia (mássalhangzó-torlódás, vagy az *e* hang túltengése) miatt szó érné a ház elejét.

A fentiekből kitűnik, hogy az előíró nyelvészet akarata mind kevésbé érvényesül a köztudatban. A hiteles fordításban szintén nem, hiszen a fordító kötelessége a világos fogalmazás, nem pedig a normateremtés. Ez persze nem jelenti azt, hogy a fordítások ne billentenék fel időről időre a célnyelv pragmatikai egyensúlyát, hiszen brit és amerikai szerződések garmadájából épül be a magyarba az *és/vagy* (*and/or*), a *méltányos* (*reasonable*), vagy a *vezető tisztségviselő* (*executive officer*). Ezek első ránézésre tükörfordításnak látszanak, ám közelebbről megvizsgálva elkerülhetetlennek bizonyulnak, tekintettel a római-német és az angolszász esetjog között tátongó szakadéokra. Ennyiben csakugyan nyelvhasználatot diktál az OFFI, de ezt a kívánatosnak vélt nyelvhelyességi felelősségvállalás helyett pusztán a kényszer szüli.

3. Szakfordítás vagy műfordítás?

„Amit mi csinálunk, az csak favágás, úgyhogy itt el kell felejtetni a szépérzékét” – hangzik el gyakran az OFFI-ban. A hiteles fordítás tehát valamiféle lélekölő, gépies munka, amely nem arra való, hogy bárki örömét lelje benne. Az ilyen megállapítások többnyire az iroda jogász, mérnök és közgazdász fordítóitól származnak, akik főként az iratok rendeltetésére és a pontos szakszóhasználatra összpontosítanak, a nyelvet azonban eszköznek tekintik. A bölcsész végzettségű fordítók szintén az anyag felhasználását tartják szem előtt, de számukra a nyelv

cél is. Az egyik csoportnak – enyhe túlzással élve – alkalmasint megfelelné az a bankjegy is, amelyre egy óvodás firkálta rá valamely neves személyiség arc-képét, hiszen nekik egyedül az számít, hogy a fizetőeszköz törvényes legyen. A másik tábor – ezzel szemben – soha nem venne lila, zöld, sárga és piros ülés-huzatú gépkocsit, még ha a fék meg a kormány tökéletesen működik is.

Két szemlélet ütközik tehát a fordítók körében, az igazság pedig – amint Horatius óta köztudomású – az arany középút. Gyakran előfordul, hogy egyetlen mondat vagy bekezdés követeli meg egy teljes szöveg lefordítását, például jogviták esetén, ami csakugyan értelmetlenné teszi a hosszas stilizálást. Szintén megесik, hogy a kész munka rögtön az ügyfél irattárába kerül, márpedig az íróasztalfióknak senki sem dolgozik szívesen. Tény az is, hogy a megrendelés nem novellára, hanem leginkább szakszövegre szól.

Az érem másik oldala az, hogy számos fordítói döntést – végzettségtől függetlenül – az egyéni nyelvérzék sugall. A fordító hivatásos szövegalkotó, aki szellemi terméket hoz létre, vagyis a külső elvárásokon kívül saját ízlése és ismeretei szintén befolyásolják a munkáját. Ráadásul a hiteles fordítások java részében több a szinszemantikus, mint az autoszemantikus elem. Ha tehát valaki a kötőszók, funkcionális melléknévi igenevek, vagy névutók egyikét jobban szereti a másikinál (*és helyett valamint, vonatkozó helyett kapcsolatos, illetőleg helyett illetően* stb.), azzal óhatatlanul is önnön nyelvhasználatának enged tért. Az idegen vagy a magyar kifejezés megválasztása (*dátum és keltezés*), nem is szólva az alakváltozatokról (*levő és lévő, fel és föl*) ugyancsak az idiolektusnak engedelmeskedik.

Ez nyilvánul meg a mondatok szintjén is (a mondathatárok önkényes megváltoztatása, az alárendelések „egyeduralmának” ellensúlyozása mellérendelésekkel), akár csak a szöveg egészében (unásig ismételt, de lényegtelen szó cseréje szinonimára, kohéziót erősítő kötőszók és névmások beiktatása), valamint a tipográfiában, azaz a különböző értelmi kiemelésekben (félkövér és dőlt szedés, aláhúzás, kisbetű és nagybetű) és a tördelésben (a sorvégek hozzáigazítása a szószerkezetek végéhez).

Mindebből két következtetés vonható le. Először is az, hogy a „szépérvék” a fordítás lényegéhez tartozik, legyen az irodalmi mű vagy úgynevezett „száraz szakszöveg”. A két véglet közötti különbség Katharina Reiss szövegtipológiájával világható meg. E szerint a hiteles fordítás inkább tartalomközpontú (kötött formájú, a valóságot leíró), semmint formaközpontú (a forrásnyelvihez hasonló hatású) szöveg. Másodsorban az derül ki a fentiekből, hogy a hiteles célnyelvi változat nem kivétel az explicitációs hipotézis alól, amennyiben rendről rendre kifejtettebb és bőbeszédűbb az eredeti szövegnél. Mindkét következtetés arra mutat, hogy az OFFI nem névtelen kódexmásolókat, hanem társszerzőket alkalmaz, bármilyen magasztosan hangzik is ez utóbbi elnevezés. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az OFFI nem csupán jogi szövegekkel foglalkozik, hiszen hivatalból köteles vállalni mindazt, ami törvénybe nem ütközik. Így már korántsem nevezhető arany szabálynak, hogy a *közt* mindig *között*, a *lakhely* mindig *lakóhely*, az *indoklás* pedig mindig *indokolás* legyen. E párok második alakváltozata ugyanis kizárólag a hivatali nyelvben „kötelező”, ám más szövegben egyáltalán nem mérvadó.

Nem lenne teljes a kép, ha nem esne szó még valamiről a szakfordítás és

műfordítás állítólagos ellentéte kapcsán. Számtalanszor hallani a megrendelőktől: „Elég a nyersfordítás”. Ez bizony komoly fogalomzavar egy országos hatáskörű cégben, amelyben kötelező a lektorálás. Ugyan létezik olyan munkalap, amely lektorálás nélküli fordítást tüntet fel, csakhogy nyersfordítás ismeretlen forrásnyelvű költeményekről, nem pedig komoly jogkövetkezményű iratokról szokott készülni. Helyesebb lenne *tartalmi kivonatot* emlegetni, de ilyen megrendelés nem létezik, csak *kivonatos fordítás*.

Visszatérve a kétféle hites fordítóra, vajon melyik oldja meg sikeresebben a feladatát? Az ilyen szembeállítás tudományos szempontból értelmetlen. Réges-régi, megkopott igazság, hogy senki sem érthet mindenhez, és ez az OFFI-ban is megnyilvánul. A jogász számára óriási különbség van *hagyaték* és *örökség* között, ahogy a közgazdász is éles határvonalat húz *infláció* és *devalváció* közé, ami nincs másképpen a *híradástechnika* és *távközlés* kifejezésekkel sem egy műszaki szakember esetében. Nyelvhasználatuk tehát szabatos, hiszen tanulmányaik során ilyen szavak fogalmi háttérét tárták fel. Ez magyarázhatja, hogy olyan szövegben sem keverik össze a példaként idézett szavakat, amikor azok mellékeseek. (Vagy talán ez lenne a hitelesség próbaköve?) Ezzel szemben mondatszerkesztésük jobbra ösztönös, az ismeretlen kifejezéseket pedig szakirodalom segítségével értelmezik.

A nyelvész képzettségű fordító – jelentéstani vagy nyelvtörténeti ismeretei alapján – úgy véli, hogy *cash flow* felcserélhető *készpénzáramlásra*, szebbnek tartja az *adományozni* hangzását, mint az *adni* igéét, angolszász meghatalmazásokban pedig hajlamos szószaporításnak ítélni, s ezért mellőzni az *eladást* az *értékesítés* után. E döntések persze helytelenek a fordítás jogkövetkezményeinek tükrében. Az azonban a nyelvész erényére válik, hogy döcögős megfogalmazásokban rögtön felismeri, s így kiküszöböli az interferenciát, az elvétett aktuális mondattagolást, a szövegromlást, rossz szóhasználatban pedig a paronimát, a metaforikus jelentésbővülést, vagy a durva stílushibát. Mivel a hiteles fordításba véletlenül sem lehet utólag beleírni vagy belejavítani, minden töredéksort ki kell ütni, tilos a függő behúzású bekezdés, táblázatok beszerkesztése, sorköznek pedig egyáltalán nincs helye. Ennek következtében sokszor fattyúsor éktelekedik a lap alján, amelyet a bölcsész – különösen címsor esetén – „nem tud tétlenül nézni”, és „apró szakmai trükkökkel” kiküszöböli. Összefoglalva: a két csoport tagjai kiegészítik egymás tudását.

Végezetül essék szó valamiről, ami részben fedi és megismétli a nyelvhelyesség kapcsán leírtakat. A hiteles fordítás szöveghűséget feltételez, amely száz százalékban soha nem valósul meg. Ennek oka magában a nyelvben, illetve a két nyelv különbségében rejlik. Ehhez azonban hozzájárul a szépérzék is. Az OFFI-ban se szeri, se száma az olyan anyagoknak, amelyek az írás elemi szabályait sértik meg. Az írás régóta nem valamely kis létszámú, zárt közösség kiváltsága, hála a közoktatásnak, de rajta kívül a korszerű szövegszerkesztő programoknak is. A számítógépek valamiféle ingyen megszerezhető íráskészséggel kecsegtetik a felhasználókat, így aztán boldog-boldogtalan ontja az erősen hullámzó színvonalú szövegeket. Másrészt egyre többen hódolnak be az angol nyelv világméretű egyeduralmának, ami szintén a legkülönfélébb értékű iratokat hívja létre.

Hogyan kell egy kétes értelmű, értelemzavaró hibáktól hemzsegő szöveget lefordítani? A Szabályzat szerint a téves mondatok – az elírást leszámítva – nem javíthatók ki. Ha az irat tartalmából valószínű vagy helyes jelentés tűnik ki, azt zárójelben fel lehet tüntetni: pl. „*az alperes anya* (helyesen: apa – az OFFI megjegyzése)”. Ez elvben járható út, ám a gyakorlatban nem. Előfordul ugyanis olyan gyenge angolság, amely csak pongyola és félreérthető mondatokat teremt. Vajon ültessék át magyarra és lássák el zárójeles magyarázattal mindet a fordítók, mert – úgymond – hozott anyagból dolgoznak? Hihetőleg így egyikük sem cselekszik. Marad tehát a forrásnyelvi szerző gondolati és nyelvi hiányosságainak „kozmetikázása”, mert az ilyen hibák már a jogász, a közgazdász és a mérnök szépérzékét is bántják. A szöveg feljavítása „átlóg” ugyan a kereskedelmi fordítás térfelére, a végtermék mégis hiteles.

4. Helyesírás

A helyesírás sokban hasonlít a nyelvhelyességre: létezik hivatalos és „népi” változata, alkalmazása belépő a művelt körökbe, de tudományos szemszögből nézve mégis csak eszmény, nem pedig kitapintható valóság. Az OFFI, mint tekintélyes „iratgyár”, magára nézve kötelezőnek ismeri el az akadémiai szabályzatot, és ez rendjén is van. Nevetséges lenne, ha ki-ki a saját szája íze szerint írna. Mégsem lehet kinyilatkoztatni, hogy az MTA jóvoltából nem érhető tetten semmiféle anomália a hiteles fordításokban.

Ezek közül a legelső a célnyelvi szövegbe transliterálás nélkül bekerülő név. Ha angol okiratban *Nurejev* olvasható, abból az OFFI-ban soha nem lehet *Nyurejev*, ami nincs összhangban a magyar olvasó elvárásaival. A forrásnyelvi változat megőrzését azonban a közokirattal való visszaélés elkerülése indokolja. A következő problémát az okozza, hogy egy-egy szövegen belül sokszor változik az írásmód. Az önkényes preferencia veszélyes, ezért jobb továbbörökíteni az eredeti szöveg következetlenségét. Mindezt tetézi, hogy a nagyszámú fordítás közepette szinte lehetetlen minden kérdést tisztázni a megrendelővel, aki korántsem mindig azonos a végfelhasználóval! Jogi képviselők és bírók százai fordulnak az OFFI-hoz olyan személyek nevében, akik a fordító számára elérhetetlenek. Ide tartozik az is, hogy a világ mintegy száz országában beszélt angol nyelvnek más és más a helyesírása, de az angolra fordítandó szövegeknek a legritkább esetben tudható pontosan a rendeltetési helye, pedig elvben ez is számít. Harmadszor, a Szabályzat értelmében valamennyi helységnév csakis úgy jelenhet meg a hiteles fordításban, ahogyan a forrásnyelvi szerző leírta. A holland királyi székhely ezért *Amsterdam*, nem pedig *Amszterdam*, ami bizony ellentmond a Magyar Helyesírási Szótár megfelelő szócikkének, valamint számos kormányzati kiadványnak és tankönyvnek. Másfelől, hogyan hangozzék magyarul a spanyol *Viena* toponima? Akkor is *Wien* a megoldás, ha a forrásnyelv szemmel láthatólag eltér az Osztrák Köztársaság államnyelvétől? Negyedszer, a nyelv fentebb részletezett átalakulása előbb-utóbb lezajlik a helyesírásban is. Jó példa erre a „rettegett” egybeírás és különírás, amelyről még az MTA is elismeri, hogy minden részletre kiterjedően szabályozhatatlan. Újfent az an-

gol interferenciába botlik az ember, ha a *non-smoking, no-compliance*, vagy *non-governmental organisation* kifejezésekkel van dolga. A *nemdohányzó* meghonosodott, a *nem-megfelelés* szokatlan ugyan, de terjedőben van, a *nem kormányzati szerv* fizikai tagoltsága pedig egyelőre hagyományörző. Vagy már másként irandó?

Ámde az előző bekezdésben foglalt bizonytalanságok mind eltörpülnek egyetlen körülmény mellett: a helyesírási szabályzat nem törvénykönyv, csupán a tudós testület állásfoglalása. Az akadémiai norma megsértése nem bűncselekmény, betartása viszont – minden furcsaság ellenére – ésszerű. Tapasztalt szótárszerkesztőktől hallani, hogy az átlagember szökevényben egyszer értelmezi helyesen a címszavak fonetikai átírását, mégsem merül fel (néhány amerikai szótár kivételével) semmilyen újító rendszer kialakítása, mert a tudomány az tudomány. Nagyjából ez történik a helyesírással is: ezt alkalmazza a hites fordító, mert általánosan jóváhagyott alternatívája (sajnos) nincs.

5. Véggövetkeztetések

„Szóval akkor mitől hiteles a fordítás?” – firtathatja most már kissé türelmetlenül az olvasó. Talán attól, hogy az OFFI-ban – laikus szemmel nézve – szórshálhasogató módon elkülönül a *döntés* meg a *határozat*, az *igazol* meg a *tanúsít*, a *fent nevezett* meg a *fent említett*? Vagy attól, hogy a munkafordítás két szűrőn, a szakmai-nyelvi és a helyesírási-teljességi ellenőrzésen is átesik, mire hiteles változattá érik? Netán attól, hogy a szövege Courier CE betűtípussal készül, szedéstükrét pedig nyomtatott keret szegélyezi? Hiszen ezek mind apróságok, amelyeket bármilyen kereskedelmi fordítóiroda bevezethet!

E feltételezések nincsenek messze az igazságtól. A szabatosság, a lektorálás és korrigálás, valamint az alaki sajátosságok jól felismerhetővé, de nem hitelessé teszik a fordítást. Az eddigiekből remélhetőleg kiviláglott, hogy a rejtélyes „hitelesség” lakatát nem patinthatja fel nyelvészeti elemzés. A kulcs máshol lelhető fel. A hiteles fordítás **eredetinek minősülő, teljes bizonyító erejű okirat**, amelyet az OFFI – mintegy az Igazságügyi Minisztérium kihelyezett fordítóirodájaként, jogszabály értelmében közhiteles tevékenységet végezve – hiteles címkével, körbélyegzővel, összefűző zsinórral, hitelesítő bélyegzővel és valamely osztályvezető aláírásával lát el. Ez tehát a hitelesség ismerve, ezért befejezésül annyit: a kérdéskört bővebben nem a *Fordítástudomány*, hanem kizárólag egy jogi szaklap tudná ismertetni.

A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban

Heltai Pál – Juhász Gabriella

1. Bevezetés: kontrasztív nyelvészet és a fordítás nyelvészeti elmélete

A nyelvi struktúrák különbségeinek tanulmányozása, a rendszerszerű megfelelések keresése és a fordításelméletnek, illetve fordításoktatásnak a nyelvi kontrasztokra való alapozása az utóbbi évtizedekben ugyanúgy háttérbe szorult, mint a nyelvoktatás kontrasztív alapú megközelítése. A 70-es évektől kezdődően egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nyelvi kompetencia szükséges, de nem elégséges feltétele az idegen nyelvi kommunikációnak, illetve a fordításnak. A korábbi nyelvészeti fordítási elméletek kritikáját Hatim and Mason (1990: 26–31) a következőkben foglalja össze: a nyelvészeti fordításelmélet inkább a nyelvek strukturális különbségeiről, elszigetelt, dekontextualizált mondatokról, és nem a kultúrák közötti kommunikációról, valódi szövegek fordításáról szól. Ily módon a fordításelmélet a kontrasztív nyelvészet egyik ágává vált, és a fordítási problémákat a különböző nyelvek formális kategóriáinak eltéréseire vezették vissza.

A mai fordításelméletek ezzel szemben a szövegnyelvészeti és pragmatikai kérdéseket helyezik előtérbe, néha talán túlságosan is. Jellemző módon az utóbbi évtized egyik legérdekesebb új fordításelmélete, Gutt (1991/2000) relevancia-elméleti megközelítése a nyelvi különbségek hatásával, netán meghatározó voltával egyáltalán nem foglalkozik. A fordítás szerinte *interlingual interpretive use* (nyelvek közötti interpretációs nyelvhasználat), illetve *interlingual quotation* (nyelvek közötti idézés), amely azáltal válik releváns közléssé a befogadó számára, hogy valamely más szerző szövegére utal, és amely olyan hallgató/olvasó számára készül, amely a fordítással egy másodlagos kommunikációs helyzetben találkozik; ez utóbbi azt jelenti, hogy mások a kontextuális feltevései, más a kognitív környezete. Mindebből az tűnik ki, hogy a szerző a célnyelvi olvasó eltérő kontextuális, illetve kulturális ismereteire helyezi a hangsúlyt, a nyelvi eltéréseket alig említi.

A nyelvi kontrasztok szerepének átértékelése a fordításoktatás tapasztalatai alapján is indokoltnak tűnhet. A korábban többnyire mondatszinten vizsgált nyelvi kontrasztok legtöbbször **kötelező átváltásokat** (Klaudy 1994: 98–99) indukálnak. Kétséges azonban, hogy a megfelelő nyelvi kompetenciával rendelkező leendő fordító fordítói kompetenciáját mennyire növeli a nyelvi kontrasztok okozta problémák, a kötelező átváltások tanulmányozása (Heltai 1995, 1996, 2001). A kötelező átváltások (például a birtokos szerkezet feloldása, a szenvedő szerkezet vagy igeneves szerkezetek fordítása) inkább a nyelvtudás középfaladó-haladó szintjén és inkább idegen nyelvre történő fordításban okoznak

gondot, tehát a nyelvtudás hiányait jelzik. A nyelv elsajátítása során a nyelvi kontrasztok által igényelt átváltások sokszor külön oktatás nélkül is automatizálódnak.

Ennek megfelelően úgy tűnhetne, hogy a fordítóképzés során főleg az olyan nyelvi, illetve nyelvtani struktúrák összehasonlításával foglalkozni, amelyek kötelező átváltásokat tesznek szükségessé, ugyanakkor nem elégséges, hiszen a szövegek végső megformálásában (ha nem munkafordítást készítünk) egy sor olyan tényezőt kell figyelembe vennünk, amelyek nem vezethetők vissza nyelvi kontrasztokra, hanem szövegtani, kulturális és pragmatikai tényezőktől függenek.

A nyelvi kontraszt azonban nem azonos a szűken értelmezett **nyelvtani kontraszttal**: míg a klasszikus kontrasztív nyelvészet valóban a nyelvtani kontrasztokra összpontosított, a későbbiek során kialakult a kontrasztív szövegnyelvészet, kontrasztív retorika és a kontrasztív pragmatika is. Ugyanakkor a szövegnyelvészeti és pragmatikai kontrasztok a legtöbb esetben valamilyen nyelvi elemben nyilvánulnak meg, illetve egyszerű nyelvi kontrasztokra vezethetők vissza. A szövegszintű és pragmatikai jellegű kontrasztok tanulmányozása tehát feltételezi az alapvető nyelvi rendszer kontrasztjainak felderítését is.

A jelen tanulmány összehasonlítja az angol és a magyar névmások egyes részrendszereit, majd fordítások elemzésével deríti fel, hogy ezeknek a különbségeknek milyen következményei vannak angol–magyar és magyar–angol fordítás során. Tanulmányunk tehát kontrasztív szövegnyelvészeti vizsgálatnak tekinthető, amely a nyelvi rendszerek kontrasztjaiból indul ki, de a rendszert és a funkciót együttesen vizsgálja.

2. Az eddigi vizsgálatok

Míg a tulajdonképpeni angol–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatások (ld. például Dezső és Nemser 1980, H. Stephanides 1986 és az utóbbi szerkesztésében megjelent más köteteket) témái között nem szerepelt a névmások összehasonlító vizsgálata, a fordításelméleti kutatások jelentős figyelmet szenteltek a névmások fordításának. Klaudy (1994: 156–162) a személynévmások fordítási kérdéseit az átváltási műveletekkel kapcsolatban részletesen tárgyalja. Megállapítja, hogy a személyes névmások rendszerében előforduló „apró” különbség, nevezetesen az, hogy a magyar 3. személyű névmás nem jelez nemet, komoly következményekkel jár a fordításra nézve.

A kötelező és a fakultatív átváltásokkal kapcsolatban Klaudy megállapítja, hogy a kötelező és fakultatív átváltást nehéz mereven elválasztani, mivel egy kötelezően átváltandó forrásnyelvi formának több célnyelvi megfelelője is lehet, amelyek között a választást már nem a forrásnyelvi forma határozza meg, de mégsem tekinthetők fakultatív műveletnek (Klaudy 1994: 99).

Idézett művében Klaudy azt is megállapítja, hogy a *rendszerbeli* eltéréseken túl a személyes névmások *használatbeli* (funkcionális) eltérései miatt a magyar névmások *szövegszervező* funkciója egészen más, mint az indoeurópai nyelvekben, hiszen a magyarban a sokszor meg sem jelenő 3. személyű névmás **visszautaló**

szerepét az igeragok vagy más nyelvtani eszközök veszik át. A személynév-mások kérdésére Klaudy az explicitációs hipotézissel kapcsolatban is visszatér (Klaudy 1999). Ugyancsak az explicitációs hipotézissel kapcsolatban foglalkozik a névmásokkal Pápai (2001a, 2001b, 2002) is: „... az angol-magyar irányú fordításkor a személyes névmást gyakran főnévvel szerepelteti a fordító a célnyelvben” (2002: 490).

3. A jelen vizsgálat hatóköre

A fent említett vizsgálatok elsősorban az E. sz. 3. személyű névmásokra koncentráltak, és ezen belül elsősorban azt emelték ki, hogy a **nyelvtani nem hiánya** a magyarban milyen problémákat okoz a névmások fordításában, és milyen – többnyire explicitációs – stratégiákat tesz szükségessé. A jelen vizsgálat figyelembe veszi az angol E. sz. 3. személyű semlegesnemű személyes névmást, továbbá a mutató névmásokat is. Ezzel gyakorlatilag lefedi a referenciális célokra (kontextusfüggő forikus utalásra) használt legfontosabb névmásokat. Természetesen a személyes és mutató névmáson kívül mindkét nyelv használ más névmásokat is forikus utalásra (például a határozatlan névmásokat); ezeket ebben a tanulmányban nem vizsgáltuk.

A vizsgált szövegek. Az angol névmások magyarra fordítását egy irodalmi jellegű és egy szakszöveg jellegű mintán vizsgáltuk. A szövegek vizsgálata során a *her* személynév és a *this/that*, illetve *ez/az* mutató névmások determinánsi funkcióban történő használatát kizártuk. Nem vettük figyelembe a magyar *az* névmás mellékmondatok előtti rámutatószóként való használatát sem.

A vizsgálatok során a következő szövegmintákat használtuk. Irodalmi szöveggént A. Christie *The Mysterious Affair at Styles* c. művének első három fejezetét és annak magyar fordítását elemeztük, míg szakszöveggént egy minőségbiztosítási témájú angol szakszöveget és magyar fordítását, amelyet egy végzős szakfordító hallgató nyújtott be képesítő fordításként. Az angol szövegek hossza 8 872 szó (40 707 betű), illetve 6 428 szó (33 135 betű) volt. A magyar névmások angolra fordítását csak irodalmi jellegű szövegen tanulmányoztuk: a vizsgálat magyar népmeséket hasonlított össze angol fordításukkal.

Az elemzések viszonylag korlátozott mintán alapulnak, de a névmások nagy előfordulási gyakorisága miatt már ezek a szövegminták is értékelhető mennyiségű adatot biztosítanak.

4. Az angol és a magyar utaló névmások rendszere

A személyes és mutató névmások rendszerét a két nyelvben az 1. és 2. táblázat szemlélteti:

1. táblázat

3. személyű személyes névmások az angolban és a magyarban

ANGOL	MAGYAR
he she	ő, az
it	—
they	ők, azok

2. táblázat

Mutató névmások az angolban és a magyarban

ANGOL	MAGYAR
this, these	ez, ezek
that, those	az, azok

A táblázatokból kitűnik, hogy a **rendszer síkján** a mutató névmások teljes mértékben megegyeznek, míg a 3. személyű személynévmások több jelentős különbséget mutatnak. Az angol névmás három változata közül az egyiknek (*it*) egyáltalán nincs megfelelője a magyarban, míg a másik kettő (*he, she*) olyan névmásoknak felel meg, amelyek nyelvtani nemet nem jeleznek (*ő, az*). Míg az angolban a *he* és *she* használatát viszonylag egyszerű szabályok irányítják, addig a magyarban az *ő – az* megoszlása több tényező bonyolult kölcsönhatásától függ (fókusz és a topik, ige előtti és utáni helyzet, nézőpont, referenciális távolság, szövegtopik folytonossága vagy megszakítása, stb. (Szikszainé 1999, Tolcsvai 2000, 2001). Az *az* névmás formailag, illetve eredete szerint mutató névmás, funkcionális értelemben azonban személynévmásnak tekinthetjük (É. Kiss és Kiefer 1999: 175). Tolcsvai szerint a névmások használatát bonyolult, nem szintaktikai jellegű szabályok határozzák meg, és a szövegtopik folytonosságának megszakítása esetén az *ő* névmást az *az* névmás váltja fel (Tolcsvai 2000: 295). Pléh (1998: 170) szerint a névmások használatát („koreferencialálás”) a magyarban kisebb részben nyelvtani, nagyobb részben pragmatikai tényezők irányítják, és a magyarban „az anafóraértelmezés jóval szövegérzékenyebb” (2000: 198).

A nyelvi rendszereket összefoglaló táblázat tehát nem mutatja a **nyelvhasználat síkján** (a szöveg szintjén) jelentkező interlingvális különbségeket. Ezek jóval nagyobbak, mint amit a fenti táblázatokból kiolvashatunk. A rendszer szerint egymásnak megfelelő névmásoknak a két nyelvben egészen eltérő szerepe, szövegszervezési funkciója, funkcionális terhelése van. A magyar a proformákat elhagyó nyelv (Pléh 1998: 175), és a 3. személyű személynévmásokat alanyként és tárgyként legtöbbször nem használjuk, hiszen az ige ragozott alakja utal az alanyra vagy a tárgyra. A 3. személyű névmás csak abban az esetben szerepel a magyar mondatban, ha az

- a) nyomatékos fókusz
- b) mondatkezdő topik

- c) ige utáni helyzetben áll
- d) kvantor hatókörében áll
- e) kopulás mondatban van
- f) több alannyal együtt szerepel
- g) jelzős szerkezet feje
- h) kontrasztív topik (Tolcsvai 2000: 286–7)

Tolcsvai hivatkozik É. Kiss (1992) és Kocsány (1995) művére. Hasonló felsorolást találunk Szikszainénál (1999: 147) ugyancsak Kocsányra hivatkozva. Mivel más esetekben a névmás kiesik, így a magyarban a szövegösszefüggést biztosító eszközök (Szikszainé 1999: 153) között (ragozás, alany és állítmány egyeztetése, tárgyaz igeragozás, birtokos személyragozás) a személyes névmásoknak nem lehet olyan fontos szerepe, mint más nyelvekben. A határozói ragozást viszont mindig kitesszük. A ragozott forma vonatkozhat személyekre, tárgyakra és elvont kategóriákra is:

János nagyon jól vezet. Én bízom benne. (Jánosban)

János kapott egy új labdát, és sok öröme telt benne. (a labdában)

Bízom benne (abban) hogy János örülni fog az új labdának. (abban a tényben/lehetőségben, hogy János örülni fog az új labdának.)

Összefoglalóan, és saját céljainknak megfelelően leegyszerűsítve a fentieket úgy összegezzük, hogy a 3. sz. névmást a magyarban csak akkor tesszük ki, ha az valamilyen módon hangsúlyos, prominens. A fordítás jól jelzi a nyelvhasználati különbségeket, tehát a fordítások összehasonlító vizsgálata alapján a fenti táblázat módosulni fog. Ennek részleteit igyekszik felderíteni a jelen tanulmány.

5. Az angol és a magyar utaló névmások fordítása a szöveg-mintákban

A vizsgálatok eredményeit a 3–8. táblázat foglalja össze.

3. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása irodalmi szövegben:
E. sz. 3. személyű hím- és nőnemű személyes névmások

Angol névmás	Magyar fordítás						összesen
	névmás		főnév	az	egyéb	∅	
	ő(t)	rag.	(ige*)				
he	2	6	7	2	0	80	97
him	0	10	1	0	0	27	38
she	9	3	9	2	2	81	106
her	0	9	4	0	0	20	33
Össz.	11	28	21	4	2	208	274
%	4%	10.2%	7.7%	1.5%	0.7%	75.9%	100%

4. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása irodalmi szövegben:

E. sz. 3. személyű semlegesnemű személyes névmás és T. sz. 3. személyű névmások

Angol névmás	Magyar fordítás							
	sz.nm.	ez	az	más nm.	főnév	egyéb (ige*)	Ø	össz.
it	2	7	2	3	7	6	64	91
they	1	1	1	1	0	1	9	14
them	5	0	1	1	2	2	6	17
Össz.	8	8	4	5	9	9	79	122
%	6.6%	6.6%	3.3%	4.1%	7.4%	7.4%	65%	100%

5. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása irodalmi szövegben: mutató névmások

Angol névmás	Magyar fordítás							
	sz.nm.	ez	az	más nm.	főnév	egyéb (ige*)	Ø	össz.
this	0	6	0	0	0	1	2	9
these	0	0	0	0	0	0	2	2
that	1	3	4+3	2	0	1	5	19
those	0	0	0	0	0	0	0	0
össz.	1	9	7	2	0	2	9	30
%	3.3%	30%	23.3%	6.7%	0%	6.7%	30%	100%

6. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása szakszövegben:

3. személyű személyes névmások és mutató névmások

Angol névmás	Magyar fordítás							
	sz.nm.	ez	az	más nm.	főnév	egyéb (ige*)	Ø	össz.
he	0	0	0	0	2	0	2	4
they	0	4*	1	0	1	0	36	42
them	2	0	0	2	0	0	4	8
it	1	21	3	1	9	4	58	97
this	0	29	1	2	1	3	9	45
these	0	7	0	3	0	0	3	13
that	0	4	1	2	0	1	0	8
those	0	0	6	1	2	0	1	10
Össz.	3	65	12	11	15	8	113	227
%	1%	29%	5%	5%	7%	4%	50%	100%

7. táblázat

Magyar névmások angolra fordítása irodalmi szövegben: személyes névmások

	Ø (ige*)	ő, ők	Ragozott sz. nm.	Mutató névmás	Főnév	Egyéb	összesen
he	257	19	4	12	7	1	300
him	63	–	31	11	1	6	112
she	80	2	–	3	3	2	90
her	9	–	15	3	–	2	29
it	128	–	13	25	6	1	173
they	138	4	1	10	1	2	156
them	12	10	10	2	2	6	42
Össz.	687	35	74	66	20	20	902
%	76%	4%	8%	7%	2%	2%	100%

8. táblázat

Magyar névmások angolra fordítása irodalmi szövegben: mutató névmások

	Ø	ez + ragozott forma	Egyéb
this	1	6	6
these	–	–	–

	Ø	ez + rag.	az + rag.	Egyéb
that	2	9	32	4
those	1	1	1	–

6. Az eredmények értékelése

6.1 Személyes névmások

A táblázatokból kitűnik, hogy az angol személyes névmások többnyire zérónak felelnek meg a magyar fordításban, illetve a magyarban az ige ragozott alakja tölti be azt a funkciót, amit az angolban a személynévadás. Irodalmi szövegben az angol személynévadások mindössze 4%-ának felelt meg személynévadás a magyar fordításban. (Tárgyként egyetlen esetben sem.) A személynévadások a magyarban többnyire ragozott formában fordulnak elő (irodalmi szövegben 10.2%). A főnévi szócsoporttal történő fordítás, a par excellence explicitáció-nak tartott fordítás aránya irodalmi szövegben 7.7%, az egyalakú (E. sz. 3. sz. semleges nemű és többes számú) angol névmások esetében is hasonló, 7.4%, míg a mutató névmásoknál nem fordult elő ez a fordítási mód.

A táblázat jól mutatja, hogy az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője, és a leggyakoribb megfelelője a zéró, míg a többi eset viszonylag egyenletesen oszlik meg más fordítási lehetőségek között. Gyakori a mutató névmással, főképpen az *ez*-zel történő fordítás. Ebből az következik, hogy a mutató névmások funkcionális terhelése a magyarban nagyobb.

A magyar-angol fordítás során is az angol szöveg alapján végeztük a vizsgálatot, tehát az angol fordításban szereplő névmások magyar megfelelőit kerestük meg, hiszen ha a magyar névmásokból indulunk ki, akkor nem kapunk képet arról, hogy hány esetben szerepel az angol szövegben névmás, ahol a magyar szövegben nem. Ez a vizsgálat is azt mutatta, hogy a magyarban a határozóragos formáktól eltekintve igen kevés a személynév, míg igen nagy az olyan esetek aránya, amikor az angolban – a magyarral ellentétben – ki kell tenni a személynév. Érdemes megjegyezni azt is, hogy jelentős számú esetben a magyar mutató névmásnak személynév felel meg.

A szakszövegben természetszerűleg alig fordult elő személyre vonatkozó személyes névmás. Az eredmények tendenciája megegyezett az irodalmi fordításban tapasztalttal.

6.2 Mutató névmások

A mutató névmások esetében a rendszer teljesen egybevág, de az egyes névmások diskurzusbeli funkciói eltérnek. Az angol *this* névmás kataforikus használata a magyarban ritkább, gyakran melléknév helyettesíti (a *következő*).

A *that* névmás anaforikus használata a magyarban ritka, ezért gyakran az *ez* névmás helyettesíti a fordításban. A *that* névmás nem rendelkezik a magyar megfelelő *az* névmás alárendelt mondatra utaló kataforikus funkciójával, ezt azonban nem vizsgáltuk. Az *ezek* névmás a magyarban személyekre vonatkoztatva pejoratív értelmű lehet:

Look after her, Mr. Hastings. My poor Emily. They're lot of sharks – all of them.
Vigyázzon rá, Mr. Hastings. Szegény Emíly! Ezek itt mind hiénák... mindannyian. (Christie 1990/1997)

A magyar-angol fordításban nagyon kevés volt a mutató névmás. Ennek okait nem derítettük fel.

7. Következtetések

A vizsgálatok eredményeként a személyes névmások összehasonlító táblázatát a névmások használata alapján a következőképpen módosíthatjuk:

9. táblázat
 Angol személyes névmások magyar megfelelői a fordítások alapján

Angol	Magyar			
he, him, she, her	∅	nála, róla, annál, arról stb.	főnév	ő, őt, az, azt
it	∅	nála, róla, annál, arról stb.	főnév	ez, az, ezt, azt
they, them	∅	náluk, róluk, stb.	főnév	ők, őket, azok, azokat

7.1. A kontrasztív nyelvészeti megközelítés

A kontrasztív nyelvészeti megközelítéssel kapcsolatban megismételhetjük azt a bevezetőben már elmondott véleményt, amelyet feltehetően ez a vizsgálat is alátámaszt, hogy továbbra is érdemes szisztematikus kontrasztív nyelvészeti kiindulópontból közelíteni meg a fordítás nyelvfüggő kérdéseit, de olyan módon, hogy a nyelvi rendszerek különbségeit a nyelvhasználati (szövegépítési, pragmatikai, szociolingvisztikai) különbségekkel egységben tanulmányozzuk. Nyilvánvalóan nem elég a rendszerek összehasonlítása során egy-egy kategória meglétét vagy meg nem létét megállapítani, hanem a következményeket végig kell kísérni szövegszinten is, a jelen esetben a névmások rendszerét a referencia és koreferencia összefüggéseiben. Más oldalról viszont érdemes a szövegszinten jelentkező eltérések nyelvi alapjait is felderíteni. A rendszer és a használat együttes tanulmányozásának jelentőségére világít rá Klaudy is:

A személyes névmás konkretizálásának problémáit azért tárgyaltuk ilyen hosszan, mert mindez – véleményünk szerint – jó példa arra, hogy egy egyszerű különbség két nyelv grammatikai rendszerében milyen messzemenő következményekkel járhat a fordításra nézve, és milyen sok nyelvi és nyelven kívüli tényezőt kell a fordítónak mérlegelnie egy ilyen látszólag egyszerű átváltási művelet alkalmazásakor. (Klaudy is 1994: 162)

Az ilyen módon értelmezett kontrasztív megközelítés, a nyelvi kontrasztok és szövegszintű hatásaik egységben tanulmányozása a fordítóképzésben sem fölösleges gyakorlat. A nyelvi kontrasztok és következményeik tudatosítására, a fordítási „szabályok” explicit megfogalmazására és ismertetésére az egyéni különbségek miatt is szükség lehet: előfordul, hogy a forrás- és célnyelvet is anyanyelvi szinten beszélő nem képes a kötelező átváltásokat automatikusan elvégezni, tehát ebben az esetben még ezeket is tudatosítani és gyakoroltatni kell. Másrészt a nyelvi kontrasztok ismerete azok számára is fontos lehet, akik a nyelvoktatás és a fordítóképzés során különösebb gond nélkül, „menet közben” sajátítják el és automatizálják a kötelező átváltásokat. A képzett fordítóknak, bár sokszor automatizált folyamatokat végeznek, a forrásnyelv és a célnyelv különbségeinek explicit ismerete alapján is képesnek kell lenniük tudatos döntésekre.

A nyelvi kontrasztok megítélése a fordításelméletben sok párhuzamosságot mutat az idegennyelv-oktatással. Ez utóbbiban a 80-as években uralkodó vált nézetek az anyanyelv hatását teljesen figyelmen kívül hagyták, a 90-es évek végére azonban újra felismerték, hogy az anyanyelv fontos – bár nem az egyetlen – tényező az idegennyelv-elsajátításban. Az anyanyelv hatása más tényezőkkel együtt, bonyolult kölcsönhatások formájában manifesztálódik. A fordítással kapcsolatban ugyanígy érdemes a szélsőségesen túlzó, a nyelvi különbségek szerepét kategorikusan tagadó vagy elhanyagolhatónak minősítő nézeteket kritikával néznünk, és a nyelvi kontrasztok hatását a fordítás folyamatában a maga helyén kezelnünk.

7.2. Az explicitációs elmélet

A táblázatokból kitűnik, hogy az angol-magyar fordítási irányra a kötelező implicitáció (generalizálás) jellemző: az esetek 70-80%-ában az angol névmásokat nem fordítjuk magyarra. Ez nem újdonság (vö. Klaudy 1994: 158), bár megjegyezzük, hogy a névmások fordításával kapcsolatos munkák az eddigiekben jóval nagyobb teret szenteltek az explicitáció, illetve konkretizálás tárgyalásának, tehát a **főnévi szócsoporttal** történő helyettesítésnek, és különösképpen a **nyelvtani nem** kérdésének, mint a névmások elhagyásának.

Vizsgálataink során ugyanakkor egy sor olyan kérdés merült fel bennünk az explicitációval kapcsolatban, amelyeket a korábbi irodalom nem tárgyal. Ebben a részben tehát ezeket a kérdéseket ismertetjük. A jelen tanulmány nem vállalkozhat a kérdések megválaszolására, csupán jelzi, hogy ezeket az explicitációs elméletnek még tisztázni kell.

A legelső és legfontosabb kérdés a **nyelvtani nem grammatikai kategóriájával** kapcsolatos. A névmások funkciója mind a magyarban, mind az angolban a visszautalás, az antecedens azonosítása. Az egyes szám harmadik személyű angol névmásokat ebben a nyelvtani nem mint grammatikai kategória is segíti, a magyar névmásokat nem. Az azonosítást az esetek többségében a magyar kielégítő módon eléri névmás használata nélkül is (automatikus implicitáció), míg az esetek töredékében a fordítás során főnévi szócsoporttal kell az azonosítást megoldani (fakultatív explicitáció). Az eddigi vizsgálatok ebben a tekintetben félreérthetők: mivel az explicitáció során általában a **természetes nemet** megjelölő főnevek kerülnek be a magyar fordításba, esetleg az a téves benyomás alakulhat ki, hogy az explicitációra a (természetes) nem kifejtése céljából van szükség. Természetesen nem erről van szó. Az esetek túlnyomó részében nem azért utal az angol (és más indoeurópai nyelvek) a nemre, mert a kommunikáció szempontjából az adott ponton releváns a nem kifejezése, hanem egyszerűen az antecedens azonosítása céljából, és a nem kifejezése, akár névmással történik, mint az indoeurópai nyelvekben, akár főnévvel, mint esetenként a magyarban, a szövegegész szempontjából és pszicholingvisztikai szempontból redundáns információ. Az antecedens azonosítását a legtöbb esetben a magyar nyelv a nyelvtani vagy természetes nemre való utalás nélkül is eléri, zéró anaforával, és amikor ez nem lehetséges, akkor kerül sor főnévvel történő fordításra, amelynek során mellékes körülmény, hogy az ismételt főnév vagy szinonima formája utal-e a referens nemére (különösen a *-nő* utótagú összetételek). Ha lennének a magyarban olyan személyre utaló főnevek, amelyek a nem jelzése nélkül utalnának az antecedensre, feltehetőleg még kevesebb lenne a fordításokban az olyan jellegű explicitáció, amely kifejezetten a nemmel kapcsolatos.

Magyarról angolra fordítás során a nemet is jelző E. sz. 3. személyű névmásokat automatikusan kiteszük, és így kötelező és automatikus explicitációt végzünk. Kérdéses azonban, hogy egy hím- vagy nőnemű névmás használata pszicholingvisztikai szempontból mennyire tudatosítja vagy hangsúlyozza az antecedens természetes nemét? Beszélhetünk-e explicitációról ilyen értelemben? Nyilvánvaló, hogy az indoeurópai népek nem azért utalnak állandóan a

referens nemére, mert egyik mondatról a másikra elfelejtik, hogy férfiról vagy nőről beszélnek, vagy éppen annyira döntő tényezőnek tartják a nemiséget, hogy a referens nemét minden esetben megjelölik, hanem azért, mert a nyelvtani nemet kötelező megjelölni, és a nyelvtani nemnek nyelvtani szerepe van. Mindez felveti tehát azt a kérdést, hogy milyen kapcsolat van nyelvtani nem és természetes nem között, és végső soron azt a kérdést, hogy tulajdonképpen **mi az explicitáció, és van-e az explicitációnak pszichológiai relevanciája?**

Az explicititás mint nyelvi kifejtettség feltételezi, hogy az explicit kifejezésben **több** nyelvi elem, illetve több **önálló** nyelvi elem (szabad morféma) van, mint a nem kifejtettségben, így az egyes jelentés-összetevőknek külön-külön nyelvi kifejtése van, sőt esetenként adott szövegen belül többször is külön elem utal valamely jelentésre, tehát a természetes szövegek bizonyos mértékben **redundánsak** is. Az explicitáció tehát nem csupán egy jelentés nyelvi kifejtését jelenti, hanem gyakorta egy kifejtett jelentés redundáns ismétlését is. Az explicitációs elmélet már a kezdetől fogva a **redundancia** növekedését jelöli meg az explicitáció egyik legfontosabb kritériumaként (Blum-Kulka 1986: 19), és ehhez a megállapításhoz legtöbbször az a hallgatólagos feltételezés járul, hogy a **redundancia elősegíti a megértést, a feldolgozást**. Pápai explicitáció-meghatározásában például a következőképpen fogalmaz:

... az explicitáció a forrás- és célnyelvi szöveg közötti (tudatosan vagy ösztönösen létrehozott) eltérés egyik fajtája. A célnyelvű szöveg magasabb explicitége annak a fordítói műveletnek az eredményeképpen jön létre, hogy a fordító a célnyelvi szövegben – **a könnyebb/biztosabb értelmezés elősegítésére** – kifejt/felszínre hoz bizonyos, az eredetiben nem kifejtetten, hanem beleértve, utalásszerűen vagy éppen homályosan meglevő nyelvi vagy nyelven kívüli információt. (Pápai 2002: 488, kiemelés H.P.)

Ezt a feltételezést azonban – legalábbis a fordítás vonatkozásában – nem vizsgálták pszicholingvisztikai kísérletekkel. Nem feltétlenül biztos, hogy az explicitáció minden esetben növeli a redundanciát (egyébként a legtöbb tanulmány a redundancia meghatározásával is adós marad). Mint láttuk, a referens nemének névmásokkal való jelzése az indoeurópai nyelvekben szigorúan kommunikációs szempontból véve sok esetben redundáns, nem tudunk viszont olyan kísérletekről, amelyek azt bizonyítanák, hogy a nemet jelző névmásokat használó indoeurópai nyelvek ennek a sajátságának köszönhetően könnyebben azonosítanak a referenst, mint a más eszközöket használó magyar.

A redundancia általában megkönnyíti a megértést. Ugyanakkor a túlzott redundancia ellenkező hatást is elérhet, mivel nehezebbé teheti a lényeg kiemelését és megértését. (Vö. Quirk és társai 1985: 860.) Kérdéses, hogy adott szituációban könnyebben érthető (feldolgozható)-e az a mondat, hogy „*Te gyere hozzám közelebb*”, mint az, hogy „*Gyere ide*”.

Az is kérdéses, hogy ugyanazt jelenti-e a látszólag redundánsabb forma, mint a kevésbé redundáns: az, amit a magyar névmások használatáról tudunk, arra utal, hogy nem. A 3. személyű névmás használata a magyarban többnyire nyomatékosítást fejez ki (*Ne mondd meg, mit tegyek, illetve **Te nekem ne mondd***

meg, mit tegyek). Azokban az esetekben, amikor az angol személynév másnak a magyar fordításban is személynév más felel meg, az explicitáció mechanikus, elemszámra alapozó felfogását követve azt mondhatnánk, hogy sem explicitáció, sem implicitáció nem történt, ugyanakkor tudjuk, lehet, hogy a magyar mondatban a névmás nyomatékosabb, mint az angol mondatban, mivel a kötöttebb angol szórend miatt a fókusz kisebb változásai, illetve a topik prominenciája írott szövegben gyakran nem tükröződik. Ugyanazt a mondatot tehát kétféleképpen is fordíthatjuk:

What are you doing here?

– *Mit keresel itt?*

– *Hát te mit keresel itt?*

Az explicitációt tehát ebben az esetben az jelenti, hogy a fordítás a nyomatéki viszonyokat egyértelműbben jelzi. Mint említettük, az explicitáció fajtái között Klaudy (1993: 72) ezt a típust is felsorolja, itt viszont nem érvényesíthető az explicitésnek az elemek számára alapozó felfogása, illetve kérdéses, hogy a névmást is tartalmazó változatban csupán explicitebb-e a jelentés, vagy más: a fordított szövegben előforduló, redundánsabbnak tűnő nyomatékos elem csupán nyelviileg kifejti a forrásnyelvi szövegben nyelviileg ki nem fejtett nyomatékot, vagy nyomatékosá tesz valamit, amit a forrásnyelvi szöveg nem akart nyomatékosá tenni, tehát egyszerűen **mást** jelent.

A pszicholingvisztikai problémákra irányíthatja a figyelmet a magyar igekötős igék esete, amelyek az angolban határozói partikulás, illetve prepozíciós igéknek (phrasal/prepositional verbs) felelnek meg:

I looked at my watch. – *Ránéztem az órámra.*

I looked at him/her. – *Ránéztem.*

Az *at* prepozíciónak megfelelő jelentést az első mondatban a magyar kétszer fejezi ki, tehát redundánsabb, és ha a redundánsabb egyúttal explicitebb, akkor explicitálás történt. Ugyanakkor a prepozíció külön elem, szabad morféma, tehát ha a szabad morfémát explicitebbnek tekintjük, mint a kötött morfémát, akkor az angol mondat explicitebb. A második mondatpárban viszont két szabad morféma felel meg egyetlen kötött morfémának, tehát itt mindenképpen implicitációt kell feltételeznünk. De vajon tényleg könnyebb-e értelmeznünk az első, redundánsabb mondatot, mint a másodikat, és vajon könnyebben értelmezi-e egy angol anyanyelvű a szabad morfémákat tartalmazó angol mondatokat, mint egy magyar anyanyelvű a megfelelő, több vagy kevesebb redundáns kötött morfémát tartalmazó magyar mondatokat? Pléh (1998: 135) vizsgálatai szerint az igekötő és a rag közötti azonosság nem befolyásolja jelentősen a feldolgozást, tehát pszicholingvisztikai szempontból nem lehet a redundánsabb formát automatikusan könnyebben feldolgozhatónak tekinteni.

Mindezek a kérdések arra utalnak, hogy tisztázni kellene a nyelv különféle elemei közötti explicitésgyi viszonyokat: explicitebb-e a szabad morféma, mint a kötött morféma, explicitebb-e egy személynév más, mint az ige ragozott alakja?

Explicitebb-e például a magyar *ez/az* mutató névmás, mint az angol *it* személyes névmás? Számunkra úgy tűnik, hogy az explicitáció vizsgálata során nem kielégítő a mechanikusan megállapított nyelvi elemszámból kiindulni, hanem szövegtani, továbbá pszicholingvisztikai szempontból is vizsgálni kellene, hogy a szöveg szintjén explicitebb-e a fordítás, mint az eredeti, és hogy vajon a különféle explicitációk nyomán előálló explicititás valóban azt jelenti-e, hogy az explicitabb szöveget (a fordítást) könnyebb feldolgozni (megérteni)?

Biber az anaforikus eszközöket az explicititás és az anaforikus távolság alapján sorrendbe állítja. Ezek szerint a legkisebb az anaforikus távolság (és ezért a legkevésbé explicit) a mutató névmás; ezt a személynévmás, a mutató névmási determinánssal együtt használt szinonim főnév, a mutató névmási determinánssal együtt használt megismételt főnév, a határozott névelős szinoníma, majd a határozott névelővel ismételt főnév követi. Megállapítja, hogy „Full noun phrases are more explicit than personal pronouns and are characteristically used with a longer anaphoric distance. A repeated noun is in its turn a more explicit marker than a synonym and therefore allows a somewhat larger span in relation to the previous mention” (Biber 1999: 240). A referencia megállapítása együttműködést feltételez a beszélő és hallgató között, mindkettő részéről „pragmatikai munkát” igényel; a szinonímia esetében többet, mint az ismétlés esetében.

A fenti megállapítások intuitíve elfogadhatóknak tűnnek, de az egyes részletek nyilvánvalóan további pszicholingvisztikai kutatásokat igényelnek. Különösen érdekes az a kérdés, hogy a szinonim főnév vagy a személyes névmás alapján történő referens-azonosítás könnyebb-e a feldolgozás szempontjából, illetve az, hogy hogyan hat a feldolgozási erőfeszítésre a túl gyakori főnévismétlés: a megismételt főnév referensének azonosítása igényel-e kevesebb feldolgozási erőfeszítést, vagy az anaforikus lánc normális felépítési szabályai szerint következő névmás, illetve annak hiánya.

Tolcsvai (2001: 201) a kognitív pszichológia alapján a névmási anaforára mint **alapszintű kategóriára** utal: „A névmási anafora megértéséhez szükséges a legkisebb konstruktív erőfeszítés (a zéró ehhez képest „túl keveset”, a fogalmi tartalmú szó „túl sokat” mond. Ez a megállapítás ellentmondani látszik annak az általános véleménynek, hogy a főnév explicitabb, tehát könnyebben feldolgozható.

Az anafóra kérdéseinek a nyelvelsajátítási irodalom is jelentős teret szentel (vö. Polio 1995: 372). A megfigyelések szerint a nyelvtanulók több főnevet használnak, mint névmást, mert így könnyebben nyomon tudják követni a referenseket. Ugyanakkor nem biztos, hogy az anyanyelvi beszélő számára is explicitabb, könnyebben feldolgozható lesz a szokásosnál „sűrűbb” főnévi utalásokat tartalmazó szöveg.

Az explicitációval kapcsolatban felmerül egy rokon fogalom, a szintén fordítási univerzálénak tartott **egyszerűsítés** kérdése is. Az egyszerűsítés Klaudy (2002) által felsorolt esetei közül az általánosítás és a kihagyás implicitációnak tekinthető, míg a felbontás explicitációnak. Megvizsgálandó tehát, hogy az egyszerűsítés pszicholingvisztikai szempontból könnyebb feldolgozást eredményez-e, és hogy mi a viszony egyszerűsítés és explicitáció között.

Az explicitáció megállapítása az angol névmások magyarra fordításában azért is kérdéses, mert ezen a területen a magyar nyelvhasználat igen ingadozó. A névmáshasználatot meghatározó, a 4. részben idézett tényezők mellett Kocsány (1995: 286) szerint az ő megmaradhat „természetes értelmezést megteremtő redundáns” elemként is, ami még tovább bonyolítja az egyébként sem túl könnyen alkalmazható „szabályokat”. A beszélők általában sokkal több „hibát” követnek el a topikkal és a fókusszal kapcsolatban, mint egyébként, tehát a mentális reprezentáció nyelvi jelekké transzformálása során a szöveg hangsúlyviszonyainak kialakítása jóval körülményesebb, mint a nyelvtani szerkezetek szabályos felépítése. (Megkockáztathatjuk azt a feltételezést is, hogy a legtöbb beszélő szövegszervező kompetenciája gyengébb, mint a grammatikai kompetenciája, és emiatt gyakran nem azt mondják, ami optimálisan kifejezné mondanivalójukat.) Mivel a névmáshasználatot többek között a topik és a fókusz viszonyai is befolyásolják, a magyar névmáshasználatban is gyakrabban bizonytalanok a beszélők, és gyakrabban van szükség javításra. A következő mondatok esetében például a névmáshasználat ingadozó, illetve fakultatív (Szikszainé 1999: 149):

Belépett a rendező. A főszereplő rögtön észrevette (őt).

A díszletek már álltak. Nem kellett mozgatni (öket).

A dramaturg a főszereplőt hívatta. Majd beállította (őt) a jelenethez.

Rátékkintett a rendezőre. Kérdően nézte (őt).

Az idegen nyelvből történő fordítás felerősítheti a bizonytalanságokat: a fordító csak közvetve – a nyelvi jeleken keresztül – fér hozzá az eredeti propozícióhoz, és a készen kapott nyelvi forma is befolyásolja. Ha tehát a korpuszvizsgálatok ezen a területen disztribúciós különbségeket mutatnának az eredeti magyar és a fordított magyar szövegek között, az nem feltétlenül az explicitációs hipotézist bizonyítaná, hanem az ingadozó magyar nyelvhasználatot és a forrásnyelvi interferenciát tükrözné.

7.3 Kötelező vagy fakultatív átváltás?

A névmások fordításának problémáit vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az itt végbemenő átváltások nem sorolhatók be egyértelműen sem a kötelező, sem a fakultatív átváltások közé. Klauzy (1994: 99) szerint a kötelező átváltások közé sorolhatók az olyan esetek is, amelyekben a nyelvi rendszer eltérései miatt valamilyen átváltást kell alkalmazni, de több szerkezet között lehet választani. A névmások fordításában viszont van olyan eset, amikor névmást névmással fordítunk, tehát nem kötelező az átváltás, míg más esetekben ugyanaz a nyelvi különbség vagy explicitációt indukál (főnévvel fordítás), vagy implicitációt (elhagyás). Bár szövegszinten eldönthető, hogy mikor melyik eljárásra van szükség, sokszor több azonos értékű megoldás is lehetséges, amint azt a következő példa szemlélteti:

– *Have you heard about the policeman who married a prostitute?*

– *Well?*

– *He dragged **her** down to his own level.*

Az utóbbi mondat fordítására a következő lehetőségeink vannak, és úgy tűnik, az adott szövegben mind a három egyformán jó:

*Lerántotta **Ø** a saját színvonalára.*

*Lerántotta **ötlazt** a saját színvonalára.*

*Lerántotta **a nőt** a saját színvonalára.*

A névmások fordítása során szükségessé váló átváltásokat a fentiek alapján vagy a fakultatív átváltások közé, vagy külön átmeneti kategóriába sorolhatjuk, amelyben a forrásnyelv és a célnyelv *nyelvhasználati* eltérései olyanok, hogy – bár nem kötelező az átváltás – az esetek túlnyomó részében mégis sor kerül rá.

7.4 Korpusznyelvészet

A korpuszvizsgálatok fontos mennyiségi adatokat szolgáltatnak, de kérdéses, hogy mennyire alkalmasak szövegszintű jelenségek elemzésére (Newmark 2002: 255), különösen ha azok nem köthetők egyértelműen bizonyos nyelvi elemek megjelenéséhez vagy hiányához. Számítógépes vizsgálatokkal megállapítható, hogy az angol személyes névmások hány százalékának felel meg a fordításban főnév, illetve zéró, de aligha bizonyítható, hogy a névmásnak megfelelő ismételt vagy szinonim főnév az adott szövegösszefüggésben nemcsak formailag explicitebb, hanem feldolgozási szempontból is. Fennáll az a veszély és csábítás is, hogy csak a mennyiségi módszerekkel könnyen vizsgálható jelenségeket vizsgáljuk, és így vizsgálataink (és a rájuk alapozott elméletek) egyoldalúvá, esetleg felszínessé váljanak (Leech 1998). Az is egyértelmű, hogy az adatok gépi elemzése nem helyettesítheti az átfogó kontrasztív nyelvészeti, kontrasztív szövegnyelvészeti és a pszicholingvisztikai vizsgálatokat.

Mindezzel együtt úgy gondoljuk, hogy a névmások fordítását, és tágabb értelemben a koreferencia fordításban történő vizsgálatát számítógépes korpuszok segítségével is vizsgálnunk kell. Ebből a célból egyrészt megfelelő korpuszok létrehozására, másrészt a szövegjellemzők vizsgálati módszereinek kidolgozására van szükség, hogy ily módon a manuális vizsgálatoknál pontosabb és objektívebb képet kaphassunk.

Irodalom

- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S. and Finegan, E. 1999. *Longman Grammar of Written and Spoken English*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts in Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. and Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Günter Narr. 17–35.
- Dezső, L., Nemser, W. (eds). 1980. *Studies in English and Hungarian Contrastive Linguistics*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss K. 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan*. 1. Mondattan. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–177.
- É. Kiss K., Kiefer F. (szerk.) 1999. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gutt, Ernst-August 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gutt, Ernst-August 2000. *Translation and Relevance*. Manchester and Boston: St. Jerome Publishing.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Heltai P. 1995. Fordíthatjuk-e Richard Coeur-de-Lion-t Hódító Vilmosnak? *Iskolakultúra*, 16–18, 62–85.
- Heltai P. 1996. Lexical Contrasts in Learners' Translations. In: Klaudy, K, Lambert, J, Sohár, A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 71–82.
- Heltai P. 2000. Translating Official Texts. In: Dróth J. (szerk.) *Szanyelvoktatás és szakfordítás*. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból. Gödöllő: Szent István Egyetem. 34–49.
- Klaudy K. 1993. On Explicitation Hypothesis. In: Kohn J. et al. (ed.) *Transfere Necesses Est... Current Issues of Translation Theory*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. 69–79.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf. 2. szám. 5–21.
- Klaudy K. 2002. A fordítási univerzálékról (különös tekintettel az egyszerűsítésre). In: Főris Ágota, Kárpáti Eszter, Szűcs Tibor (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport 481–485.
- Kocsány P. 1995. Műhelytanulmány az „ő” névmásról. *Magyar Nyelvőr* 119 évf. 3. sz. 285–93.
- Leech, G. 1998. Preface in: Granger, S. (ed.) *Learners' English on Computer*. London: Longman.
- Newmark, P. 2002. What makes me tick? Across-Interview by A. Sohár. *Across Languages and Cultures* Vol. 3 N. 2. 251–255.
- Pápai V. 2001a. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem.

- Pápai V. 2001b. Új irányzatok az explicitáció kutatásában. *Fordítástudomány* 3. évf. 1. szám. 26–39.
- Pápai V. 2002. Fordítási univerzálék: az explicitáció. In: Fóris Ágota, Kárpáti Eszter, Szűcs Tibor (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 486–493.
- Pléh Cs. 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Polio, Ch. 1995. Acquiring Nothing? The Use of Zero Pronouns by Nonnative Speakers of Chinese and the Implications for the Acquisition of Nominal Reference. *SSLA* 17. 353–377.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. and Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and New York: Longman.
- H. Stephanides Éva (ed.) 1986. *Contrasting English with Hungarian*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szikszaíné Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2000. Vázlat az ő — az anaforikus megoszlásról. *Magyar Nyelv*. XCVI. évf. 3. szám. 282–296.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Források

- Christie, A. 1997. *The Mysterious Affair at Styles*, Project Gutenberg, [Etext#863] Chapters 1–3. <ftp://ftp.iif.hu/pub/gutenberg/etext97/masac11.txt>
- Christie, A. 1990. *A titokzatos stylesi eset*. Budapest: Európa Könyvkiadó, (Fordította Dezsényi K.), 1–3. fejezet.
- Seddon, J. 1997. The Case Against ISO 9000. Chapter Two of *In Pursuit of Quality*. Dublin: Oak Tree Press. 21–42.
- Seddon, J. 2000. Érvek az ISO 9000 ellen. *A minőség hajszolása* c. könyv 2. fejezete. (Fordította Misinszki Adrienn.) *Agrártudományi Egyetem, Gödöllő*.
- A mindent látó királylány. Huszonnégy magyar népmese. The Princess That Saw Everything. Twenty-four Hungarian Folk Tales*. 1998. (Fordította Bernard Adams) Budapest, Nagymogul Kft. (6–91. oldal).

A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben

(Magyar–német kontrasztív vizsgálat)*

Forgács Erzsébet

Mottó:

„... a fordítás célja nem az, hogy formában is utánozza az eredeti nyelv kifejezéseit, hanem inkább az, hogy a fordítandó szöveg gondolati tartalmát minden árnyalatával a másik nyelv hagyományos formáiból kiindulva nyelvileg újraalkossa” (Biró és Schlandt 1937: IX).

0. Bevezetés

Hadd kezdjem néhány közhelynek tűnő megállapítással: minden fordítás célja ekvivalens¹ célnyelvi szöveget létrehozni, s ekvivalens célnyelvi szöveget akkor kapunk, ha a megfelelő fordítási módszert alkalmazzuk. Ennek kiválasztását köztudottan elsősorban a szövegfajta határozza meg, ez szabja meg ugyanis, hogy a fordító felelőssége elsősorban a szöveg tartalmával, vagy magával a szöveggel szemben nyilvánul meg:² a szöveg határozza meg, hogy a fordító inkább a formális ekvivalenciát szolgáló fordítási műveleteket alkalmazza-e, vagy inkább a dinamikus ekvivalenciát megvalósítani akaró műveleteket részesíti előnyben.³ A szövegfajta határozza meg elsősorban a szöveg tartalmi-formai-stilisztikai-kommunikatív jellegét, s ezáltal azt, hogy a fordító számára mely jelentés visszaadása a fontos, azaz mely ekvivalencia-felfogással kell dolgoznia ahhoz, hogy adekvát fordítást hozzon létre. Azt, hogy mely jelentés visszaadása a fontos, a fordítónak a szöveg egésze szintjén kell meghatároznia, s az egyes szövegrészek fordítását e koncepció alá kell rendelnie.

A fordításkritikának tehát – ez a megállapítás megint csak közhelyszámba megy – természetzerűleg a forrásnyelvi szöveg makroszintű vizsgálatával kell kezdődnie, hiszen ez dönti el, hogy a fordításban a nyelvi-stilisztikai, a tartalmi, formai vagy a pragmatikai dimenzió van a hangsúly, melyek a szöveg releváns jellemzői, melyeket kell tehát a fordításban visszaadni, azaz: mit tekint a fordító invariánsnak.⁴ A makroszintű vizsgálat után következhet az egyes szövegrészek összevetése, azaz a mikroszintű elemzés.

* Elhangzott: *Nyelvek és kultúrák találkozása*. XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2002. március 27–29.

A szorosabb értelemben vett nyelvi jegyek elemzése mellett legalább olyan fontos a nyelven kívüli determinánsok vizsgálata, hiszen ezek nemcsak a szerző, hanem a fordító döntéseit is kell, hogy befolyásolják, s így a fordítás értékelésénél is figyelembe kell venni őket. Ezen determinánsok közé tartozik a szélesebb értelemben vett szituációs kontextus, azaz maga a kor. Nida (1964: 243) itt a „communicative context” terminust használja, s érti alatta a forrásnyelvi szöveg idő-, helyviszonyait, a szerzőre, a célcsoportra, a szöveg intenciójára vonatkozó körülményeket, s a forrásnyelv „kulturális kontextusát” („cultural context of the source language” – vö. Nida uo.).⁵

Ha a szöveg „szituációs kontextusba” és „kulturális kontextusba” való beágyazottsága és stílári jegyei igen markánsak, akkor a fordítónak ezeket a fordításban meg kell őriznie. A kérdés a továbbiakban az, hogy hogyan, mely fordítási műveletekkel lehet ezeket a karaktereket átmenteni.

A „korpusz”, amely a vizsgálat tárgyát képezi, irodalmi szöveg: Garaczi Lászlónak, a mai magyar irodalom egyik képviselőjének két műve és ezek német fordításai (vö. Források jegyzéke).⁶

A két műből olyan szövegrészeket ragadtam ki, amelyek fordítása első látásra lehetetlennek tűnik, mert a szövegrészek reáliának minősülő frazeologizmusokat és/vagy reáliának minősülő egyéb rendszerfüggő nyelvi leleményt tartalmaznak. Azért éppen ezeket vizsgálom, mert ezek adják a művek sajátos stílusát, jellegzetes színezetét, karakterét, ezek tükrözik mintegy ujjlenyomat-szerűen Garaczi – és tegyük hozzá: a fordítók – egyéni stílusát, ezek teremtik meg a szövegek szituációs és kulturális kontextusát, amelyben nemcsak az író gyerekkora, hanem *a* gyerekvilág, *a* gyermeki világkép is kirajzolódik, az akaratlanul is felnőtte válás olykor fájdalmas folyamata, s amelyben a kor – a rendszerváltás előtti, a szocialista pártpolitika ideológiájával átszőtt 60-as, 70-es évek – ironikus képe is hitelesen megjelenik.

1. A frazeologizmus és a reália fogalmához

A frazeologizmusok csoportjába – mint tudjuk – azokat az állandósult szókapcsolatokat soroljuk, amelyek reprodukálhatók, elemeikben és szerkezeti felépítésükben stabilak, lexikalizálódtak, s gyakran idiomatizáltak is, azaz jelentésük nem egyenlő az elemek jelentéseinek összegével. (Az idiomatikusság azonban nem kötelező ismérve a frazeologizmusoknak – vö. Burger 1973: 10.) A frazeologizmusoknak itt a reprodukálhatóságán, valamint a stabilitásán van a hangsúly, s ilyen értelemben ide tartoznak a gyermek- és mozgalmi dalok, a csúfolódók, a mondókák, a versikék, ill. versidézetek és -címek, a politikai jelszavak, sőt a káromkodások is. Ezeket a nyelvi alakulatokat, ill. közülük azokat, amelyek célnyelvi ekvivalenssel nem rendelkeznek, a tágon értelmezett reáliák csoportjába sorolom azokkal a nyelvi játékokkal együtt, amelyek rendszerfüggőek, azaz az adott nyelvi rendszer sajátosságaival függnek össze.⁷

2. Ekvivalenciatípusok a frazeológián belül

A frazeologizmusok fordításánál köztudottan frazeológiai, lexikális, hiányzó és pszeudo-ekvivalenciáról beszélhetünk. A frazeológiai megfelelésen belül megkülönböztet a kontrasztív frazeológiai szakirodalom teljes, részleges és funkcionális frazeológiai megfelelést.⁸ A teljes frazeológiai ekvivalenssel rendelkező állandósult szókapcsolatokra itt nem térek ki, hiszen ezek semmiféle fordítási nehézséget nem okoznak.⁹

2.1. Szűkebb értelemben vett frazeologizmus mint szövegkonstituáló elem

2.1.1. Nehéz azonban a fordító dolga, ha egy ekvivalens nélküli frazeologizmust kell átültetnie a célnyelvbe, különösen akkor, ha a forrásnyelvi frazeologizmus mint szövegkonstituáló elem van jelen. Ez az eset áll fenn, ha a literalizálható frazeologizmus mindkét olvasatával, azaz a frazeológiai és a szabad szókapcsolatként értelmezendő szó szerintivel is megjelenik a szövegben, azaz két absztrakciós síkot hoz létre:

„Az a másik ló a Szervíz előtt cövekelt le, rekeszek heverték a platón üres **szódásüvegekkel**. Nem egyszerűen megmakacsolta magát, hanem egy hosszú élet megfontolt bölcsességével kinyilvánította, hogy eddig, és ne tovább. A fuvaros dühösen ostorozta, **verte, mint szódás a lovát.**” (1995: 34)

A szöveg koherenciáját leleményes módon az biztosítja, hogy a frazeologizmus egy elemét a szerző már „előreviszi”, s így az már mintegy kataforikus elemként kapcsolódik a frazeologizmushoz, s ugyanakkor a frazeologizmus megfelelő eleme anaforaként utal vissza. Egyazon elem kataforikus és anaforikus használatával a szöveg két pontján az állandósult szókapcsolat remotiválódik, a literalizáció megteremti a két szövegszint kettősségét, másrészt egyesíti is azokat.

A német fordítás – frazeológiai ekvivalens híján – csak a referenciális jelentést tudja visszaadni, szemantikailag egy síkon marad:

„Das zweite Pferd wollte vor der KFZ-Werkstätte plötzlich nicht mehr weiter, die Ladefläche des Fuhrwerks war vollgepackt mit leeren **Sodaflaschenkisten**. Ja, wenn es sich nur stur gestellt hätte! Aber nein, es hat sich die Erfahrungen eines langen Lebens zunutze gemacht und uns zu verstehen gegeben: bis hierher und nicht weiter. Der Kutscher schlug wild auf das Tier ein, **peitschte es wie besessen, los!**“ (1999a: 38)

2.1.2. Az állandósult szókapcsolatok nyelvi átültetése még nem jelenti azt, hogy a szövegben rejlő minden konnotáció a célnyelvi befogadónál is szükség-

szerűen megjelenik: a szöveg értelme a jelentésen túlmutat. Ezt szemlélteti a következő szövegrészlet:

„Francba. Hol a köpenyem. Ahogy fölállok, beverem a fejem, **csillagokat látok, egri csillagok**, a csillagok között apám áll az ajtóban.”
(1998: 24)

A magyar frazeologizmusnak (**csillagokat lát** = '(a fájdalomtól) káprázik a szeme' – vö. O. Nagy 1976: 127) a németben megvan a frazeológiai ekvivalense (**Sterne sehen** = '(vor Schmerz) benommen sein' – vö. Duden 1992: 691), a fordítás tehát nem okoz nehézséget. A frazeologizmus egy másik komponense (*csillag*) asszociálja Gárdonyi Géza regényének a címét – a nyelvi játék lefordítható, de az asszociációs játék csak akkor aktiválódik a célnyelvi befogadónál, ha Gárdonyi regényét ismeri, ill. már hallott róla:

„Mist. Wo ist mein Kittel. Beim Aufstehen schlage ich mir den Kopf an, **ich sehe die Sterne, die Sterne von Eger**, mitten unter den Sternen steht mein Vater in der Tür.“ (1999b: 131)

Garaczi joggal építi a nyelvi asszociációs láncot arra a preszuppozícióra, hogy az anyanyelvi olvasó (fel)ismeri a mindenki által olvasott kötelező művet, a célnyelvi olvasó azonban aligha rendelkezik a „tökéletes” szövegbefogadáshoz szükséges előismeretekkel (hacsak nem tartozik az ún. ideális olvasók táborába).

Ez a szövegrészlet együtt mutatja egyrészt a fordítás, másrészt a fordításkritika határait – a fordítónak olykor tudomásul kell vennie, hogy a fordítás nem mindig lehetséges „jelentéskárosodás” nélkül.

2.2. Modifikált frazeologizmus

Az ekvivalens nélküli frazeologizmus szövegbe ágyazása a szószerkezet modifikációjával is történhet, ami szintén a frazeologizmus literalizációjához vezet. A modifikált elemnek a többszöri előzőleges ismétlésével, azaz megint csak ugyanazon elem anaforikus-kataforikus szövegkohéziós elemként való használatával biztosítja az író a frazeologizmus-persziflázs szerves beépülését a következő szövegbe:

„A sørsátor árnyas padjai, valaha Krúdy és Márai **söröztek** itt. A cirkuszi látványosság csak ráadás, **hab a sörön**, és ha tényleg löni fognak, ezt a szépen kimunkált alkoholmérgezést átcsempésszük a túlvilágra.”
(1995: 37k.)

Az itt okkasionális variánsként előforduló beszélt nyelvi magyar frazeologizmusnak (*hab a tortán* = 'valaminek a legjava, ráadás') nincs a németben meg-

felelője, ezért a fordítók jobb híján szó szerint fordítanak, ezzel mégis megközelítve a magyar szöveg többsíkúságát:

„Die schattigen Bänke des **Bierzeltes**, früher sind mal Krúdy und Márai hier gegessen. Die Zirkusvorführung ist nur eine Zugabe, **die Schaumkrone auf dem Bier**, und sollte wirklich geschossen werden, so schmuggeln wir eben unsere schwerverdiente Alkoholvergiftung mit hinüber ins Jenseits.“ (1999a: 41)

2.3. Interlingvális frazeológiai szinonimák

2.3.1. Ha a célnyelvben nem áll rendelkezésünkre teljes frazeológiai ekvivalens, akkor a funkcionális ekvivalens is adekvát fordítást eredményezhet, noha a frazeologizmus alapját képező képi motívum különbözik. A célnyelvi ekvivalens pragmatikai jelentésének és a stílárís jegyeknek azonosnak kell lenniük.

„Kézen fog, megyünk haza, rosszat sejtek. Anyu túlórázik. Jaj, istenem, minék is nőttem meg. **Most megtudom, hol lakik az úristen**. Betere a fürdőszobába, onnan nem hallatszik.” (1998: 24)

A magyar frazeologizmust olyan szituációkban szokták használni, amikor valakinek alaposan ellátják a baját (azaz elhúzzák a nótáját), mint ahogy az idézett szövegrészletben is erről van szó.¹⁰ Helytelen tehát a német fordítás:

„Er nimmt mich an der Hand, wir gehen nach Hause, mir schwant Böses. Mama macht Überstunden, oh mein Gott, wo ist die sorgenfreie Kindheit geblieben. **Jetzt werde ich erfahren, wo der Bartel den Most holt**. Er drängt mich ins Badezimmer, dort hört uns niemand.“ (1999b: 131)

A német frazeologizmusnak csak a stílusréteghez való tartozása egyezik meg a magyaréval, azaz mindkettő beszélt nyelvi, ill. szleng. A német frazeologizmus jelentése azonban nem ekvivalens, s így nem is illik a szöveggörnyezetbe: 'alle Kniffe kennen' (vö. Duden 1992: 85). A német frazeologizmus tehát a következő magyar állandósult szókapcsolatok funkcionális ekvivalense lehetne: *érti a csiziót* ('ügyes, ravasz ember, van magához való esze' – vö. O. Nagy 1976: 129); *érti a dörgést/dürgést* ('jól ért vmihez' – vö. O. Nagy i.m. 150); esetleg még: *tudja, mitől döglük a légy* (vö. O. Nagy i.m. 428).¹¹

2.3.2. A fordításkritikus természetesen megteheti, hogy kiragadott szövegrészleteket vet össze, s azokról egyenként mond „ítéletet”, mint ahogy ezt most mi is tesszük. Fontos azonban, hogy minden szövegrészlet fordítását a szöveg egészében is tekintsük. Nyilvánvaló, hogy nem lehet megőrizni minden egyes kiinduló nyelvi fordulat referenciális-pragmatikai-interlingvális stb. vetületét, a fordítás azonban a szöveg egészében ettől még hiteles képet adhat, ha a cél-

nyelvi szöveg összhatásában, stílusvonásaiban adekvát, azaz ha a szöveg makroszintjén értékeljük. Néhol „fordítási mínusz” keletkezik, kompenzálja ezt azonban olykor egy olyan „fordítási plusz”, amely az eredetit szinte felülmúlja. Erre is lássunk egy példát:

„Néha azt mondja, nem szeretlek, és otthagy. Akkor »vérfagyok«. Ő meg »vacillál«, hogy megbocsásson-e. Ha eltévedünk az utcán: »itt kalizolunk a semmiben«. Vagy: **»megvagyunk, mint kutya a kútban.«**” (1998: 22k.)

„Manchmal sagt sie, ich hab dich nicht lieb, und läßt mich stehen. Ich winsle dann. Und sie »kann sich nicht entscheiden«, ob sie mir vergeben soll oder nicht. Wenn wir uns in der Stadt verirren: »Wir kreuzen im Nichts«. Oder: **»Es geht uns gut, die Hinrichtung wurde verschoben.«**“ (1999b: 129)

3. Gyermek- és mozgalmi dalok, csúfolódók, mondókák és versidézetek

3.1. Dalok

3.1.1. Az állandósult szókapcsolatok egy különleges csoportját alkotják a dalok, a csúfolódók, mondókák és versikék, versidézetek, amelyek nyelv-, ill. kultúraspecifikusak, tehát a reáliák csoportjába tartoznak, s fordításuk ily módon vagy igen problematikus, vagy lehetetlen.

Adekvát fordítások leginkább adaptációs eljárással születnek, hiszen ezek biztosítják a pragmatikai ekvivalenciát. Adaptáció alatt Koller szerint (1992: 234) a következő értendő: „die Ersetzung des mit einem AS-Ausdruck erfaßten Sachverhalts durch einen Sachverhalt, der im kommunikativen Zusammenhang der ZS eine vergleichbare Funktion hat” (vö. még Klaudy 1999: 145).

„Fékcsikorgás, durr, sziréna, hörgés, fekete furgon a kopott tepsikkel, és már megy is tovább a snúr, az ipiapacs, az egyérintő. A sóderozás lényege, hogy azt éneked, **sóder, sóder a lábam alatt**, aztán puszilkodni a lányokkal.” (1995: 15)

A fordítók adaptációt alkalmaznak, azaz nem fordítanak, hanem a célcsoport számára ismert játékok neveit helyezik a szövegbe. A kiemelt rész szabad fordítás, tehát a fordítók találták ki:

„Bremsengequitsche, Bumm, Krach, Sirene, Röcheln, der schwarze Kastenvagen mit den verbeulten Zinksärgen, und weiter geht's mit Schnurspringen, »Himmel und Hölle«, »Reise nach Jerusalem«, Völkerball. Beim Kieselhüpfen muß man **»Kiesel, Kiesel, auf dem ich steh ...«** singen und danach kann man die Mädchen abknutschen.“ (1999a: 17)

3.1.2 A dalokból vett idézetek a korkép részei. Vonatkozik ez gyermekdalokra, mozgalmi dalokra és könnyűzenei slágerekre egyaránt. Az alábbi szövegrészletben mindháromra találunk példát:

„A karénekesek külön kaszt, elkérik őket óráról, készülnek novhétre, franciául énekelnek, satöbbi. Felső fiúk általában mezzók. Mezzoszoprán. Napokig gyakorolom a *Hejvargánét*, hogy mezzó lehessék. Egész énekkar és főleg rengeteg lány – nőhegyek! – előtt kell énekelni. Bemelegítésnek a márszejezt nyomjuk, az egyenkénti felvételi énekeltetés később lesz. Négyen vagyunk újak, mindenki a mezzóra pályázik. Naná, majd selyemszoprán. Kati néni szorosan mellém ül, ihletett pofát vág, aha, ez kagylózik. Koncentrálok, hogy ne csak ordítsak bele a vakvilágba, **„ellenünk tört a kényuralma vérben áztatja zászlaját!”** [...]

Ülök a mezzó közepén a hetedikes csajokkal, és *hejvargané*. Ugyanitt tartja Rózsi néni a tánciskolát vasárnap este. Klasszikus táncok után vesszük a moderneket. [...] Dezső bácsi klimpíroz. A bites táncok azok, hogy megálltok szemben, és a karodat lengeted. Rózsi néni mutatja a bites táncot, őszül a hónaalja, ilyenkor Dezső bácsi a táncdalfesztiválból zongorál. [...] A csípőmozgás a lényeg. Tánc közben tilos beszélgetni, úgysem jut eszembe semmi. **Ajjaj, fekete vonat.**” (1998: 81k.)

A fordítók helyesen ismerik fel, hogy értelmetlen lenne a *Hej, Vargané* című ismert dal kezdetét lefordítani, hiszen ez csak a magyar anyanyelvűek számára mond valamit. Helyes tehát, hogy a definíciós fordítási eljárással (explicációval)¹² egyszerűen Kodály-dalként fordítják. Kodály nevéből még egy eredeti nyelvi játék is keletkezik. Ugyancsak helyes, hogy a *Marseillaise*-t nem német fordításban, hanem francia eredetiben közlik.

Az *Ajjaj, fekete vonat* egy a táncdalfesztiválon ismertté vált sláger, annak vissza-visszatérő refrénjét idézi. Megint csak nem lenne értelme a dalszöveget németre fordítani, hiszen a német anyanyelvű olvasóban ez semmiféle asszociációt nem idézne fel. Az adekvát fordítás azzal érhető el, hogy a célnyelvi szöveg olvasójából ugyanolyan vagy legalábbis megközelítően azonos hatást váltunk ki, tehát az adaptációs (transzformációs) fordítási eljárás üdvözlendő.¹³ Az a sláger, amelyet a *Marina, Marina, Marina* refrén felidéz, a célnyelvi olvasóban úgyszintén a 60/70-es éveket idézi.

„Die Chorsänger bilden eine eigene Kaste, sie werden aus der Stunde gerufen, bereiten sich auf den siebten November vor, singen auf Französisch und so weiter. Die Buben der Oberstufe singen meist mezzo. Mezzosopran. Ich übe tagelang **ein und dasselbe Kodály-Lied**, um ein Mezzo zu werden. Ich muß vor dem gesamten Chor, und vor allem vor sehr vielen Mädchen – Berge von Mädchen! – singen. Zum Aufwärmen die *Marseillaise*, das Einzelsingen erfolgt später. Wir Anwärter sind zu viert, jeder von uns will Mezzo werden und kein Kastraten-sopran. Tante Kati setzt sich eng neben mich, macht ein durchgeistig-

tes Gesicht, aha, sie hört mit. Ich konzentriere mich, will nicht gleich losbrüllen mit *Contre nous de la tyrannie, l'étendard sanglant es levé.* [...]

Ich sitze mitten im Mezzo mit den Mädchen aus der Siebenten und **kodalyisiere**. Tante Rózsi hält im selben Raum Sonntag abends Tanzstunden. Nach den klassischen Tänzen nehmen wir die modernen durch. [...] Onkel Dezső klimpert. Die Beat-Tänze sind diejenigen, bei denen man einander gegenüber steht und mit den Armen schlenkert. Tante Rózsi führt den Beat-Tanz vor, ihre Achselbehaarung ist grau, Onkel Dezső spielt bei dieser Gelegenheit die Melodien des Schlagerfestivals. [...] Die Beckenbewegung ist das wichtigste. Während des Tanzens darf nicht gesprochen werden, es fällt mir ohnehin nichts ein. *Marina, Marina, Marina.*“ (199b: 189k.)

3.2. Csúfolódók, mondókák és versidézetek

3.2.1. Noha a gyermekmondókák és csúfolódó versikék reáliák, ezek – ha más nyelvi formában is, de – minden nyelvben jelen vannak, ezért a célnyelvi megfelelő behelyettesítésével teljességgel adekvát fordítás érhető el:

„Az iskolában javultak pozícióim, **aki mondja másnak, az mondja magának**, a csúfolókon durva revansot vettem, és könyörtelen büntetőakcióimmal a felsősök körében is bizonyos elismerést szereztem magamnak.” (1995: 10)

„In der Schule verbesserte sich meine Situation, **»Was man sagt, ist man selber, sag'n die alten Kälber ...«**, ich übte grausame Rache an den Spöttern und verschaffte mir durch meine unerbittlichen Strafsanktionen auch im Kreis der Oberstufler eine gewisse Anerkennung.“ (1999a:12)

3.2.2. Látszólag adaptációs eljárásról van szó a következő szövegrészletben is, valójában azonban maguk a fordítók alkottak egy kis csúfolódót, amely lehetővé teszi, hogy a kiinduló nyelvi szöveg pragmatikai jelentését, s a szöveg stiláris jegyeit is átmentsék:

„Befordulnak a sarkon, Oczella lehajol, felvesz egy parázsló dekket a földről, elmélyült figyelemmel megszívja. Köpenyem a földön pacallá gyűrve. Utánuk szólok, úgysem hallják, **itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok.**” (1998: 9)

„Sie gehen um die Ecke, Oczella bückt sich, hebt eine glimmende Kippe auf und zieht mit tiefer Konzentration an ihr. Mein Schulkitzel liegt völlig zerknittert am Boden. Ich rufe ihnen nach, sie können mich ohnehin nicht hören: **Kacke-kacke Kuchen/ Pisse-pisse Brei/ Mußt nicht lange suchen/Hundedreck ist frei.**“ (1999b: 115)

A két utóbbi szövegpélda mutatja, hogy az adekvát fordítás létrejöttének a leg-
elemibb feltétele – még ha ennek megállapítása közhelyszámba megy is – egy
olyan célnyelvi kompetencia, amely nemcsak az irodalmi és a beszélt köznyelv
ismeretét jelenti, hanem adott esetben csoportnyelvek – így például a gyermek-
vagy ifjúsági nyelv – ismeretét is.

3.2.3. A következő szövegrészletben két csúfolódót is találhatunk, amelyekből
az elsőnek van ekvivalense a németben, a másodikat pedig a fordítók expliká-
ciós fordítási művelettel ültetik át:

„A szokásos dumák a suliban, **fűnyíróval álmodtál?, forró vizet a ko-
paszra!** stb.” (1998: 26)

„Das übliche Gefasel in der Schule: **Bist du unter den Rasenmäher
gekommen? Hat man dich mit heißem Wasser übergossen, wie
die drei Schweinchen?** usw.” (1999b: 134)

3.2.4. Az alábbi irodalmi műből való részlet fordításához egy osztrák közép-
iskolásoknak készült kiadvány volt a forrás. (A szituáció: a villamoson utazva
főhősünk nem akarja átadni a helyet.)

„Az ablakon tükröződve látom, hogy néz, lezserre veszem a figurát, azt
ismételgetem a szavakat már nem is értve, hogy **a feje a néninek ép-
pen jó lesz pemzlinek.**” (1998: 50)

„An ihrem Spiegelbild sehe ich, daß die Frau mich beobachtet, ich
mache auf cool und wiederhole, ohne die Bedeutung der Worte wahr-
zunehmen, die Sätze: **Ständig wirst du überwacht! darfst nicht
ausgehn die ganze Nacht, I darfst nicht rauchen wie ein Schlot!
immer Alkoholverbot.**” (1999b: 158)

A magyar eredetiben kiemelt sor József Attila „Medvetánc” című versének
egyik sora („A feje a néninek éppen jó lesz pemszlinek.).

3.2.5. A következő példában Arkagyij Gajdar művére történik utalás, mivel
azonban ez a német anyanyelvű olvasók számára ismeretlen lehet, így ismét az
adaptációs fordítási eljárást alkalmazzák a fordítók:

„A vérszerződésről is lebeszéltem ügyesen a skacokat, »nem vagyunk mi,
baszdmeg, **Timúr és csapata**«.” (1998: 90)

„Ich konnte die Burschen auch geschickt von Blutsbrüderschaft ab-
halten: »Wir sind doch nicht **Winnitou und Old Shatterhand**, zum
Teufel noch mal.«“ (1999b: 199)

4. Politikai jelszavak

A politikai jelszavak az állandósult szókapcsolatoknak ugyancsak egy sajátos csoportját alkotják, melyeket le lehet ugyan fordítani szó szerint, a fordítás azonban az idegen nyelvi befogadóban minden valószínűség szerint nem azt a konnotációt kelti:

„Motorosok robognak a Dózsa György úti díszemlény felé, a **Tettek Könyvé-t** hozzák. „Ízlelgetik a jól végzett munka okozta örömet?” – kérdezi Ilku Pál és Komócsin Zoltán hangulatosan. „Igen, válaszoljuk, Lenin elméjén haladunk előre.” Ilku Pali és Komócsin Zoli bácsi fátyálával fellobbantják a kandelábert, odajárulnak a megyék küldöttei, hogy elvigyék a forradalom lángját az ország minden szegletébe, jelezve az úttörők tiszteletét a hazatadó kommunisták iránt.

„**A dolgozó népért, a hazáért előre!**”, a dörgő válasz: „**Rendületlenül!**” (1998: 118)

„Polizisten auf Motorrädern donnern die Aufmarschmeile entlang, steuern die Ehrentribüne an, sie überbringen **das Buch der außergewöhnlichsten Leistungen ungarischer Werktätiger**: »Spürt ihr den süßen Geschmack von eurer Arbeit Früchte?«, fragen die gutgelaunten Apparatschiks Pál Ilku und Zoltán Komócsin. »Ja«, rufen wir, »wir schreiten auf dem Weg Lenins voran.« Onkel Pali Ilku und Onkel Zoli Komócsin entfachen das Ewige Feuer mit ihren Fackeln, die Abgesandten der Komitee stellen sich an, um die Flamme der Revolution in sämtliche Ecken des Landes zu befördern und ein Zeichen für die Hochachtung der Pioniere für die heimatgebenden Kommunisten zu setzen.

»**Für das Arbeitende Volk, das Vaterland: Vorwärts!**« und die dröhnende Antwort: »**Unerschütterlich!**« (1999b: 228)

Ebben az esetben megfontolandó, nem lett volna-e „helyesebb” a szó szerinti fordítás helyett adaptációs művelettel az NDK-ban használatos jelszót a célnyelvi szövegbe iktatni, azaz:

„»Für Frieden und Völkerfreundschaft seid bereit!« Und die dröhnende Antwort: »Immer bereit!«¹⁴

5. A nyelvi rendszer „reáliái”

5.1. Intralingvális jelentésen alapuló nyelvi játékok

A nyelvi jel – mint tudjuk – viszonyul a jelzettjéhez, azaz a valóság egy szeletéhez, viszonyul a jel használójához, továbbá a nyelvi rendszer többi tagjához. Így köztudottan megkülönböztetünk referenciális, pragmatikai és intralingvális viszonyt, ill. jelentést, amelyek a fordításban általában a felsorolás sorrendjében mintegy a fordíthatóság hierarchiáját mutatják (vö. Barchudarov 1979: 77–80). Az intralingvális jelentés visszaadása legtöbbször lehetetlen, hiszen a

nyelvi jelek hangzásbeli hasonlósága, morfémaszerkezeti rokonsága (pl. szócsaládok), paradigmaticai és szintagmatikai mezőkben való összekapcsolása az esetek többségében csak az adott nyelvre jellemző. A nyelvi játékok sokszor éppen az intralingvális jelentést aknázzák ki:

„Pedig milyen klafán kezdődött minden. Magyarország legfontosabb **kapás**növénye? [...] Megszánom, odasúgok, és ő **kapásból** megismétli fennhangon, boldogan: banán. BANÁN, Banán, banán, ban...” (1998: 61k.)

„Dabei hatte alles so super begonnen. Die wichtigsten **Hackfrüchte** Ungarns? [...] Ich erbarme mich ihrer, sage ihr ein, und sie wiederholt, **wie aus der Pistole geschossen**, laut und erlöst: Banane. BANANE, Banane, Ban...” (1999b: 169)

5.1.1. Zeugmán alapuló nyelvi játék

5.1.1.1. A zeugma úgyszintén egy az intralingvális jelentésen alapuló, így jórészt nyelvspecifikus alakzat, amelyben egy szónak két olyan bővítője szerepel egymás mellett, amelyek külön-külön szemantikailag és szintaktikailag is kapcsolhatók a szószerkezet alaptagjához, egymással azonban nem kompatibilisek (pl. ném. *Nimm dir Zeit und nicht das Leben!*).¹⁵ Az alaptag különböző bővíthetőségéből ered tehát az a lehetőség, hogy a vevő az adó intencióját félreértelmezze, ill. kommunikatív-pragmatikai ambiguitást hozzon létre:¹⁶

„Hogy **hová tettem** a Tádé maci szemét: **tönkre**.” (1995: 95)

„**Wo sind** die Augen deines Teddy: **kaputt**.” (1999a: 101)

A magyarban a *tenni* igének lehet konkrét lativusi bővítője, ill. lehet valamit *tönkretenni*. A németben hasonló valenciahordozó szerepet a *gehen* ige tud betölteni (*gehen irgendwohin; kaputtgehen*).

5.1.1.2. Zeugma az alapja a következő nyelvi játéknak is, melynek a fordításban legalább a stílusértékét vissza lehet adni (szleng, ill. durva). (A szituáció: egy gyerek be akar a többiekhez állni a csapatba focizni.)

„**Be lehet állni?**, kérdezte egy mutálós gimnazista az Alföldről. **Egy la-vór vízbe**.” (1998: 71)

„**Kann ich mitspielen?** Fragte ein Gymnasiast aus der Tiefebene mit Stimmbruch. **Spiel mit deinen Eiern**. (1999b: 179)

5.2. Helyesírási szabályon alapuló reália

Ha a reália fogalmát tehát a lehető legtágabban értelmezzük, akkor a nyelvi játékok közül azok is ide sorolandók, amelyek olyannyira nyelvspecifikusak, hogy nem lehet őket lefordítani. Az átültetés azonban nem lehetetlen, ha a célnyelv-

ben találunk egy olyan analóg példát, amellyel a nyelvi játék hatásmechanizmusát leképezhetjük, azt a célnyelvbe transzformáljuk:

„Ma már nincsenek származási kategóriák, közli hidegen, de a fizikai dolgozók gyerekeit támogatjuk, hogy íróasztal mellé kerüljenek. Nálunk nincsenek fizikai dolgozók gyerekei, a Gyulay Miki egyedül a fizikai dolgozók gyerekei, és csak találgatni tudunk, milyen íróasztal mellé fogják ültetni, mert azt, **hogy hülye, még nyolcadikban is pontos jével írja.**” (1998: 77)

„Heute gilt die Abstammung nicht mehr als Kriterium, teilt sie kühl mit, aber wir unterstützen Arbeiterkinder, um sie hinter Schreibtische zu bringen. In unserer Klasse gibt es keine Arbeiterkinder, Miki Gyulay gehört als einziger in diese Kategorie, und wir haben keine Ahnung, hinter welche Art von Schreibtisch man ihn setzen wird, denn **das Wort Trottel schreibt er selbst in der Achten noch mit einem T.**“ (1999b: 185)

5.3. Nyelvhelyességen alapuló nyelvi játék

A nyelvhelyességi hibát a fordításban visszaadni szinte lehetetlen vállalkozás:

„Parancsnokom becserkészte őrségben egyik katonáját, hogy **„nem-e horpaszt”**, akkor lőtték fejbe. Bilux százados. Én meg a Lignimpex titkárnőjét lőttem le, azért bűnhődök életem végéig.

Úgy is lehet mondani, **Pislogi százados (Pisloghy).**” (1998: 84)

A nyelvhelyességi hibával a fordítók nem tudnak megbirkózni, figyelemre méltó azonban az a nyelvi leleményesség, amelyet a százados nevének fordításánál látunk:

„Mein Kommandant schlich sich an einen seiner Wachsoldaten heran, um nachzusehen, **»ob er ein Schläfchen hält«**, er wurde in den Kopf geschossen. Hauptmann Blinkauge. Und ich habe die Sekretärin der Firma LIGNIMPEX angeschossen, dafür büße ich bis an mein Lebensende.

Er hat einen zweiten Namen: Hauptmann von **Zwinkerer (Zwinkerer von Zwinkershausen).**“ (1999b: 192)

5.4. Fonematikus szubsztrakció

5.4.1. Garaczi stílusa erősen beszélt nyelvi. Sok az elliptikus szerkezet, a szavak kontaminációja szótagok kieséséhez vezet. Az összevonás, a sajátos nyelvezet az írásképből is megjelenik:

„A katona szomorú.

Kezében a kimenőkönyvem, **azapád teremtésit**.

A zöldre mázolt bot a szekrény tetején.

Inkább lőjenek belém, mennyivel jobb lenne. Füttyültem a főutcán, egy vápos lőjön le engemet. Nem visznek a lábak, csoszogok egyhelyben.

Kedves Bilux bácsi, **nebáncsa mostaecce**.

Kópéságon kaptalak, kékasszonyt füttyölted főutcán, ez itt Tapolca, **baszd-meg**, nem a riói karnevál. (1998: 85)

„Der Soldat ist traurig.

In der Hand hält er sein Urlaubsheft, **Kruzitürken nochmal**.

Der grüne Stock auf dem Schrank.

Warum schießen sie bloß nicht auf mich, das wäre viel besser. Ich habe auf der Hauptstraße gepfiffen, ein Militärpolizist soll mich erschießen.

Meine Beine versagen, ich trete auf der Stelle.

Lieber Onkel Blinkauge, **tu-mir-nix**, nur dieses eine Mal nicht.

Ertappt bei einer **Schweinerei**, Straße pfeifend entlangflaniert, das hier ist Tapolca, **du Arschloch**, nicht der Karneval von Rio.“ (1999b: 193)

A fonetikusán írt kontaminált szerkezetet (*nebáncsa mosteccc*) a fordítók találón ültetik át németre. A durva káromkodás *Arschloch*-hal való fordítása szintén adckvát. A *kópéság* és a *Schweinerei* között azonban jelentős szemantikai és stílári különbség van. Helytelen azonkívül a következő mondat: „In der Hand hält er **sein** Urlaubsheft ...”, ugyanis a *sein* helyett a *mein* birtokos névmást kellett volna használni, ugyanis arról van szó, hogy *ő/er*, azaz a parancsnok tartotta a kezében az *én kimenőkönyvem*, azaz *mein* Urlaubsheft.

5.4.2. A fordítók sajnos olykor olyan nyelvi játékokat is lefordítatlanul hagynak, amelyeket pedig a célnyelvben azonos technikával – szótagkihagyással – újra lehetett volna alkotni, s ezáltal a stílust még inkább beszélt nyelvévé tenni:

„**Nem tom**, de ma valahogy olyan ellenállhatatlan vagyok.” (1995: 42)

„**Ich weiß nicht** warum, aber heute fühle ich mich irgendwie unwiderstehlich.” (1999a: 46)

5.5 Káromkodások, durva kifejezések

Az előző szövegrészlettel elérkeztünk a káromkodásokhoz és vulgáris kifejezésekhez, amelyeknek a fordítása szintén izgalmas kérdés, s nemcsak izgalmas, de az ún. affektív implikációk visszaadása a célnyelvi szövegben itt különösen fontos.

Az affektív implikációkat Reiß (1986: 71kk.) a fordítás nyelven kívüli determinánsai közé sorolja. A fordítás kritikájánál figyelembe kell venni – mint Reiß

(i.m. 85) írja –, „ob die sprachlichen Mittel, die im Original etwa Humor oder Ironie, Verachtung oder Sarkasmus, Erregtheit oder Emphase zum Ausdruck brachten, vom Übersetzer richtig erkannt, interpretiert und mit den Mitteln der Zielsprache äquivalent nachgestaltet wurden”.

Az affektív elemek legfontosabbikát alkotják a vizsgált művekben a káromkodások, durva kifejezések, amelyeknek szituációnként különböző funkciójuk van, s így a fordítás is mindenkori és egyszeri mérlegelést igényel. A továbbiakban röviden a káromkodások fordítására térek ki, habár ez a fordításkritika igen ingoványos területe. Példa Garaczinál akad bőven:

„»Hogy (**a faszba**) készült ez a szobor, mi (**a picsát**) jelent az arcán a mérgesség?« Le-leni-nin, mondja Klári néni, mert ráz a busz a makadámmon.” (1998: 66)

„»Wie (**zum Teufel**) hat man diese Statue nur erbaut, was soll diese (**scheiß**) Wut in seinem Gesicht?« Le-leni-nin, sagt Tante Klári, denn der Bus holpert über das Kopfsteinpflaster.” (1999b: 174)

„Milyen változatos vidék a mi szűkebb hazánk, nézd, **baszdmeg**, őzikek.” (1998: 67)

„Welch abwechslungsreiche Landschaft uns die nähere Heimat bietet, da schau, **ich scheiß mich an**, Rehe.“ (1999b: 175)

„... és már csúszik is lefelé, combja süvít a fán, fenékre érkezik, durr, **a kurva életbe**.” (1998: 38)

„... dabei rutscht er bereits nach unten, sein Oberschenkel glüht an der Stange, er landet auf dem Hosenboden, Peng, **Himmel Arsch!**” (1999b: 146)

A káromkodások fordítását igen jónak lehet ítélni, különösen, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a magyar nyelv ebben a tekintetben (is) igen gazdag, mint ahogy ezt szakavatott kutatók is megállapítják, így például Kiener (1983: 284): „die Ungarn [fallen] durch ihr Fluchen und öbszönes Schelten besonders auf. Unter Kennern ist man sich ziemlich einig, daß der Madjare an Derbheit und Wortfülle solcher Ausdrücke kaum übertroffen wird”.

Gavran, aki monográfiát is írt a szitkozódásról (1962), szintén osztja ezt a véleményt: „bei den Ungarn [ist] ein reicher Sexualwortschatz verbreitet, der fast ständig im Munde geführt wird, und zwar nicht nur in der Unterhaltung, sondern auch in Sprichwörtern und Redensarten vertreten ist, wobei auch der skatologische Einschlag nicht zu kurz kommt” (vö. Kiener uo.).

6. Kritikai megjegyzések

A fordításelemzésnek nyilvánvalóan akkor van értelme, ha az eredetivel való összevetés nem öncélú elemzés, hanem kritikus értékelés, még akkor is, ha a fordításkritika minden objektivitásra és objektiválásra való törekvés ellenére

is jórészt szubjektív mérlegelés eredménye. A fordításkritikus ugyanis – ugyanúgy, mint a fordító – saját, egyéni nyelvi kompetenciájára támaszkodik.

Végezetül következik tehát a kritika, hiszen – ha Cervantes hasonlatával élünk, akkor – a fordítás olyan, mint a megfordított szőnyeg (vö. Störig 1973: VII), s így a fonáságok felmutatása a fordításkritikusnak szintúgy kötelessége.

Garaczi szövegében dominálnak a beszélt nyelvi, leginkább szleng stílusrétegbe tartozó szavak, állandósult szókapcsolatok. Ezek közül emelek ki néhányat, amelyeknél a fordításban szemantikai és/vagy stilisztikai eltérést látunk.

6.1 A „kihúzd a gyufát!” (1998: 14) (vö. O. Nagy 1976: 254: 'póru jár, megjárja') frazeologizmust a fordítók így adják vissza: **„spiel nicht mit dem Feuer!”** (1999b: 120) (vö. Duden 1992: 203: 'leichtsinnig eine Gefahr herausfordern'). Stílis különbséget látunk: a magyar frazeologizmus familiáris színezetű, salope, beszélt nyelvi, a német pedig legalábbis köznyelvi, azaz magasabb stílusréteghez tartozik.

6.2. A „szorul a kapca” (1998b: 13) (vö. O. Nagy i.m. 332: 'kinos helyzetbe, bajba jut vki') fordítása: **„Gnade ihr Gott”** (1999b: 120) (vö. Duden 1992: 270: 'es wird dir/uns schlecht ergehen; wehe dir/uns'). A magyar frazeologizmus itt megint csak alacsonyabb stílusréteghez tartozik.

6.3. Még nagyobb a különbség az erősen beszélt nyelvi fordulat „értem, uram, értem, csak fel nem foghatom” (1998: 13) és a következő (Shakespeare *Hamlet*-jéből eredő) jóval választékosabb német frazeologizmus között: **„Es ist was faul im Staate Dänemark”** (1999: 121) (vö. Duden 1992: 194).

6.4. Egy erősen familiáris színezetű salope nyelvi fordulatot találunk a következő szövegrészletben is:

„Ha rossz fát tettem a tűzre, anyám disznófülű kutyabetyárnak nevezett, ha bizarr ötlettel álltam elő, így szólt: **öreganyád térdekalácsa.**” (1995: 54)

A fordítás ebben az esetben stílis jegyeiben megegyezik, szemantikailag azonban nem pontos:

„Wenn ich etwas aufgefressen hatte, nannte mich meine Mutter einen ausgekochten schlitzohrigen Räuberhauptmann, kam ich mit Verrücktheiten an, sagte sie: **Und ich bin der Kaiser von China.**” (1999a: 59) (vö. még 1998: 14 és 1999b: 121)

Míg a magyar frazeologizmust az elutasítás, ellenzés, tagadás kifejezésére használjuk 'szó sincs róla' jelentésben (vö. O. Nagy i.m. 533), addig a német kifejezés a hitetlenkedés kifejezésére szolgál.

6.5 A felsorolt példák ellenére összességében azonban mégis elmondható, hogy a fordítók az esetek túlnyomó többségében mind a szemantikai jelentést, mind a stiláris értéket meg tudták őrizni:

„Oroszon elfogta levelét a Feri bácsi, hogy menjünk délután páternoszterezni a Bíróságra, **lesült a bőr a pofámról.**” (1998: 21)

„In der Russisch-Stunde hat der Lehrer ihren Brief abgefangen, sie lud mich darin ein, mit ihr am Nachmittag im Gerichtsgebäude Pateroster zu fahren, **ich bin vor Scham fast kreierte.**” (1999b: 128)

7. Összegzés

A szövegrészletek összehasonlítását Garaczi egyik legleleményesebb nyelvi játékaival és a fordítók egyik megfelelően leleményes fordításával zárom, amely azonban a fordíthatóságnak nemcsak a lehetőségeit, de a határát is példázza:

„Hód szívósan védekezik, és mikor a főtitkár azzal az elkoptatott rigmus-sal próbálja lealázni, hogy a **huszár a szélen a sakkozóra szégyen,** arcába vágja, **szabadság, szerelem, E2 kell nekem.**” (1998: 106)

„Biber wehrt sich hartnäckig, und als ihn der erste Sekretär mit dem abgedroschenen Reim **Springer an der Seite, führt dich in die Pleite** erniedrigen will, hält er ihm entgegen: **Laß du das Rößlein traben, ich will den Läufer haben.**“ (1999b: 215k.)¹⁷

A fordítók olyan versikét kreálnak, amely stiláris jegyeiben megegyezik az eredetivel (pl. rímelt), az azonban lehetetlen, hogy az intarziás nyelvi játékot újraalkossák,¹⁷ amely ráadásul nem csak a többféle szemantikai értelmezés lehetőségével játszik, hanem játékos módon Petőfi Sándor „Szabadság, Szerelem!” című versét, ill. annak első két sorát is idézi: „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem!”

Az elemzés alapján a következő általános megállapításokat tehetjük: a fordítók a gyakran alkalmazott adaptációs fordítási eljárással a kommunikatív ekvivalencia visszaadására törekedtek. Céljuk az volt, hogy a dinamikus ekvivalencia követelményeinek eleget téve olyan célnyelvi szöveget hozzanak létre, amely a befogadóból olyan, vagy legalábbis megközelítően olyan hatást váltson ki, mint a forrásnyelvi szöveg annak befogadójából.

A fordítók a szöveg „pragmatikai töltését” a szöveg makroszintjén át tudták menteni a célnyelvbe, s ezáltal a célnyelvi szöveg a forrásnyelvnek kommunikative ekvivalens fordítása lett (vö. Klaudy 1999: 99). Ehhez két feltételnek kellett teljesülnie:

1. A fordítók Garaczi Lászlótól, a szerzőtől „szabad kezet”, azaz „teljes fordítói szabadságot” kaptak, ugyanakkor a szerzővel rendszeresen konzultáltak.
2. A fordítók olyan nyelvi kompetenciával rendelkeznek, amely a rétegnyelveket is magában foglalja. Emellett a fordítás ideje alatt „szorgalmasan

[gyűjtötték] a falfirkákat, a WC-feliratokat, internetes obszcenitást stb., hogy legyen anyag”, így tudták Garaczi nyelvét autentikusan újraalkotni.

Seidler Andrea és Derék Pál fordítása azt mutatja, hogy a szöveghű és a szabad fordítás, az elidegenítő és az adaptáló fordítás, a formális és a dinamikus ekvivalencia nem szükségszerűen antinómiák, hanem ötvözhetőek is. Ezáltal érhető el, hogy a célnyelvi olvasót is messzemenően szem előtt tartják, másrészt azonban a forrásnyelvi szöveg autonómiáját sem sértik.

Jegyzetek

- ¹ Az ekvivalencia fogalmához, annak különböző megközelítéseire vö. Klaudy 1999: 87–102; Koller 1992: 159–272.
- ² Az irodalmi szöveggel, ill. annak fordításával szembeni felelősségről Koller (1992: 275) a következőket mondja: „Ob ich Kafkas „Prozeß“ lese oder nicht lese, und auf welche Weise ich ihn verstehe, hat im gesellschaftlichen Zusammenhang kaum Konsequenzen. Für die Übersetzung bedeutet das: Es ist höchst ergärllich, wenn ein literarischer Text bis zur Unlesbarkeit daneben übersetzt ist oder wenn der Übersetzer selbstherrlich – oft aber auch mit subjektiv, gelegentlich objektiv guten Gründen – den Originaltext in der Übersetzung verändert. Folgen hat dies vielleicht für den Übersetzer selbst oder für das Ansehen eines Verlags, kaum jedoch für den Leser in seiner alltäglichen Lebenspraxis.” (Ezt a véleményt Koller maga is módosítja valamelyest – vö. i.m. 276.)
- ³ A formális és a dinamikus ekvivalenciához vö. Nida 1964.
- ⁴ A dimenziók részletes leírásához vö. Grohmann 1997: 85; az invariáns fogalmához vö. Klaudy 1999: 95, 157.
- ⁵ Reiß (1986: 69–88) továbbfejleszti Nida (1964) és Mounin (1967) differenciálását, s a következő további nyelven kívüli, a fordítást determináló faktorokat különböztet meg: „der engere Situationsbezug”; „der Sachbezug”; „der Zeitbezug”; „der Ortsbezug”; „der Empfängerbezug”; „die Sprecherabhängigkeit”; „affektive Implikationen”.
- ⁶ A két mű fordítása egy kötetben jelent meg 1999-ben Bécsben. Az első műből vett részletekre való hivatkozás 1999a, a másodikra való hivatkozás 1999b rövidítéssel történik (vö. Források jegyzéke). A kövérrrel való nyomtatás minden esetben a cikkíró – F. E. – kiemelése.
- ⁷ Szélesebb értelemben használom tehát a reália megnevezést, mint Barchudarov (1979: 101), aki szerint a reáliák „Wörter für Gegenstände, Begriffe und Situationen, die in der praktischen Erfahrung der Träger einer anderen Sprache einfach nicht vorhanden sind” (pl. ételek, népviseletek, táncok, politikai-társadalmi intézmények stb. megnevezései (vö. még Klaudy 1999: 163). Koller (1992: 232) szintén olyan szavakat/kifejezéseket ért alattuk, amelyek csak bizonyos országokban használatosak. Az általa használt kultúraspecifikus elem („kulturspezifisches Element”) meghatározást én kiterjesztem tehát azokra a tágabb értelemben használt frazeologizmusokra is, amelyek egy adott nyelv sajátjai, s fordításuk így nem kis gondot okoz.

- ⁸ Az ekvivalenciátípusokhoz a frazeológián belül vö. pl. Földes 1990 és Hessky 1987.
- ⁹ Könnyű például a fordító dolga, ha a frazeologizmus bibliai eredetű, hiszen ilyen esetben internacionalizmusról van szó (vö. Mózes III. könyve, 24. rész, 19–20. (ké-sőbb Máté 5, 38, 39.):
- „Inkább lőjenek belém, mennyivel jobb lenne, lelőttem egy titkár-nő lőjön le engemet. **Szemet szemért**, de akkor viszont ő is tejjumis csúzlival, ugyanolyan messziről, igazi párbaj – á! Nem tudnak ezek még csúzlizni sem (1998: 6).
- „Es wäre mir lieber, wenn man auf mich schießt, das wäre viel besser, ich habe eine Sekretärin angeschossen und eine Sekretärin soll mich anschießen. **Aug um Auge**, sie soll dabei aber auch mit einer Gummischleuder antreten, aus der gleichen Distanz, ein echtes Duell – aber wo! Die hat doch keine Ahnung davon, wie man mit einer Schleuder umgeht.“ (1999b: 112)
- ¹⁰ Általában fenyegetésként: (**Majd én megmutatom neked, hol lakik az Úristen!** Szinonim frazeologizmus még: **megtanít valakit kesztyűbe dudálni**.)
- ¹¹ A német frazeologizmus (**wissen, wo Barthel den Most holt**) eredetéhez vö. Duden uo.: „Die Herkunft der Wendung ist nicht sicher geklärt. Vielleicht stammt sie aus der Gaunersprache und ist aus rotwelsch »Barsel« (= Brecheisen) und »Moos« (= Geld) entstellt, bedeutet also eigentlich »wissen, wo das Brecheisen das Geld holt, wo bei einem Einbruch etwas zu holen ist.« Vö. még Röhrich (1988: 104k.), aki ugyanazt a jelentést hozza: 'sich zu helfen wissen, alle Schliche kennen; sehr gewandt, schlaun und verschlagen sein' (i.m. 104).
- ¹² Az ún. Explikation/definitorische Umschreibung fordítási eljáráshoz vö. Koller 1992: 233k.
- ¹³ Ehhez a fordítási eljáráshoz vö. Barchudarov 1979: 109.
- ¹⁴ A 70-es években a *Völkerfreundschaft* szót *Sozialismus*-ra cserélték. Az FDJ-tagok (a magyar KISZ, azaz a Kommunista Ifjúsági Szövetség megfelelője; betűszó a Freie Demokratische Jugend kifejezésből) jelszava pedig így hangzott: „Für Frieden und Sozialismus, Freundschaft!” – a válasz: Freundschaft!”
- ¹⁵ A nyelvészeti szótárakban (pl. Conrad 1978: 304; Földes 1992: 252) a definíció sokszor nem pontos, hiszen nem arról van szó, hogy az egyik bővítmény „nem illik” az alaptaghoz, hanem hogy a bővítmények „nem illenek” egymáshoz.
- ¹⁶ Vö. az ún. **új implikációt** Lendvainál (1996: 64), amikor „a beszélő tudatosan eltér az adott nyelvi elem normatív értelmezésétől, s azt olyan új jelentésben használja, amely csupán a szövegkörnyezetből derül ki”.
- ¹⁷ Vö. Deréky: „... esélyünk se volt lefordítani. A megoldás „sémáját” azonban Karinthytól vettük, emlékeztem rá, hogy van egy olyan című krokija, hogy „Schneider Fáni, ki letépte láncát” [...] és abban a sakkozók egymással szinte transzban folytatott hasonló párbeszédét reprodukálta. A „... ki letépte láncát” ugye szintén Petőfi, és így jött az asszociáció.” (A fordítói „vallomás” idézet Deréky Pálnak a cikkíróhoz intézett leveléből, ugyanígy az összegzés 2. pontjában szereplő idézet is.)

Irodalom

- Barchudarov, L. 1979. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie.* Moskau/Leipzig: Verlag Progreß.
- Biró, I., Schlandt H. 1937. *Szólások és fordulatok magyar-német gyűjteménye.* Budapest.
- Burger, H. 1973. *Idiomatik des Deutschen.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Conrad, R. 1978. *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Duden 1992 = Der Duden: in 12 Bänden; das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 11. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik.* Bearb. Von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Földes Cs. 1990. Zur Äquivalenz ungarischer und deutscher Phraseologismen. *Finisch-Ungarische Forschungen.* Helsinki 49 (1990) 1–3, 169–187.
- Földes Cs. 1992. *Deutsch-ungarisches wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke. Német-magyar nyelvészeti szak kifejezések szótára.* Szeged: Officina.
- Gavran, I. 1962. *Bludna psovka, povjesno-psihološka studija.* (Ném. ford.: Unzüchtiges Schelten.) Sarajevo.
- Grohmann, H.-D. 1997. Übersetzungskritische Bemerkungen zu Matthias Claudius' französisch-deutschen Übertragungen. *Studia Germanica Universitatis Veszpremiensis.* 1997/1, 71–87.
- Hessky R. 1987. *Phraseologie. Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch-ungarisch.* (Reihe germanistische Linguistik; 77.) Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Kiener, F. 1983. *Das Wort als Waffe.* Göttingen.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica.
- Koller, W. 1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Heidelberg/Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag.
- Lendvay E. 1996. *Közelkép a verbális humorról.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mounin, G. 1967. *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung.* München.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating.* Leiden: Brill.
- O. Nagy G. 1976. *Magyar szólások és közmondások.* Budapest: Gondolat.
- Reiss, K. 1986. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen.* München: Max Hueber Verlag.
- Röhrich, L. 1988. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten.* Freiburg/Basel/Wien: Herder Verlag.
- Störig, H. J. 1973. *Das Problem des Übersetzens.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Források

- Garaczi L. 1995. *Mintha élnék. Egy lemúr vallomásai, 1.* Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Garaczi L. 1998. *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomásai 2.* Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Garaczi L. 1999a. *Was wir hier als schön empfinden. Bekenntnisse eines Lemuren I.* In: Die wunderbare Busfahrt. Bekenntnisse eines Lemuren. Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. Graz: Literaturverlag Droschl.
- Garaczi L. 1999b. *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II.* Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. In: uo.

BART ISTVÁN

VILÁGIRODALOM ÉS KÖNYVKIADÁS A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Budapest: Scholastica, 2000. 150pp.
ISBN 963 86141 02

A szerző bemutatja a magyar fordításpolitikát az elmúlt fél évszázad magyar műfordítás-irodalmának elemzése alapján

FORDÍTÁS ÉS POLITIKA

Kultúrpolitika és fordításpolitika

A Kiadói Főigazgatóság

A Kiadói Főigazgatóság szerepe

A kiadáspolitika szabályozásának mechanizmusai

A cenzúra

FORDÍTÁSPOLITIKA A GYAKORLATBAN

A könyvkiadás

Kiadók és profilok 1956-1990

A kiadók belső szerkezete (a kiadói "műhely")

A lefordítandó művek kiválasztása

Fordításiirodalom a magyar könyvkiadásban

A kiválasztás mechanizmusai

MŰFORDÍTÓ ÉS MŰFORDÍTÁS

Megvásárolható:

Corvina Könyvklub

Budapest, Vörösmarty tér 1. II. em. 201. Tel: (1) 317-5185

Lícium könyvesbolt

Debrecen, 4026 Kálvin tér 2. Tel: (52)419-128

Művészeti könyvesbolt

Pécs, 7021 Széchenyi tér 8. Tel: (72)310-127

Alakzatok a versfordításban (Alekszandr Blok *Démon* című versének két magyar szövegváltozata)

Cs. Jónás Erzsébet

Hármas normativitás és a nyitott mű fogalma a fordításban

A teljes hitelű fordítás lehetősége az irodalom, a kontrasztív stilisztika és a fordítástudomány egyik legtöbbször vitatott kérdésköre. Nem kétséges, hogy egy vers vagy bármely esztétikai tény befogadásának első alapfázisa az *élmény*. A fordító, kivált ha maga is költő, a műegész élményi hatása nyomán kezd nyomozni, milyen lexikai, grammatikai, hangtani, emlékkasszociációs, s egyéb szerkezeti elemek egymásra ható összetétele váltja ki ugyanazt a hatást a célnyelvi olvasóban.

A fordítóra a célnyelvi szövegalkotás során három normarendszer hat: Egyik oldalról a fordító az eredeti mű saját kora szociokulturális kontextusában értelmezett hiteles változatát akarja megteremteni, másik oldalról érzékeli a célnyelvi olvasóközönség befogadói szintjét és stílustulajdonítási horizontját. Ezt szintén nem hagyhatja figyelmen kívül, ha azt akarja, hogy műfordítói tevékenységének széles körű olvasótábora legyen. E kettős normativitás (a csak a forrásnyelvi szövegre összpontosító *professzionális norma* és a kifejezetten a célnyelvi olvasót középpontba állító *elvárási norma*) egyidejű figyelembe vételét – Toury recepcióközpontú fordításelméletét felülvizsgálva (Toury 1980) – Chestermann a fordításban a legcélravezetőbbnek ítéli meg (Chestermann 1993). Még ebben a kettős normatív rendszerben sem kap helyet azonban a harmadik, s véleményünk szerint a műfordításban megkerülhetetlenül fontos norma, a fordító saját befogadói és értékelő normarendszere. Ez mindkét előzőtől eltérő is lehet, de mint jelen elemzésünk is rávilágít majd, e norma alapját képezve a fordító kulturális háttere stílusjegyekben mindenképp rányomja bélyegét a fordítás végleges szövegére.

Az összevető műfordítás-elemzés olyan sajátos párhuzamos szövegvizsgálatnak tekinthető tehát, amikor egyetlen forrásnyelvi korpusz időben eltérő, de valamelyik érvényes norma szerinti – a professzionális, a fordítói vagy az elvárási norma mentén – több azonos célnyelvi változatát vetjük egybe (vö. Klaudy 1997). Mindhárom normarendszer egymáshoz viszonyítva mozgásban van, hiszen az idő-, a szubjektív és a kulturológiai tényezők változásával az egymáshoz való viszonyuk is változik. A fordító normarendszerének azonban mindig le kell fednie legalább részben az eredeti mű és a célnyelvi olvasó normarendszerét, mert csak így tud közvetíteni a szemantikai sikok között. Az Umberto Eco által felállított *nyitott mű* fogalma és működési mechanizmusa akkor is érvényes a társadalom, az irodalom és a kultúra összefonódásában, ha konkrét fordításelemzésünkhöz a pragmatikai jelentést hordozó alakzatokat és strukturális

jellemzőket keresünk. Eco szerint a forma egyetemes interszjektív viselkedésmód, egy adott kor és környezet közös intézménye (vö. Eco 1962/1998: 11–26). Másképpen szólva: a mű a dinamikus, kreatív szövegértelmezésben válik nyitottá, permanensen „érvényessé”. Németh G. Béla a versfordítások kapcsán joggal veti fel, hogy „nagyon érdemes volna idegennyelvű művek magyar fordításának más-más korszakú és irányzatú példáit szemrevenni” (Németh G. 1998: 222). Dolgozatunkban erre teszünk kísérletet.

Blok mítoszvilágának orosz nyelvi alakzatai

Blok 1910-ben írt verse, a „Démon”, a mítoszeremtő ember alapélményét fogalmazza meg: az égi hatalom, egy démonikus erő vonzza, csábítja, végül magával ragadja a szárnyalni vágyó hőst, akit esendő földisége visszahúz a porba, s a démon sátáni mosollyal nézi, hogyan ég el áldozata önnön felszított tüzetől. Ez a mitikus lelkiség, a mitikus valóságlátás, amely az ember egyéni érzéseit nem mulandó hangulatoknak, hanem kivüle és fölötte dülő örök hatalmaknak véli. A valóságlátás, a személyes élmény ilyenfajta feldolgozása tipikusan illeszthető a századforduló filozófiai gondolkodásába.

Blok mítoszeremtő nyelvi eszköztárát most a komplex alakzatok oldaláról szemléljük. Ezek között a századelőre jellemző módon a szimbolistáknál is kedvelt szecessziós alakzatok dominálnak (vö. Tamás 1994: 22–52). Lényegük az expresszív, érzelmileg megemelt kifejtettség. Eszközei a képi fokozás, az emelkedettségnek a gyakran archaizáló szövénytáron túl a hangtani, morfológiai, szintaktikai szintek metabolái. Az orosz szövegben ilyen visszatérő alakzatok az adjekciós metaplazmusok: *paragogé*, *alliteráció*, a detrakciós metaplazmus: *deláció* (a tipográfiában három ponttal jelölt, elhagyott, de odaérthető elemek), az adjekciós mondatalakzatok: *ismétlés*, *hiperbaton*, *hasonlat*, a detrakciós mondatalakzatok: *aszindeton*, immutációs metataxisként *a költői kérdés*, metasztázisként az oroszban az igeszemlélet miatt a versben gyakori igeidők felcserélése (jelen után befejezett jövő, majd ismét jelen), transzmutációs alakzatként *a hiperbaton* és a hátravetett egyeztetett jelzők *inverziója*. Az alakzatok is hiteles erővel érzékeltetik a démon csábításának és pusztulást sejtető jóslatának mitikus képét.

Először vegyük sorra az orosz szöveg komplex alakzatait, s expresszív nyelvi kelléktárát, hiszen ezeknek az ismétlődésére vagy – leginkább várhatóan – hasonló hatást kiváltó kompenzálására várunk majd a magyar szövegváltozatokban.

A démon halmozó fölshólyítással (**reddició**) fordul a meg nem nevezett, második személyű hős felé: „kövess, kövess engem”:¹

Иди, иди за мной – покорной
И верною моею рабой.
Я на сверкнувший гребень горный
Взлечу уверенно с тобой.

[Kövess, kövess engem – alázasos
És hűségese rabomként.
Ragyogó sziklás szirtre
Biztonsággal szállok fel veled.]

Я пронесу тебя над бездной,
Ее бездонностью дразня.
Твой будет ужас бесполезный –
Лишь вдохновеньем для меня.

[Átviszlek a mélység fölött,
Melynek mélye fölcsigáz.
Borzadályod – hiába minden –
Csak lelkesültség, mit nékem ad.]

Az „alázatos / és hűséges rabomként” az oroszban a birtokos névmás közbevetésével alkotott **hiperbaton**. Ugyanebben a szerkezetben a „верною рабою” jelzője **paragogé**, ugyanis a melléknév végéhez illesztett elem „верной” helyett „верною” a magyar *ott-ottan, majd-majdan* típusú alakzathoz hasonlóan adjekciós metaplazmus.² Később a hetedik versszakban ugyanígy: *собою, звездою, землю*. A versszakban kötőszók elhagyása (*на – akkor*) **aszindetont** ad, amely nemcsak gondolatalakzat, hanem detrakciós mondatalakzat is. A „на гребень горный” – „sziklás szirtre” **alliteráció** a „gr/gor” hangcsoporttal a vad természetet festi. A második versszakban a birtokos névmás és a jelzett szó szétválasztása ismét **hiperbaton**: „Твой будет ужас бесполезный” „Borzadályod – hiába minden –”. Mellette **figura etymologica** „над бездной, / Ее бездонностью” „a mélység fölött, / melynek mélye” főnévi szöfejtő alakzata az emelkedettség kifejező eszköze.

Az első négy versszak a szárnyalás, az elragadtatás előrevetített képi megjelenítése. Az ötödik versszak, a vers szimmetriai középpontja ismétléssel, mutató névmások halmozásával **gradáció**, a tartalmi fokozás **klímax** a költői kérdés **interrogatio** erejét növeli. Az implicite a démon mögött meghúzódó költői én álláspontját, kijelentését a „знаешь ли” „tudod-e” faktív ige eldöntendő kérdéssé alakítja:

Ты знаешь ли какая малость
Та человеческая ложь,
Та грустная земная жалость,
Что дикой страстью ты зовешь?

[Tudod-e, milyen kicsinység
Az az emberi hazugság,
Az a szomorú földi szánandóság,
Amit vad szenvedélynek nevezel?]

A hatodiktól a tizedik versszakig, a vers szimmetrikusan második felében, a szenvedélytől való elragadtatás következményeit az időhatározói mellékmondatok sora, s a befejezett szemléletű igék praesens perfectuma vezeti végig a záró versszak tragikus végkifejletéig. A hetedik versszakban a helyhatározói alárendelésben **chiazmust**, ellentétes helycserét látjuk:

Где кажется земля звездою,
Землею кажется звезда.

[Hol csillagnak látszik a föld,
Földnek tűnik a csillag.]

A vers szövegszemantikáját tekintve az első öt versszak a földi ember istenségre törésének képi fokozása: **klímax**, a második öt versszak az istenségre való alkalmatlanság végletekig vitt előrevetítése: **antiklímax**:

И под божественной улыбкой,
Уничтожаясь на лету,

[És istenmosolyom alatt,
Röptödben megsemmisülve,

Ты полетишь, как камень зыбкий, Mint lebegő kődarab repülsz tova,
В сияющую пустоту... А ragyogó pusztaság felé...]

A meg nem nevezett, bukásra ítélt hős képi megjelenítése metaforikus keretbe foglalja az elragadtatás és eltaszított mitikus szenvedéstörténetét. A feszültséget a hasonlított hiánya alapozza meg. Az első versszakban a hős hasonlója „покорной и верною моею рабою” „alázatos és hűséges rabomként” állapotathatározói minőségben kíséri a felszólító módú igét:

Иди, иди за мной – покорной [Kövess, kövess engem – alázatos
И верною моею рабою. És hűséges rabomként.]

A zárókép utolsó két sorában a *mint* hasonlító kötőszó kapcsolja – szórendi **inverzióval** megemelve – a hasonlót mint állapotathatározót. A pusztaság leírása **szinesztézia**:

Ты полетишь, как камень зыбкий, [Mint lebegő kődarab repülsz tova,
В сияющую пустоту... А ragyogó pusztaság felé...]

Az orosz szöveg alakzatai és expresszív stílmái a mitikus hős, a mitikus helyszín, a felfokozott cselekvések és történések, a mitikus téma képi megjelenítését szolgálják.

Egy «új Prométheusz» mitikus világlátása – Lator László fordítása

Az általunk vizsgált két műfordítás szövegértelmezése, pragmatikai jelentése az eszmei, filozófiai háttér síkjának különbözőségéből kiindulva tér el, s nyelvi eszközeiben a lírai hős alternatív pozíciójának megrajzolásában jut a szöveg-felszínre.

Blok a „Jöjj, jöjj velem mindent feledve” kezdetű „Démon” versét 1910-ben írta. Lator László³ magyar tolmácsolásában olvasva olyan mítoszteremtő képi világgal találkozunk, amely tropusaival, alakzataival a magyar olvasó számára Adyt idézi: „szilaj kacajjal szállva szállok”, „tested gyönyörű isten-testem / égi tüzével égetem”, „nézed sok játékos csudámat”, „Isten-mosolyom láthatatlan / sugaraiban semmivé / zsugorodsz, s mint a kő, magadban / zuhansz a fénylő űr felé” stb.

Lator László Blok hősében – Ady mitikus világát, a nemzeti kulturális emlékezetet felidézve – az új Prométheusz világmegváltó elhivatottságát látja. Ady verseiben az emberfelettien szenvedő, végzetsújtotta, leigázott, megcsalt ember önszemléletét, önsorsának ábrázolását úgy mutatja meg, hogy abban a mártírium, a kínok, a szenvedések fokozott hangsúlyt kapnak (vö. Barta 1976: 452 – 471).

Ady „mégis”-etikája – Király István kifejezésével élve – számon kér és „csak azért is”-harcot hirdet. A mitikus élményteremtés egyik állandó eszközének, a vitázó dialógusnak a szeresztésében érzékeltethető ez a pozícióbeli különbség.

Mind Adynál, mind Bloknál a dialógusnak csak az egyik felét halljuk. Ez adja a drámai feszültséget. Ady a hőssel azonosul, s maga kezdi a párbeszédet, számon kérve „istenem, istenem, mért hagytál el engem”.

Lator expresszív jelzői, szóképei ezt az intenzív vitát, perlekedést mintegy preszuppozícióként beépítve tartalmazzák, ezért sokkal erőteljesebbek, mint Bloknál. Blok hőst az orosz szövegben nem halljuk, a démoni erő kedvére irányítja. A közös élmény, az istenségtől való bitoroltság, az istenséggel való megteltség tehát, bár közös fókusz, közös szövegszervező erőforrás, mégis más-más pozícióból nyer ábrázolást, amely a nyelvi megformálás egymástól eltérő stiláris rétegeit hozza mozgásba.

Szabó Zoltán a szövegtan stilisztikai alkalmazását taglalva, éppen Adyt hozva példának állapítja meg, hogy nemcsak egy adott téma, hanem egy integráló mondat is lehet stilisztikai fókusz, ha magában foglalja a mű stiláris jellegű megkülönböztető sajátosságait (Szabó 1997). Ez az integráló, s a fordító nyelvanyagát Ady felé mozgásba hozó mítoszeremtő képi fókusz Blok versében, Lator László számára meghatározóan az isteni erő, a mitikus helyszín képeiben jelenik meg: a „*божественно-прекрасным телом*” „istenszépségű testemmel” és a „*под божественной улыбкой*” „isten-mosolyommal” **szinesztéziája** a démoni erő méltó ellenfelet sugalló megjelenítése. A mitikus hely leírása hasonló erővel hat a fordítóra. Erről külön is szólnunk majd. Mítoszt sugalló nyelvi lehetőség az archaizmusok használata, amely Bloknál ugyanúgy, mint nálunk Adynál csak jelésszerűen, nyomokban jelenik meg. Ilyenek a *сень* (menedék, védelem, oltalom), az *узришь* (nézed, szemléled), a régies esetformák: *верною моею робой* (hűséges rabomként). Mindezeket számba véve nem véletlen, hogy a mitikus világlátást Lator a magyar változatban a századelőt számunkra a mitikus téma kapcsán adekvátan Ady nyelvi eszköztárát előhívó módon jeleni meg.

Blok nyelvi és képanyagát a fordítás két síkon „emeli meg” Ady tajtékosabb, vadabb, mozgalmasabb mítoszképzete felé: egyrészt a meglévő jelzőket fokozza, élesíti, másrészt a szövegszerveződésre oly nagyon jellemző előfeltevéseket – immár Ady képvilágát segítségül hívva – gazdag hangulati elemekkel építi be a nyelvi formák tartalmába.

A mítoszeremtés egyik eszköze, a mitikus helyszín leírása. Ez különös szókapcsolatokkal jön létre, melyeknek nyelvi alakja majd mindenütt ugyanaz: a topográfiai jellegű utótaghoz többnyire elvont vagy legalábbis nem tárgyias jellegű előtag járul, s az olvasóban szinte meseszerűség képzetét váltja ki a *szinesztézia*, a hasonlat.

Lator László fordításában a démon „*hősziporkás roppant hegyekbe*” tör, s nem csupán „*на сверкнувший гребень горный*” [*Felszikrázó hegygerinc*]. Mind a repülés, mind a mélység Ady eszközeivel kapja meg borzongatóan sátáni erejét, méreteit: „*Szilaj kacajjal szállva szállok (enallagé) / szédítő mélységek felett*” **alliterációt, szinesztéziát és figura etimológicát** használva fordítja Lator László Blok sorait:

Я пронесу тебя над бездной,
Ее бездонностью дразня.

[Átviszlek a mélység fölött,
Melynek mélye fölcsigáz.]

A mitikus helyszín versbeli utolsó konkrét képe is ilyen :

И на горах, в сверканьи белом, [És a hegyeken, a fehér szikrázásban,
На незапятнанном лугу, A lánynom nem érte réten],

Ugyanez Lator fordításában **enallagé halmozással és szinesztéziával** összekapcsolt érzéki benyomás:

*Fényzuhatagban, vad hegyekben,
embernemjárta réteken*

A hely a különös névadás révén elveszti köznapi tartalmát, titokzatos levegővel, rejtelmes energiával telik meg. Ez a titok és ez az energia a Lator-féle fordításban érezhetően nagyobb, intenzívebb, mint Blok démonvilágában.

A mitikus ember számára a pillanatnyi benyomás tölt be mindent, nem elemzi, nem is méri múlthoz, jövőhöz. A mitikus ember előbb fogja fel és előbb közli az érzéki (különösen a hang) benyomást, és csak azután a benyomás forrását. A pillanatnyi jelenvalóság szolgálatában hangsúlyozza túl az érzéki benyomás érzékletességét, úgy, hogy a hatás, a benyomás valósággal háttérbe szorítja a benyomás forrását. A fordító a melléknevek halmozásával a jelzett tulajdonságot belsőleg erősíti: „*hősziporkás roppant hegyekbe*”. Minden ige, minden szókép önmagában is idézi a démonnal küzdő prométheuszi figura emberfeletti erőfeszítését, győzni akarását.

Lator fordításában a nyelvi megformálás mindvégig egyenes tükröződése a fókuszként ható alaptémának: a „*mégis*”-etikát a démoni hatalmak szorításában is megvalósítani akaró emberfeletti lelkeséggel megáldott hős, egy új Prométheusz érzékeltetésének. Az ellenálló hős hiányzik Blok világából.

Az intenzitást az igei alapú szóképeknek az orosznál jóval erőteljesebb tartalma is fokozza a magyar szövegben: „*roppant hegyekbe / ragadlak biztos szárnyakon*”, „*szilaj kacajjal szállva szállok*”. A képből az orosz szöveg értelmezése szerint másutt igéket szabadít fel a fordító: „от дождя эфирной пыли” [„az éteri por *esőjétől*”] helyett „*ha poresőt zúdit az éter*”. Vagy később: „И онемев от удивленья” [„*És a csodálkozástól elnémulva*”] „*S megejt, elkábít a varázslat*” (**hypallagé**), s a vers záróképében „*Ты полетишь как камень зыбкий / В сияющую пустоту ...*” [„*Mint lebegő kődarab repülsz / a ragyogó pusztaság felé...*”] helyett „*s mint kő, magadban / zuhansz a fénylő űr felé*”.

Az érzéki benyomás belső fokozása nemcsak a fordítás szuggesztív jelzőkkel való bővítésével, hanem a jelzők további fokozást érzékeltető **halmozásával** is Adyra emlékeztető módon történik: Így **klimaxnak** tekinthető a „*milyen törpe, milyen csekély*”, a „*hitvány hívságos hazugság*”. Ez utóbbi **alliteráció** is.

A globális kohézió, a démon-téma közvetlen, pillanatnyi jelenvalóságát fokozó szövegszervező mozzanatokból még egy jellemző elemre térjünk vissza: a **képi előfeltevésekre**. A fordító előfeltételezi a költői vízió intenzitását, dimenzióit, s a bekapcsolt képzettársításokban megint csak nemzeti kultúránk anyagából merítve Adyhoz fordulhat leginkább. A mítosz, amely az emberi élet minden mozzanatát megemeli, a partikuláris mozzanatokat egyetemes távlatba állítja,

az örömet és a fájdalmat egyaránt nagyobb létdimenzióba vonja, tovább él és hat a magyar költészetben, hogy csak Nagy László, Nagy Gáspár költői világát említsük (Görömbei 1986: 264–285). Az oly sok esetben hiányolt teljes költői szótárak segítenének abban, hogy nyomon kövessük, felderítsük, milyen irodalmi élmények játszhattak közre a konnotáció vagy szabad asszociáció következtében a szövegbe épülő lexikai metaforák, alakzatok (**enallagé**) létrejöttének: A „csillámló hegygerinc”-hez így tapad a „hósziporkás” és „roppant” jelző, a démon „szülej kacajjal szállva szálló”, a „fehér szikrázás” „fényzuhatag”, a „hegyek” „vadak”. Honnan a „gyönyörű isten-test” „égi tüze”, a „bűvölet” miért „szertelen”, a „látomás” „sok játékos csuda”, az „isten-mosoly” miért „láthatatlan”, s a „repülés a pusztaság felé”, mitől pokolba vivő „zuhanás”? Mondhatnánk, egyszerűen azért, mert a fordító-költő így éli meg a vers jelentését, ezt ébreszti fel benne a téma mint a szövegegészhez képi előfeltevésként adekvátan tartozó tartalmat. De, hogy miért éppen *ezt* a képi világot és nem mást, miért éppen *ekkor*, s miért éppen *ennél* a fordítónál – ez már aligha véletlen. További kutatás kérdése mindez elsősorban a befogadélmélet és hatásmechanizmus körében vizsgálódó hermeneutika számára (vö. Szathmári 1979, Egri 1980, Jauss 1980, Tolcsvai Nagy 1996, Kulcsár-Szabó 2000).

Összegezve: Blok „Démon” című verse mind tartalmilag, mind formai, nyelvi megvalósulásában Ady mitikus életlátásával hasonló szimbólumcsoportokat sorakoztat fel. Nyelvi megoldásai a szecesszióhoz is kapcsolódóan az explicit, képi alakzati kiterjesztéssel jellemezhetőek (vö. Tamás 1998: 11–21). Az alaképlet mind Bloknál, mind Adynál az életpálya egy részének, vagy magának az egész életnek az összesűritése a rohanás, repülés, szenvedélyes száguldás egy rövid szakaszába. Az erős időbeli összevonás hangsúlyozza a szemlélet dinamikus jellegét. Ez a dinamizmus az érzéki intenzitással és a cselekvés vagy történés intenzitásának mértékével mérve a felsorolt pontokon Lator László fordításában sokkal erőteljesebb, mint Blok orosz „Démon”-ában.

A szeretet és a szerelem kérdése az orosz filozófiában – Galgóczy Árpád fordítása

Alekszandr Blok az orosz szimbolisták második, fiatalabb nemzedékének kiemelkedő képviselője volt. Pályája Andrej Belijével, Vlagyimir Szolovjovével együtt az 1900-as évek elején indult. A második nemzedék újrafogalmazta az élet és az alkotás viszonyáról vallott, eredetileg a romantikában gyökerező orosz nézeteket. Szerintük az élet érvényességét az adja, ha a művészettel egybeforva túlnő az empirián, vagyis az alkotással szimbiózisban létezik. A költő mágikus nyelven beszélő pap, akihez nem ér fel az „alacsony tömeg”, így felelőssége is túlnő mind a köznapi élethelyzeteken, mind a szűken értelmezett esztétikai szférán. Voltaképpen kozmikus feladatokra van kijelölve. Ugyanazt mondja, mint a filozófus, csak míg az szillogizmusokban fejezi ki magát, a költő formákban és képekben fogalmaz. Ez az orosz szimbolistákra jellemző *életalkotás-kultusz* („жизнетворчество”) elválaszthatatlan Blok életrajzától. Az egyetemes valóságosság („sobорность”), az oroszoknál a nemzeti kultúrában gyökerező *pra-*

voszlavia, a nép – ország – lelkeség szimbóluma. Ezt fejleszti tovább a második nemzedék filozófiáját meghatározó *Sophia-tan* („софийность”), a *világlélekről* szóló, az az Isteni-Szófiát elfogadó tanítás. A „szofijnoszty” szimbólum maga az emberiség, mi több, a „*világlélek*” a látható kozmosz kifejeződési formája. E felfogásban a költő mitikus küldetése kapcsán, s – a diskurzusetika szabályainak megfelelően – kezdőpozíciója révén nagyobb *felelősséget* visel. Az orosz gondolkodás specifikuma, a „style russe” végig rányomja bélyegét az ún. *orosz eszme* mibenlétéről folyó, tulajdonképpen még napjainkban is tartó – pontosabban újra feltámadó – vitájára.⁴

Blok⁵ talán az utolsó az orosz irodalomban, aki mítoszt teremtett nemcsak a költői szerepből, hanem a költő életrajzából is. Nyomon követhető, hogy kora gondolkodója, Szolovjov filozófiájától áthatva értelmezi személyes életében is többek között a *férfi-nő* kapcsolatot, amely egész lírájában, s magánéletében központi, megoldhatatlan tragikus kérdést jelentett.

A költő mitikus látomásaiban ilyen gondolatrendszeri háttérrel kísérve keveredik a szerelem kapcsán a misztikus révület és a durva, démonikus valóság bódító és lehúzó ereje. Szerencsétlen sorsát, végzetes magányát egyre nehezebben viseli. „Nem lehet legyőzni a magányt azzal, ha a misztikus élményhez hasonlítjuk, erről mélységesen meg vagyok győződve. Az viszont lehetséges, hogy a valós élet – a szenvedély és a munka ritmusával a magány legyőzhető. Minden más – csak álmom” – írja egy barátjának 1908-ban (Szőke 2000: 65–73). A földi szerelem Blok számára gonosz, démonikus erő. Számára az eszményi, tiszta imádat a magasabb rendű, benne a *Világlélek* és a költő misztikus elhivatottsága egységben találkozhat.

Nem véletlen, hogy a démon-motívum Blok költészetében a férfi-nő harcára kivetítve ezt a tartalmat tükrözi. Aktuális apropója is van e Lermontovig visszavezethető téma többszörös kibontásának 1910 és 1916 között. Saját vallomása szerint M. A. Vrubel (1856–1910), a festő halála ihlette több „Démon”-versét. Vrubel Lermontov „Démon” című poémájának népszerűségéhez több romantikus stílusú illusztrációval járult hozzá. A Lermontov által megírt férfi-nő küzdelmet, s a démon hatalmába kerített hősnő, Tamara alakját a festő sugesztív erővel örököltette meg. Ez a festészet képi eszközeivel is kifejtett örök emberi téma a személyes érintettség mellett Vrubel halálával kap aktualitást (Orlov 1975: 177).

Blok meggyőződése, hogy a szerelemben a szeretett lénynek „abszolút és végtelen jelentése” van, ezért a szerelem igazi „tárgya” csak a „hívó szerelem” számára elérhető. Ez időben a zátonyra futó magánélet fájdalomának személyes élménye is gyötri. Házassága feleségének a költőbarát Belij iránti földi vonzalmával feloldhatatlan szerelmi háromszöggé alakul.

Ilyen körülmények között születik meg 1910-ben több „Démon”-variáció között a „*Jöjj, jöjj velem mindent feledve*” kezdetű. A démonnal szemben áll a költői én, amely a kulcsfontosságú középső, ötödik versszakban vallja meg Blok személyes magánéleti fájdalmát:

Ты знаешь ли, какая малость
Та человеческая ложь,

[Tudod-e, milyen kicsinység
Az az emberi hazugság,

Та грустная земная жалость,
Что дикой страстью ты зовешь?

Az a szomorú földi szánandóság,
Amit vad szenvedélynek nevezel?]

Galgóczy Árpád⁶ az emelkedettség helyett a hétköznapiság szintjére taszítva, a negatív fokozás hasonlataival (**antiklimax**) adja vissza a „vad szenvedély” igazi szerelemhez méltatlan érzéseinek leírását:

*A földi ember mind csak ámit –
Tudod te azt, hogy mily galád
hazútság, szánalmas család, mit
Vad szenvedélynek mond a szád?*

Joggal kérdezhetjük, honnan tudható, hogy itt a megszólított, a démontól elragadott második személy *nem férfi*, hanem *nő*? A fordítások *egyike sem* utal erre, pedig az orosz eredetiben – jóllehet csak egyetlen szenvedő melléknévi igenév nőnemű végződéseként – a hatodik versszakban ezt is megtaláljuk. (A nyersfordítás „*angyal*” betoldása ezt a nőnemet érzékelteti csupán).

Galgóczy Latorhoz hasonlóan nem konkretizálja ennyire sem a megszólított második személyt. Sejteti csupán a hétköznapiság mítoszát megteremtve, amikor az esti kép szinesztéziájából kibontja a kedves könnyed alakját. A „вечер-ветер” („*este – szél*”) hangcseréje lehet félreolvasás, betűtévesztés is, de ha tudatos rész-egész viszonyulás, akkor a **pars pro toto**ra épülő **hypallagé**.

A fordításokon végigvonulnak az elemi melléknévi és igei lexémametaforák részlegesen szétírt nyelvi megjelenései. Hasonlat formájában jelölt alakzatként Galgóczynál igei metaforát találunk:

Когда же вечер станет тише,
И, *околдованная* мной,
Ты полететь захочешь выше
Пустыней неба огневой, –

[Mikor az este elcsendesedik,
És te, *angyal*, *megbabonázva*
Általam feljebb akarsz szállni
Az izzó ég pusztaságába,–]

Galgóczy fordításában:

*Ha majd a szél újból elernyed,
Te, elkábitva általam,
Vinnéd, emelnéd könnyű tested
Gyönyörtől, vágytól ittasan.*

Az orosz eredeti szöveg alakzatait Galgóczy megoldásaival szembeállítva kevesebb mondatalakzatot, s több lexémaalakzatot látunk, mint Lator fordításában. Az első versszak Lator Lászlóhoz hasonlóan **gradációval** erősíti az intenzív felszólítást. Az orosz **alliterációt** eredeti helyén őrzi meg. Itt a sziszegő hangok alliterációjával adja vissza az orosz *göröngyös* táj hasonló leírását:

Иди, иди за мной – покорной
И верною моей рабой.

[Kövess, kövess engem – alázatos
És hűséges rabomként.

Я на сверкнувший гребень горный
Взлечу уверенно с тобой.

Ragyogó sziklás szirtre
Biztonsággal szállok fel veled.]

Galgóczy fordításában:

*Jöjj, jöjj utánam – mint a szolgám
Alázattal s hűségesen.
Fényben sziporkázó hegy ormán
Szilárd sziklára szállsz velem.*

További nyelvi lelemény, hogy az orosz egyes szám első személyű igelalkot az utolsó sorban a társhatározóból következtetve Galgóczy második személlyé alakítja: „Szállok veled”, tehát „szállsz velem”.

A befejezett szemlélet praesens perfectumát a jövőre utaló „majd” időhatározóval és az igekötős igealakokkal helyettesíti:

Я пронесу тебя над бездной,
Ее бездонностью дразня.
Твой будет ужас бесполезный –
Лишь вдохновеньем для меня.

[Átviszlek a mélység fölött,
Melynek mélye fölcsigáz.
A te borzadásod hiábavaló –
Számomra csak lelkesültséget ad.]

Galgóczy fordításában:

*Majd megragadlak, s feneketlen
Mélység fölött röptelek el,
S a kába rémület szívedben
Vidítva hat rám, feltűzel.*

Az „éteri poresőt” Latorhoz hasonlóan igésíti, de az igei hasonlat intenzitása Lator változatának pontosan ellenkezője, jelentéktelen természeti jelenséggé fokozza le, s a melléknévi igenévvel (*szállongó*) még az igei aktivitást is elmossa:

Я от дождя эфирной пыли
И от круженья охраню
Всею силой мышц и сенью крылий
И, вознося, не уроню.

[Az éteri por esőjétől
És a szédüléstől megmentelek
Izmom teljes erejével és szárnyam
oaltalmával
És felfelé vivén el nem ejtelek.]

Galgóczy fordításában :

*Az éter szállongó porában
Szárnyam között elrejtelek,
és izmos két karomba zártan
Úgy viszlek, el nem ejtelek.*

A mitikus helyszín leírásakor a hetedik versszakban a felcserélő ellentét **chiazmus**:

Да, я возьму тебя с собою
И вознесу тебя туда,
Где кажется земля звездою,
Землею кажется звезда.

[Igen, magamhoz veszek
És felviszlek téged oda,
Hol csillagnak látszik a föld,
Földnek tűnik a csillag.]

Galgóczy fordításában:

*S ahol az ég tűzfénye csillog,
Oda röptülek ezután –
Onnét a Föld parányi csillag.
S a csillag csöppnyi Föld csupán.*

Az utolsó versszak jelzője a szövegértelmezésben fordulatot jelent. Az orosz eredetihez képest ugyanis Galgóczy az „istenit” „szent”-re cserélve így fordít:

И под божественной улыбкой,
Уничтожаясь на лету,
Ты полетишь как камень зыбкий,
В сияющую пустоту...

[És isteni mosolyom alatt,
Röptödben megsemmisülve,
Mint lebegő kődarab repülsz tova
A ragyogó pusztaság felé...]

Galgóczy fordításában:

*S e szent mosolygástól kísérve
már röptödben megsemmisülsz,
S a fényben úszó pusztaság mélybe
Mint hulló kődarab repülsz...*

E szövegmegoldás gondolati összefüggéseit az előzőekre vetítve kérdezhetjük: ki itt a Démon? A földi szenvedély pusztulásba vivő hatalma vagy az idealizált, tiszta szerelem misztikus ereje? A „szent” jelző ugyanis pozitív értékelési konnotációt ad a démon alakjának, aki így *szelíd* mosollyal bocsátja el a méltalan, földi szenvedélyre vágyó asszonyt, miután az nem képes társa lenni a szerelem magasabb rendű szellemi misztériumában. Ebben az értelmezésben az egész vers az utolsó versszakig terjedő egyetlen fokozás (**klímax**), amelynek végén az „elbocsátó szép üzenet”, bár némiképp Adyt idézi, mégsem győztes. Nála a „*hulló kődarab*” sorsára ítélt, ám Blok költészetében mindig központi helyet elfoglaló nőalak a századelőn oly divatos „*famme fatale*” vonásait ölti magára, akinek szabadosságával – Adyval ellentétben – Blok sohasem tudott megbirkózni.

Nem a szembeállító minősítés szándékával, mégis vessük egybe Lator László és Galgóczy Árpád fordítói szöveginterpretálását a fordítások szövegében. Lator kitágítja, meghatározatlan tárgyiasságával, felfokozott misztériumával az *egyetememes emberit* emeli ki Blok verséből. Galgóczy a jelentésrétegeket a konkrét valóság felé közelíti, s a *férfi-nő örök küzdelmének* Blokra jellemző világát vetíti elénk. Megjegyzendő, hogy ez a Blokra jellemző gondolkodás a magyar olvasó

számára aligha lenne érthető az általunk csak felvázolt, de bőségében is szükségesnek ítélt kommentárok, háttérismeretek nélkül.

Kitekintésként néhány töprengő gondolat hadd lebegtesse bennünk még egy kicsit az alakzatok kapcsán is jól körvonalazható két témát. Befolyásolja-e az esztétikai élményt, ha az olvasóban/fordítóban anyanyelvi élményeit is előhívja a műalkotás célnyelvi újjászületése? Vajon el kell-e kerülni – s ha nem, miért nem – nemzeti kultúránk hatását a műfordításokra? Mitől érzi az adott nyelven beszélő szépnek, s így igaznak is az anyanyelvén megszólaló idegen műalkotást? S ha nincs olvasmányélménye, zavarja-e a számára nem jelértékű, pl. Adyra jellemző képvilág?

Meggyőződésünk, hogy indokolt, s mint most is, elkerülhetetlen bármely műalkotás adott nyelvű fordításának (fordításainak) stilisztikai elemzésekor a befogadás oldaláról is megvizsgálni a művészi szöveget. Az irodalmi mű nem valamiféle önmagában létező tárgy, amely minden szemlélőnek mindig ugyanazt a látványt nyújtja; nem emlékmű, amely monológ formájában hirdeti saját időtlenségét. Inkább partitúrához hasonlít, amelyből az olvasmány újabb és újabb visszhangjai hozhatók ki, amelyek kiszabadítják a szöveget a szavak anyagából és aktuális léthez segítik; „olyan beszéd, amelynek elhangzása közben kell megteremtienie az őt megérteni képes beszélőtársat” (Jauss 1980: 16). Még az újonnan megjelenő irodalmi mű sem jelent információs vákuumba berobbanó újdonságot, mert előrejelzésekkel, nyílt vagy rejtett jelekkel, meghitt ismertetőjegyekkel vagy rejtett utalásokkal előre felkészíti közönségét meghatározott jellegű befogadására; feléleszti korábbi olvasmányok emlékét, határozott érzelmi állapotba hozza az olvasót.

Ez a folyamat ment végbe Blok versének fordításaikor is, amikor a művészi szöveggel találkozva akaratlanul is felidéződött a nemzeti kulturális emlékezet – Blok kapcsán Lermontov, Ady és mások – hogy a mű által kiváltott esztétikai élményt átadva a fordító saját művészi, szövegalkotó tehetségével közvetítsen a szerző és az olvasó „párbeszédében”.

Jegyzetek

¹ Alekszandr Blok *A démon*. in: E. Fehér Pál (szerk.) 1978: 940. (Az orosz teljes versszöveget, a szó szerinti fordítást, valamint Lator László és Galgóczy Árpád szövegváltozatát a dolgozat végén mellékelem. A szó szerinti fordítást szögletes zárójelben, az orosz alakzatokat érzékeltetve adom meg.)

² Az alakzatok rendszerezéséhez a következő munkákat használtam fel: Szabó G.–Szörényi 1988, Bencze 1996, Fónagy 2001, Gáspári 2001, valamint Szathmári 1996.

³ Életrajzi adatok a Mellékletben.

⁴ A kérdés filozófiai irodalmából a következők ajánlhatók: Kiss 2001, valamint Barabanov 1991, Bergyajev 1991, Groys 1995, Karaszjov 1992.

⁵ Életrajzi adatok a Mellékletben.

⁶ Életrajzi adatok a Mellékletben.

Irodalom

- Barabanov 1991. = Барабанов. Е.В. 1991 Русская философия и кризис идентичности. *Вопросы философии*: 8.
- Barta János 1976. *Klasszikusok nyomában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bencze Lóránt 1996. *Mikor miért kinek hogyan. I/1*. Budapest: Corvinus.
- Bergyajev 1991 = Бердяев Н. 1991. О назначении человека. Париж.
- Chesterman, A. 1993. From "Is" to "Ought": Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* 5.1. 1–20.
- Cs. Jónás Erzsébet 2001. Арпад Галгоци как переводчик – новый подход к интерпретации русской поэзии. In: Lendvai Endre (szerk.) *Slavica Quinqueecclesiensia VI. Linguistica Translatologia*. Pécs: Krónika Kiadó 316–323.
- Eco, U. 1962/1998. *Nyitott mű*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Egri P. 1980. Befogadás és műelemzés. *Filológiai Közlemény* XXVI.évf. 4: 439–53.
- Fónagy Iván 2001. *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina.
- Gáspári László 1996. Egy új retorika- és stíluselmélet vázlatja. In: Szathmári István (szerk.) *Hol tart ma a szilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gáspári László 2001. *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Görömbei András 1986. „Ki viszi át..?” Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Groys, Boris 1995 Az orosz nemzeti identitás keresése. *Replika*. 1995: 19–20.
- Jauss, H.R. 1980. Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. *Helikon* 1980/1–2 : 8–39.
- Karaszjov 1992. = Карасёв, Л. 1992. Русская идея (символики и смысл). *Вопросы философии* 1992:8
- Kiss Lajos András 2001. *Az eltűnt lelkiismeret nyomában*. Budapest: Liget.
- Klaudy Kinga 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletbe*. Budapest: Scholastica.
- Kulcsár Szabó Ernő 2000. *Irodalom és hermeneutika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh G. Béla 1998. *Írók, művek, emberek*. Budapest: Krónika Nova.
- Orlov 1975. = Орлов Вл. (ред.) 1975. Александр Блок. Москва: Художественная литература.
- Péter Mihály 1999. „Pár tarka fejezet csupán...” Puskin „Jevgenyij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabó Zoltán 1977. *A mai magyar stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár: Kriterion.
- Szabó G. Zoltán, Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szathmári István (szerk.) 1979. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: FVM Kiadó.
- Szilágyi Ákos 1995. Saját Puskin. Utószó. In: *Társalgás Géniusszal*. Budapest: Ikon Kiadó. 135–141.

- Szőke Katalin 2000. Az utolsó orosz misztikus költő: Alekszandr Blok. In: Galgóczy – Szőke (szerk.) 2000. *Alekszandr Blok. Versek. Kétnyelvű kiadás.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 65–73.
- Tamás Attila 1994. *Értéktérmentők nyomában.* Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Toury, G. 1980 *In Search of a Theory of Translation.* Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.

Források

- E. Fehér Pál (szerk.) 1978. *Klasszikus orosz költők.* Budapest: Európa. (Lator László fordítása)
- Galgóczy Árpád, Szőke Katalin (szerk.) 2000. *Alekszandr Blok. Versek. Kétnyelvű kiadás.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. (Orosz szöveg és Galgóczy Árpád fordítása)

Mellékletek

Életrajzi adatok

Alekszandr Blok

Alekszandr Blok 1880. november 16-án született Szentpéterváron. Édesapja a Varsói Egyetem jogászprofesszora. Anyai nagyapja, a költőt felnevelő család feje Andrej Beke-tov, a Pétervári Egyetem rektora. Blokot alapvetően nők nevelték, a nyarakat a Beke-tov család birtokán, Sahmatovóban töltötte. A szomszédos birtok a híres kémikusé, Mengyelejevé volt, akinek lányával, Ljubov Dmitrijevnával, gyerekkori műkedvelő színésztársával 1903-ban házasságot kötött. Szolovjov költészete és teóriája *A szerelem értelméről* már 1901-től nagy hatást gyakorol Blokra, s ezt követve költészetében és magánéletében a szeretett nő földi alakja égi lényé, az *Örök Asszonyi* ideáljává transzformálódik. 1903-ban szoros barátságot alakít ki a moszkvai szimbolistákkal, Szergej Szolovjovval, Andrej Belijjel. A moszkvai barátok a fiatal párt misztikus ködben látják, s a fiatal költő maga is úgy gondolja, hogy az *Örök Asszonyit*, az ideált nem lehet földi szerelemmel megközelíteni. Ezért, bár Blok élete végéig ragaszkodott a feleségéhez, a hagyományos értelemben nem éltek házasságot. Mind a költő, mind felesége a szenvedélyt másnál kereste. 1921. augusztus 7-én halt meg.

Lator László

Lator László hazai környezetben érlelődött aktív költővé és filológus irodalmárrá. 1927-ben született, költő, műfordító. Egy ideig Eötvös-kollégista volt. 1951-ben magyar–német szakos tanári diplomát szerzett. 1955-től az Európa Kiadó lektora, majd főszerkesztője. Hosszú ideig személye körül egész műfordító-iskola formálódott.

Meghatározó, finom stílusú, nagy tudású alakja a mai irodalmi közéletnek. 2001-ig az ELTE műfordító-képzésében tanított. Számos verseskötete jelent meg, több irodalmi és művészeti díj tulajdonosa. 1992-től a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja, 1998-tól ügyvezető elnöke. 1995-ben Kossuth-díjat kapott. Verseinek és versfordításainak legutóbbi kötete 1999-re datálódik.

Galgóczy Árpád

Galgóczy Árpád 1928-ban született Budapesten. 1945-ben tizenhét éves korában gimnazistaként Mátészalkáról elhurcolták egy szibériai munkatáborba, ahol rabtársai közül az orosz értelmiségi elitéltek – felfedezve a fiú művészi érzékét – megismertették saját klasszikusaikkal, Lermontovval, Puskinnal. A *Gulagon* töltött évei után a Szovjet-unióban tűzoltóként kereste meg a hazatérés költségeit. Irodalmi vonzódása az orosz nyelvi környezetben mindvégig megmaradt. Húsz év után, az 1960-as években érkezett haza, de ez „*furcsa szerelem*” az orosz líra iránt a magyar fordításaiban tovább folytatódott (Cs. Jónás 2001). Költőként sohasem jelentkezett a magyar irodalomban, de a kilencvenes években egymás után jelentek meg fordításkötetei. Galgóczy munkásságát Péter Mihály Puskin-fordításai kapcsán értékeli nagyra (vö. Péter 1999: 9–10). Szilágyi Ákos „költő-médiúm”-nak nevezi, akinek bár nincs saját verse, de rajta keresztül elevenen szólal meg magyarul a tizenkilencedik század orosz lírája (vö. Szilágyi 1995).

*Alekszandr Blok Démon című verse
orosz eredetiben és szó szerinti fordításban*

Блок: Демон (1910)

Иди, иди за мной – покорной
И верною моей работой.
Я на сверкнувший гребень горный
Взлечу уверенно с тобой.

Я пронесу тебя над бездной,
Ее бездонностью дразня.
Твой будет ужас бесполезный –
Лишь вдохновеньем для меня.

Я от дождя эфирной пыли
И от круженья охраню
Всеи силой мышц и сенью крылий
И, вознося, не уроню.

И на горах, в сверканьи белом,
На незапятнанном лугу,
Божественно-прекрасным телом
Тебя я странно обожгу.

Szó szerinti fordítás

[Kövess, kövess engem – alázatos
És hűséges rabomként.
Ragyogó sziklás szirtre
Biztonsággal szállok fel veled.

Átviszlek a mélység fölött,
Melynek mélye fölcsigáz.
A te borzadásod hiábavaló –
Számomra csak lelkesültséget ad.

Az éteri por esőjétől
És a szédüléstől megmentelek
Izmom teljes erejével és szárnyam
oltalmával
És felfelé vívén el nem ejtelek.

És a hegyeken, a fehér szikrázásban,
A lábnyom-nem érte réten,
Istenségsgű testemmel
Téged furcsán égetlek körül.

Ты знаешь ли, какая малость
Та человеческая ложь,
Та грустная земная жалость,
Что дикой страстью ты зовешь?

Когда же вечер станет тише,
И, околдованная мной,
Ты полететь захочешь выше
Пустыней неба огневой, –

Да, я возьму тебя с собою
И вознесу тебя туда,
Где кажется земля звездой,
Землею кажется звезда.

И, онемев от удивленья
Ты узришь новые миры –
Невероятные виденья,
Создания моей игры...

Дрожа от страха и бессилья.,
Тогда шепнешь ты: отпусти...
И, распутив тихонько крылья,
Я улыбнусь тебе: лети.

И под божественной улыбкой,
Уничтожаясь на лету,
Ты полетишь как камень зыбкий,
В сияющую пустоту...

Tudod-e, milyen kicsinyég
Az az emberi hazugság,
Az a szomorú földi szánandóság,
Amit vad szenvedélynek nevezel?

Mikor az este elcsendesedik,
És te, angyal, megbabonázva
Általam, feljebb akarsz szállni
Az izzó ég pusztaságába,–

Igen, magamhoz veszek
És felviszlek téged oda,
Hol csillagnak látszik a föld,
Földnek tűnik a csillag.

És a csodálkozástól elnémulva,
Te új világokat pillantasz meg –
Hihetetlen látomásokat,
Játékom teremtményeit...

Reszketve a borzadálytól és az erőtlenségtől,
Akkor te azt sutogod: engedj el...
És csendesen leeresztve szárnyam,
Rád mosolygok: repülj.

És isteni mosolyom alatt,
Röptődben megsemmisülve,
Mint lebegő kódarab repülsz tova
A ragyogó pusztaság felé...]

A dolgozatban elemzett műfordítások

A démon

Lator László fordítása (1978)

Jöjj, jöjj velem mindent feledve,
alázatosan és vakon,
hósziporkás roppant hegyekbe
ragadlak biztos szárnyakon.

Szilaj kacajjal szállva szállok
szédítő mélységek felett.
A reszketésed, borzadályod
csak lelkesít majd engemet.

Ha por-esőt zúdít az éter,
fejed kóvályog – védelek
szárnyammal, karom erejével
megóviak, úgy száíiok veied.

A démon

Galgóczy Árpád fordítása (2000)

Jöjj, jöjj utánam – mint a szolgám
Alázattal s hűségesen.
Fényben sziporkázó hegy ormán
Szilárd sziklára szállsz velem.

Majd megragadlak, s feneketlen
Mélység fölött röpitlek el,
S a kába rémület szivedben
Vidítva hat rám, feltüzel.

Az éter szállongó porában
Szárnyam között elrejtelek,
és izmos két karomba zártan
Úgy viszlek, ei nem ejteiek.

Fényzuhatagban, vad hegyekben,
embernemjárta réteken
tested gyönyörű isten-testem
égi tüzével égetem.

Milyen szánalmas, ó, ha tudnád,
milyen törpe, milyen csekély,
mily hitvány, hívságos hazugság,
amit úgy hívsz: vad szenvedély!

Ha majd elcsöndesül az este,
s te megbűvölten, szertelen,
feljebb akarsz repülni egyre
az izzó égi semmiben,

én felviszlek, odarepítlek,
honnan csillagnak láthatod
a földet, messzinek, kicsinynek,
s földnek látod a csillagot.

S megejt, elkábít a varázslat,
és ámulattól hallgatag
nézed sok játékos csudámat,
a furcsa, új világokat.

Akkor te majd fülembé súgod
rettegve és erőtlenül:
Eressz... én meg csak rád mosolygok,
s meglebbentem szárnyam: repülj!

Isten-mosolyom láthatatlan
sugaraiban semmivé
zsugorodsz, s mint a kő, magadban
zuhansz a fénylő űr felé.

Hegyek között szűztiszta réten
Utunk fehér fényben vezet,
És égi-szép testem tüzében
Megperzselem a testedet.

A földi ember mind csak ámít –
Tudod te azt, hogy mily galád
hazugság, szánalmas csalás, mit
Vad szenvedélynek mond a szád?

Ha majd a szél újból elernyed,
Te, elkábítva általam,
Vinnéd, emelnéd könnyű tested
Gyönyörtől, vágtyól ittasan.

S ahol az ég tűzfénye csillog,
Oda röpítlek ezután –
Onnét a Föld parányi csillag.
S a csillag csöppnyi Föld csupán.

S míg hallgatsz ámulatba esve,
Száz új világ tűnik megint
Mint bűvös látomás szemedbe –
Varázslatom játéka mind...

Rémülten és halálra váltan
Súgod remegve: hagyj, eressz...
S én szárnyamat szélesre tártan
Mosolygok, úgy mondom: mehetsz!

S e szent mosolygástól kísérve
már röptödben megsemmisülsz,
S a fényben úszó puszta mélybe
Mint hulló kődarab repülsz...

Olvassuk újra a klasszikusokat!

A fordítások minőségéről – Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből

Dróth Júlia

Juliane House két kötetet publikált a fordítások minőségének értékeléséről (1981 és 1997). Mindkét mű igen nagy hatással van a téma kutatására, s egyre többen hivatkoznak rájuk a magyar fordításpedagógiai szakirodalomban is. Ez indokolja, hogy az alábbiakban ismertessük a szerző nézeteit, és a fordításpedagógia szempontjából értékeljük módszereit, megállapításait.

House első kötetében (1981) a fordítások értékeléséről megfogalmazott gondolatait a nyelvészeti és a szövegnyelvészeti felfogás ötvözetének tekinthetjük. Forrásnyelv-orientált értékelését a makro- és mikroszinten végzett szövegnyelvészeti elemzésekre alapozza. A fordítás House szerint nem más, mint a forrásnyelvi szöveg behelyettesítése egy szemantikailag és pragmatikailag ekvivalens célnyelvi szöveggel (House 1981: 30). Ebből következően a fordítás minőségének alapvető kritériuma az ekvivalencia, mely a jelentés szemantikai, pragmatikai és textuális aspektusára épül.

House szövegelemzési módszerét elsősorban Firth (1959) és Hymes (1968) (a szöveg funkciója), illetve Crystal és Davy (1969) (a szituáció elemzése) módszereire alapozza. Véleménye szerint ahhoz, hogy a célnyelvi szöveg minőségéről nyilatkozni tudjunk, össze kell vetnünk a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg szövegtani leírását. A forrásnyelvi szöveg jegyei határozzák meg azt a normát, mely szerint a célnyelvi szöveg adekvátságát megítélhetjük (House 1981: 50).

Mindezek jegyében az értékelés a következő lépésekből áll: 1. a forrásnyelvi szöveg részletes elemzése, 2. a célnyelvi szöveg elemzése ugyanazon dimenziók mentén, 3. a két szöveg elemzésének összevetése, az eltérések felsorolása a szövegelemzéshez alkalmazott dimenziók szerint. A szövegek funkciójának érvényesülését House véleménye szerint nyolc dimenzió mentén értékelhetjük, ezek alapján végzi a szövegek összehasonlítását: A nyolc dimenzióból három a nyelvhasználóra vonatkozik (földrajzi származás, társadalmi osztály, időbeli elhelyezkedés), öt pedig a nyelvhasználatra (médiium, részvétel, társadalmi szerepviszonyok, társadalmi attitűd, szakterület). House a fenti dimenziók nyelvi kifejeződését a szöveg, a szintaktika és a lexika szintjén egyaránt megvizsgálja. Rendszere nem hierarchikus felépítésű: a kommunikációs környezet és a szöveg funkciója, bár a szempontok között elől szerepelnek, nem hatnak a többi szempont érvényességére.

Az értékelés alapja az a feltételezés, hogy ha a két szöveg megfelel egymásnak az egyes szövegelemzési dimenziók szerint (például tematikus szerkezet,

mondatok összekapcsolódása), akkor ennek következtében a szöveg funkciója is egyezni fog. Ha azonban a két szöveg összevetésekor valamelyik dimenzióban eltérés tapasztalható, hibát találtunk (House 1981: 56).

House két típusba sorolja a hibákat: *covertly erroneous errors* és *overtly erroneous errors*. E terminusokat talán a *burkolt*, illetve *egyértelmű hibák* kifejezéssel fordíthatjuk, bár ezzel megszegjük House egyik kritériumát: megsértjük a forrásnyelvi alak által diktált normát. Fordítási döntésünkre két mentségünk van: az egyik az, hogy House könyvének 1997-es kiadásában már explicite megfogalmazza a pragmatikai szempontok elsődlegességét, a másik pedig Peter Newmark bírálata, miszerint House feleslegesen bonyolult terminológiát hoz létre (Newmark 1979: 61-2). House *burkolt hibának* nevezi, ha a fenti dimenziók mentén eltérés tapasztalható a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között (például a tematikus szerkezetben). *Egyértelmű hibának* nevezi a forrásnyelvi szöveg és célnyelvi szöveg denotatív jelentései közötti eltéréseket (kihagyás, bővítés, helyettesítés stb.), illetve a célnyelvi rendszerének megsértését (nyelvtan vagy nyelvhasználati szokások). Véleménye szerint a fordítások minőségértékelése általában az utóbbira helyezi a nagyobb hangsúlyt, s a *burkolt hibákat* gyakran figyelmen kívül hagyják. Ennek oka valószínűleg az, hogy a *burkolt hibák* feltárása részletesebb, mélyebb elemzést kíván. A minőség megítélése végül a *burkolt* és az *egyértelmű hibák* felsorolásából áll, illetve annak megállapításából, hogy a két szöveg funkciója viszonylag megegyezik-e.

A dimenziók megválasztása nem minden esetben szerencsés. A *részvétel* kategória nem utal kellő mértékben a kategória tartalmára: a műfaj és a retorikai cél meghatározását és kifejezési eszközeit sűriti. Mivel House erre a két jelentős kategóriára explicite nem utal, a szöveg leírása ezen a ponton esetlegessé válhat. A *társadalmi szerepviszonyok* és a *társadalmi attitűd* szétválasztása viszont ebben a rendszerben feleslegesnek tűnik (mindkettő a regiszter – tenor kategóriába sorolható).

Véleményem szerint a dimenziók közötti eltérés nem mutathat rá minden esetben a *burkolt hibák* jelenlétére, illetve fordítva, az azonosság gyakran *burkolt hibát* eredményez. Különösen így van ez a *társadalmi szerepviszonyok* és a *társadalmi attitűd* dimenziójában, ahol a kulturális eltérésekből adódóan kifejezetten kívánatos lehet a változtatás. Ezekben a kategóriákban a leginkább megkérdőjelezhető a nyelvhasználat lebontása a szintaktika és lexika szintjére, hiszen ezeken a szinteken többnyire lehetetlen létrehozni a House által megkövetelt ekvivalenciát. (Egyszerű példa erre a kohéziós eszközök megfelelő alkalmazása angol-magyar viszonylatban: az angol igeneves szerkezeteket vagy az előljárós főneveket gyakran kötőszó betoldásával a tagmondat szintjére emelve fordítjuk magyarra.) A kérdés tehát nem az, hogy az adott dimenzió mentén ekvivalens-e a két szöveg, hanem az, hogy az adott dimenzió ekvivalenciájának biztosítása érdekében elvégezte-e a fordító a szükséges átváltásokat. Ez a kérdés is csak akkor lenne helytálló, ha a forrásnyelvi és a célnyelvi szituáció minden vonatkozásban megegyezhetne egymással, ami gyakorlatilag lehetetlen. Az 1981-es modell megállapítja a két szöveg nyelvhasználati közötti különbségeket, de nem informál bennünket arról, hogy miért változtak meg a szöveg jegyei a fordítás során (például milyen fordítói döntések állnak a háttér-

ben), s hogy e változások zavarják-e a célnyelvi szöveg kommunikációs funkciójának érvényesülését.

Ezen a ponton ragadható meg leginkább az elméleti és a gyakorlati céllal végzett fordításértékelés, illetve a pedagógiai célú fordítások értékelése és a valós fordítások minősítése közötti különbség. A fordításelmélet szempontjából a fordításértékelés tárgya az „eredeti” szöveg és a fordítás viszonya; a szövegek és a szövegekkel kapcsolatban álló személyek (író, fordító, a forrásnyelvi szöveg, illetve a célnyelvi szöveg befogadója) kapcsolata, a fordítás elkülönítése más, szövegekkel végzett műveletektől (House 1997: 1). Bár ezek az elméleti kérdések a fordítóképzés tartalma szempontjából fontosak, a pedagógiai fordításértékelés tárgya más: megfelel-e a fordítás minősége annak a szintnek, melyet az adott fordítóképző intézmény célul tűzött ki. Ebből a megközelítésből adódóan a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg viszonya helyett elsősorban a fordítási kompetenciáról alkotott felfogás és a jelölt teljesítményének viszonya a döntő. A tanítási-tanulási folyamat alakítása szempontjából fontos a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg összevetéséből kiinduló fordításértékelés, ha azt a célt szolgálja, hogy feltárjuk a fordító döntéseit (például Hatim és Mason 1997). A fordítás gyakorlatában a célnyelvi szöveg funkciója és retorikai célja (melyet a kommunikációs helyzet, a felhasználó, illetve megbízó célkitűzései, valamint a célnyelvi olvasóközönség elvárásai diktálnak) határozzák meg a célnyelvi szöveg jegyeit. A forrásnyelvi szöveg dimenzióit valóban jellemezhetjük ugyanazon kategóriák alapján, mint a célnyelvi szöveg dimenzióit. Az azonban közel sem törvényszerű, hogy a két szöveg szituációs jellemzői azonosak legyenek.

House modelljének erényei közé tartozik, hogy felhívja a figyelmet a burkolt hibák természetére és súlyára. Emellett a további kutatásokat nagymértékben segíti, hogy House a mintaelemzéseket különböző műfajú szövegeken mutatja be.

House művének átdolgozott kiadásában (House 1997) felülbírálja korábbi modelljét, s a diskurzuselemzés alapjaira helyezi a fordítások értékelését. Célja az, hogy egyértelművé tegye a kapcsolatot a szövegfunkció, a nyelvi jegyek és a társadalmi szöveghasználat között. Míg az 1981-es modellben Crystal és Davy (1969) regiszterszemléletét alkalmazta, most Halliday (Halliday és Hasan 1989) hármas felosztására épít: értékelési rendszerében alapvető szerepet játszik a regiszter három összetevője (*field, tenor, mode*) és a műfaj (*genre*). Ezzel House a *tenor* kategória alatt összevonja a *társadalmi szerepviszonyok* és a *társadalmi attitűd* dimenzióit, bár az elnevezéseket továbbra is megtartja. A *részvétel* dimenzióját a *mode* kategória alá helyezi. A műfaj dimenziójának bevezetésével House kiegészíti korábbi definícióját: fordításról csak abban az esetben beszélhetünk, ha a forrásnyelvi szöveg funkciója és műfaja ekvivalens a célnyelvi szöveg funkciójával és műfajával.

A fordítás típusai tekintetében megtartja korábbi felosztását, de egyértelműbbé teszi a felosztás alapját. Két típust különböztet meg: a nyílt fordítást (*overt translation*) és a rejtett fordítást (*covert translation*). A nyílt fordítás olyan fordítás, ahol a funkcionális, műfajbeli, regiszterbeli és szövegtani ekvivalencia elérése érdekében az „alsóbb” szinteken nem beszélhetünk ekvivalenciáról. Ilyenek az adott forrásnyelvi kultúrára jellemző tartalmakat hordozó műfajok,

mint például önéletrajz, filozofikus esszé. Az efféle szöveg szándékosan megőríz valamennyit a forrásnyelvi szöveg idegen jellegéből. Ebből adódóan az olvasók tudják, hogy a szöveg fordítás, „látszik” rajta. A rejtett fordítás elnevezés arra utal, hogy a célnyelvi olvasók előtt nem ismert, pragmatikailag nem hangsúlyozott a tény, hogy a szöveg fordítás. A célnyelvi szöveg olyan szövegváltozat, mely funkcióját és műfaját tekintve ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel. Ennek a fordítástípusnak a forrásnyelvi szövegre jellemző, hogy nem kötődik kifejezetten a forrásnyelvhez és kultúrához. A forrásnyelvi szövegnek és rejtett fordításának ekvivalens a célja, hasonló a közönsége, a közönségnek pedig azonos időben érvényesülő, ekvivalens igényei vannak (House 1997: 69).

Juliane House értékelési eljárása változatlanul rendkívül hosszadalmas: több, egymásra épülő szakaszból áll, részletes elemzést kíván. Lépései:

- (1) A forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg elemzése, melyben a szöveg-funkció, a műfaj és a regiszter meghatározó szerepet játszik a többi szemponttal szemben, immár hierarchikus rendben. Az elemzés mindkét szöveg esetében a regiszter három része: *field*, *mode*, *tenor* alapján történik, s mindhárom vonatkozásban elemzi a lexikai, szintaktikai, szövegtani jegyeket. Ezt követi a műfaj és a szövegfunkció megállapítása mindkét szöveg tekintetében.
- (2) Az értékelő eldönti, hogy nyílt vagy rejtett-e a fordítás.
- (3) Értékelés: az értékelő az elemzés után listát készít a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg közötti eltérésekről vagy egyezésekről. Ha a két szöveg funkciója egyezik, nem lehet minden alacsonyabb szint ekvivalens, mert akkor hibás a fordítás: vagy a forrásnyelvi elemek denotatív jelentése változik, vagy a célnyelv rendszere sérül.

A modell szemléletének pozitív irányú változása a dimenziók egyszerűsítése mellett ez utóbbi megállapításban mutatkozik meg. Míg House korábban mindegyik dimenzióban ekvivalenciát várt el, most csupán a funkció szintjén tartja meg ezt a követelményt, sőt, ezen belül is tovább differenciál. Úgy látja, hogy csak a rejtett fordítások esetében lehetséges a funkcionális ekvivalencia megteremtése. A funkcionális ekvivalencia létrehozása azonban itt is rendkívül nehéz, ehhez a két nyelv kultúrájának eltérő szociokulturális normái miatt *kulturális szűrőt* kell alkalmazni (House 1997: 75). Ez a kulturális szűrő (*cultural filter*) az 1997-es értékelési modell másik lényeges újítása, mely House interkulturális pragmatikai kutatásainak eredményeképpen került az értékelés középpontjába. A kulturális szűrő alkalmazása House hasonlatával élve annyit tesz, mintha a forrásnyelvi szöveget a célnyelvi kultúrába tartozó közönség szemüvegén át néznénk (House 1997: 70). Ez a regiszter egyik elemének (társadalmi szerepviszonyok) megváltoztatása révén érhető el (House 1997: 72).

Juliane House széles körű háttérismeretei, mélyreható kutatási módszerei, kutatásainak eredményei a hazai kutatások szempontjából is rendkívül tanulságosak. Értékelési szempontjai a szöveg valamennyi szintjére, a fordítás valamennyi lényeges egységére kiterjednek. Fontos azonban, hogy a fordításpedagógia kutatói szem előtt tartsák a nézőpontbeli különbséget House megközelítése és

a fordításpedagógia kérdései között. House a fordításokat mint produktumokat értékeli, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget mint zárt egységeket elemzi és hasonlítja össze. A fordításpedagógiát azonban a fordítás folyamata, az egyes döntések háttere, helytállósága is érdekli. A pedagógiai értékelés kiindulási pontja azonos a fordítási folyamat kiindulási pontjával: a kommunikációs helyzet elemzésével. Az eltérő megközelítésből adódnak a következő kritikai megjegyzések is.

Tapasztalataim szerint nem könnyű minden esetben elválasztani egymástól a nyílt és rejtett fordítási típust, sőt olykor felesleges kitérőnek tűnik ez a lépés. A forrásnyelvi szöveg elemzésének összevetése a célnyelvi szöveg elemzésével tanulságos pedagógiai eszköz lehet az oktatás folyamatában, de a célnyelvi szöveg mint fordítás értékeléséhez már nem szükséges a forrásnyelvi szöveg teljes összefüggésrendszerének, szövegtani jegyeinek feltárása. Elegendő a fordítói döntések figyelemmel kísérése a kommunikációs helyzet alapján.

Mivel a fordításra mindig egy meghatározott kommunikációs helyzetben kerül sor, a fordítás értékelőjének nem feladata, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg összevetésével meghatározza a fordítás típusát. A fordítás típusát ugyanis a fordítási utasítás, a felhasználó szempontjai, a célnyelvi szöveg funkciója, olvasóközönsége, a megjelenés helye és ideje határozza meg, tehát a konkrét feladatban ez a paraméter már adott.

A részletekbe menő elemzés, melyet mindkét szövegen elvégez az értékelő, s melynek eredményeit szempontról szempontra összeveti, valóban matematikai pontossággal kimutatja a fordítási hibák helyét és szintjét, az okokra azonban csupán ezekből következtethetünk. Ezért bár a hibákról ily módon nyert információ fontos lehet a tanulási folyamatban, House módszere inkább a fordítási egységek egymáshoz való viszonyának demonstrálására alkalmazható, s nem a rendszeres visszajelzés eszközeként.

Mivel House az elmélet felől közelít a fordítások elemzéséhez és értékeléséhez, túlzottan leegyszerűsítőnek tartja a fordítóképzés gyakorlata számára megfelelő kategóriákat. Ilyen például Reiss három szövegtípusa (Reiss 1986). A fordítóképzés tanárai és hallgatói számára viszont célszerűbb a kevésbé árnyalt, de egyszerűbben megragadható kategóriák alkalmazása: tudomásul veszik, hogy e szövegtípusokban többnyire keverednek a nyelvi funkciók, s a domináns jegy kiválasztásával sorolják a szövegeket az egyes szövegtípusok alá.

Precizitása révén House értékelési módszerének megbízhatósága kiemelkedően jó. Célszerűségéről ezt már nem mondhatjuk el: fordításonként 8–10 oldalas elemzést készít. Ez olyan idő- és munkaigényes eljárás, melyet a pedagógiai folyamatban végzett javításokra nem alkalmazhatunk. Bár House a részletes szövegelemzéssel és összehasonlítással az értékelés objektivitását kívánja növelni, a fordítások megítélése szubjektív marad: az 1. számú mintaszöveg és fordításának összevetése például hatásos retorikai eszközökkel kifejtett támadás a célnyelvi orientáció, a rejtett fordítástípus ellen (House 1997: 131).

Összegzőként megállapítjuk, hogy House értékelési módszere a pedagógia gyakorlatában csak jelentős átalakítások után alkalmazható. Bár House könyvének 1997-es kiadásában utal arra, hogy az 1981-es értékelési rendszerét már széles körben, így a fordítóképzésben is alkalmazzák, úgy vélem, ebben a for-

mában csupán a tudományos kutatás céljainak felel meg. Az 1997-es modell új szemléletét tükrözi House hasonló értelmű kijelentése: különbséget kell tennünk a pontos elemzés és a fordítás megítélése, értékelése között. A tudományos (nyelvészeti) alapon végzett elemzéssel szemben az értékelés alapján véve a társadalmi, politikai, etikai, erkölcsi körülmények tükröződése (House 1997: 116).

Irodalom

- Crystal, D., Davy, D. 1969. *Investigating English Style*. London: Longman.
- Firth, John R. 1959. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- Halliday, M.A.K., Hasan, R. 1989. *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Hatim, B., Mason, I. 1997. *The Translator as Communicator*. London-New York: Routledge.
- House, J. 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Narr.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- Hymes, D. 1968. The Ethnography of Speaking. In: Fishman, J.A. (ed.) *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton, 99–138.
- Newmark, P. 1979. Review of J. House: *A Model for Translation Quality Assessment*. *The Incorporated Linguist* 18. 61–62.
- Reiss, K. 1986. Szövegtipológia és fordítás. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó. 253–274.

Könyvek, kurzusok

Jeremy Munday

Introducing Translation Studies – Theories and Applications

(London and New York: Routledge, 2001. 222. pp.)

Simigné Fenyő Sarolta

Jeremy Munday, a Guildfordi Egyetem (University of Surrey) Spanyol Nyelvi Tanszékének vezetője nemcsak Ph.D fokozattal rendelkező egyetemi oktató és tananyagszerkesztő, hanem hivatásos fordító is (latin-amerikai kisregényeket fordít angolra).

Introducing Translation Studies – Theories and Applications című, tankönyvként is hasznosítható munkája 2001-ben látott napvilágot a Routledge Kiadó gondozásában. A szerző kritikus szemmel, a különböző álláspontok között kapcsolatot és egyensúlyt teremtve tekinti át a fordításkutatással foglalkozó különböző irányzatokat. S mindezt közérthető stílusban teszi, mert azt akarja, hogy könyve kutatók, tanárok, és a fordítás rejtelmeivel éppen most ismerkedő diákok számára egyaránt érthető legyen. Arra is gondot fordít, hogy az olvasót megismertesse a fordításelmélet metanyelvével. A napjainkra kikristályosodott különböző modelleket szövegek alapján mutatja be, kisebb esettanulmányokat készít, hogy az olvasó a modelleket „működés közben” figyelhesse meg.

A tankönyv, amely fordítók alapképzésében és a posztgraduális képzésben egyaránt kiválóan hasznosítható, 11 fejezetből áll. Mindegyik fejezet a fordítástudomány egy-egy fontos területét mutatja be. A szerző a tankönyvet úgy állította össze, hogy minden egyes fejezet egy vagy két hét alatt

megtanítható, így a szemeszterek rendszerébe jól beilleszthető legyen. Ugyanakkor az egyes fejezetek önállóan is megállják helyüket, így a könyvet a speciális területek iránt érdeklődő olvasók is hasznosítani tudják.

A szerző célja, hogy önálló vélemény kialakítására és ha kell, vitára is készítse az olvasót. Az első fejezet a fordításelmélet mint önálló diszciplína és a korábban nyelvoktatásban alkalmazott grammatizáló-fordító módszer közötti különbséget hangsúlyozza. A XX. század előtti időszakban kialakított elméletekből kiindulva (2. fejezet) a nyelvészeti fordításelmélet részletes, kölcsönös összefüggéseiben való bemutatásán keresztül (3–6. fejezet) jut el a kultúrspecifikus (8–9. fejezet) és filozófiai problémákhoz (10. fejezet), majd a nyelvészeti és a kulturális szempont alapján való integratív megközelítéshez és a fordítástudomány interdiszciplináris jellegének bebizonyításához (11. fejezet). A szerző azt is szem előtt tartja, hogy a diákok fokozatosan ismerjék meg a terminológiát és szokják meg az új fogalmakat. Ebben sokat segít a kronologikus megközelítés hiszen napjaink fordítástudománya bőven merít az elmúlt kétezer év hagyományából.

Figyelemre méltó az egyes fejezetek felépítése is. Mindegyik azonos, számunkra talán szokatlan, ugyanakkor rendkívül hasznos, figyelemfelkeltő formátumban jelenik meg. A fejezet elején egy táblázatban találjuk meg az adott fejezetre leginkább jellemző kulcsfontosságú fogalmakat, majd a kiindulási alapot szolgáltató szakirodalom jegyzékét. Ezt követi az adott témakört bevezető rész, majd az elmélet részletes kifejtése, egy-egy modell bemutatása, értékelése, kritikája. Mindezek után egy vagy két esettanulmány következik, amely a bemutatott elmélettel

kapcsolatos. Munday alkalmazza és értékeli a fejezetben bemutatott modellt, majd egy rövid összegzés után további szakirodalomra hívja fel a figyelmet, vitára készítő kérdéseket tesz föl és önálló kutatási feladatokat jelöl ki. A könyvben bemutatott gazdag ismeretanyagot érdemes fejezetenként részletezni.

A bevezetést követő **első fejezet** a fordítástudomány fogalmának meghatározásával, kialakulásának rövid történetével és a kutatási terület fejlődését, kibontakozását elindító modellekkel foglalkozik. Megismerteti az olvasót a fordítástudomány nyelvészeti aspektusait kidolgozó, orosz származású amerikai kutató, Roman Jakobson kategóriáival, amelyek egy adott nyelven belüli, nyelvek közötti, és szemiotikai rendszerek közötti fordításra vonatkoznak. Leszögezi, hogy a fordítástudomány, amely a 90-es évek új és önálló diszciplínája, elsősorban a nyelvek közötti fordítás törvényszerűségeivel, annak folyamatával és produktumával foglalkozik. A szerző hangsúlyozza, hogy kiemelkedő szerepét két gyakorlati szférában is megfigyelhetjük:

- Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban egyre több egyetemen folyik fordítói képzés nappali tagozatos és posztgraduális szinten,
- egyre több, a fordítás elméletét és gyakorlatát megvitató nemzetközi konferenciát szerveznek világszerte, ugyanakkor folyamatosan jelennek meg új könyvek, folyóiratok. (Ezen utóbbiak felsorolása-kor a szerző említést tesz az *ACROSS Languages and Cultures* című nemzetközi fordítástudományi folyóiratról is, amely Magyarországon jelenik meg az Akadémia Kiadónál és főszerkesztője Klaudy Kinga.)

Az első fejezetből azt is megtudhatjuk, hogy miért tartották sokáig a fordítástudományt másodrendű tudománynak: a grammatikalizáló-fordító módszer, amely hosszú időn keresztül szolgáltatott módszertani alapot a nyelvoktatás számára, nem fej-

lesztette a beszédkészséget, így nem is lett népszerű. A nyelvészeti irányzatok közül legerősebben a kontrasztív nyelvészet hatott a fordítástudományra azzal, hogy felhívta a figyelmet az egyes nyelvek közötti azonosságokra, illetve eltérésekre.

A könyvnek ez a fejezete foglalkozik a fordítástudomány mint önálló diszciplína meghatározásával, James S. Holmes holland kutató tevékenységének bemutatásával, aki elsőként kísérlete meg a fordítástudomány területeinek „feltérképezését”. Dolgozatát, amelyben a modellt bemutatja, a fordítástudomány alapító nyilatkozatának is tekinthetjük, ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy Holmes első sorban az elmélet síkján fejt ki fordítással kapcsolatos nézeteit. Bár Munday elismeréssel nyilatkozik Holmes tevékenységéről, Gideon Toury izraeli kutató nézeteit szem előtt tartva bírálja is Holmes modelljét, mivel abban az elméleti, leíró és az alkalmazott területek egymástól teljesen elkülönítve jelennek meg. Munday javasolja Toury modelljének figyelembe vételét és az alkalmazási területek bővítését.

A **második fejezet** azt vizsgálja, hogy milyen nézetek határozták meg a fordítás elméletét a XX. század előtt, nevezetesen Cicerótól kezdve Szent Jeromos, Luther Márton, Dryden, Dolet és Tytler munkásságán keresztül egészen napjainkig. Ha ezt a fejezetet elolvassuk, az az érzésünk támad, hogy „nincs új a nap alatt”, hiszen már az időszámításunkat megelőző időkben és a középkorban is arról vitakoztak a fordítók, ami napjainkban is vitára ad okot: Hogyan fordítsunk, szó szerint vagy értelem szerint, azaz szabadon? A szó szerinti fordításhoz a középkorban azért ragaszkodott az egyház, mert ha a fordító akár egy szót is változtatott az eredetin (pl. a nyomtatékosítás kedvéért betoldott, vagy egy ekvivalens nélküli lexikai egységet egy szerinte odaillő szóval helyettesített), azt az egyház elleni lázadásnak, eretnekségnek tekintették. Egy fordítási hibáért akár máglyahalállal is büntették a

fordítót. Csak a XVII. század végére jöttek rá arra, hogy a fordító számára előírt szövegűség nem a szavakhoz való hűséget jelent. A XVIII. században Alexander Fraser Tytler rendszerező tanulmányában viszont már olyan elvekkel találkozunk, amelyek a napjainkban felmerülő vitákban is jelen vannak: fordításkor a célnyelvi olvasó igényeit kell szem előtt tartani. A XIX. században vetődik fel a fordíthatóság és a fordíthatatlanság problémája, a és a XX. században a korábbi vitákat még kiegészítik a fordítás idegen hangzására, illetve transzparens jellegére vonatkozó dilemmák és az egyértelmű, normatív értékelést követelő viták. A tankönyvnek ez a fejezete önálló műként is helytálló lenne. A fordítás történetének rövid áttekintése ma azért aktuális, mert megismerteti a kutatót a fordítástudomány kialakulásának előzményeivel és lehetőséget teremt arra, hogy párhuzamot vonjunk napjaink elméletei és a néhány száz évvel ezelőtti gondolkodásmód között, esetleg rájövünk, hogyan kapcsolódik egymáshoz a korábbi preszkriptív megközelítés és a napjainkban divatos deskriptív módszer.

A **harmadik fejezet** központi témája a jelentésnek, az ekvivalenciának és az azonos hatásnak, mint fordításelméleti fogalmaknak a meghatározása. Ezeket a fogalmakat nyelvészeti irányzatokhoz való kapcsolódásuk alapján mutatja be a szerző. Választ kap az olvasó arra, hogy az orosz származású amerikai strukturalista nyelvész, Roman Jakobson hogyan építette be a fordítástudományba Saussure-nek a nyelvi jel önkényességéről szóló elméletét, hogyan látja a fordítás során felmerülő, a nyelvek és kultúrák különbözőségéből adódó nehézségeket, a fordíthatóság-lefordíthatatlanság problémáit. Eugene Nida, a hatalmas gyakorlati tapasztalattal rendelkező amerikai Biblia-fordító fordításról vallott nézeteit is a kor divatos nyelvészeti irányzatai, a szemantikai összetevős elemzés és a generatív grammatika alapján ismerteti a szerző. Rámutat arra is, hogy a fordítás

folyamatának modellálásakor Nida nem csak egyszerűen átvette, hanem megfordította, azaz ellentétes irányból közelítette meg Chomsky elméletét. Ezután Nida formális és dinamikus ekvivalenciáról vallott nézeteit a híres angol fordításkutató, Peter Newmark szemantikai és kommunikatív fordításról kialakított nézeteivel hasonlítja össze, majd az eltéréseket táblázatban teszi szemléletessé. Bemutatja, hogy milyen hatást gyakorolt Nida elmélete a német Werner Koller tevékenységére, aki a megfelelést a *langue*, az ekvivalenciát pedig a *parole* tartományába helyezte. Kitér a Nidát ért kritikára és az ekvivalenciát, mint a fordítás alapkategóriáját ellenző elképzelésekre is. A fejezethez tartozó két esettanulmányban, a Teremtés Könyve négy sorának héberről angolra történő fordítása, valamint egy Európai Unióval kapcsolatos angol nyelvű szakszöveg portugál fordítása alapján szemlélteti és hangsúlyozza, hogy a formális és a dinamikus ekvivalenciára való törekvésnek egyaránt van jogsultsága, de hogy a fordító melyiket alkalmazhatja, azt mindig a fordítandó szöveg műfaja határozza meg.

A **negyedik fejezetben** a fordításkor keletkező kisebb nyelvészeti változtatásokat, azaz eltolódásokat mutatja be Vinay és Darbelnet, Catford és Leuven-Zwart modelljei alapján. Mindannyian domináns nyelvészeti irányzatok alapján kísérelték meg a fordítás folyamatának leírását. A sort a kronológiai sorrend szem előtt tartásával Vinay és Darbelnet kanadai francia kutatók klasszikus modellje nyitja, amely a francia és az angol nyelv komparatív stilisztikai elemzésén alapszik. Ennek hatására dolgozták ki később a franciánémet és a francia-spanyol nyelvpárokra vonatkozó fordítási stratégiákat is. A szerzők két alapvető, *direkt* és *indirekt* fordítási stratégiát különböztetnek meg. A direkt stratégiák a kölcsönszók, a tükörszók alkalmazását és a szó szerinti fordítást foglalják magukba. A fordító azokban az esetekben folyamodhat közvetett, indirekt

stratégiákhoz, amikor úgy ítéli meg, hogy a direkt stratégiák alkalmazása nem lehetséges. Ezen előbbieik közé tartoznak az áthelyezések, a forrásnyelvi kódjegységek árnyaltabb formában történő megjelenítése, az ekvivalencia egy sajátos módon értelmezett típusa és az adaptáció. A bemutatott összesen hét stratégia, ami három szinten (lexika, szintaxis, az üzenet szintje) működik, rendkívül szemléletes és a gyakorlatban jól kiaknázható. Fontos továbbá az, ahogy a francia kutatók a fordítási egységek fogalmát és terjedelmét meghatározzák: ezek a szavak szintjén túlmutató, de a nyilatkozat szintje alatt elhelyezkedő egységek. A Munday által összeállított esettanulmány azt szemlélteti, hogy közvetett fordítás esetén miért fontos a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg fordítási egységekre történő lebontása és az egységek megszámozása: az azonos számozású egységek összehasonlíthatók, a kihagyások és betoldások szemléletesek és a többi fordítási stratégia is azonosítható. Bár a két francia kutató egyáltalán nem említi az *eltolódás* (*shift*) technicus terminust, elméletük mégis ezzel a jelenséggel kapcsolatos.

Az *eltolódás* terminus Catford munkássága kapcsán jelenik meg először a fordításelmélet metanyelvében. Catford 1965-ben megjelent könyvében Firth és Halliday modelljét követi. A nyelv kommunikatív funkcióját hangsúlyozza, amely kontextusban, különböző szinteken (fonológia, grafológia, grammatika, lexika) és különböző fokozatoknak megfelelően (mondat, tagmondat, szókapcsolat, szó, morféma) valósul meg. Catford formális megfelelést és szövegekvalenciát, valamint a fordítás folyamatában megjelenő szintbeli és kategóriabeli eltolódást különböztet meg. Statikus, komparatív nyelvészeti irányultsága miatt ezt az elméletet is sok kritika érte, tudománytörténeti szempontból viszont fontosnak tartják. A könyvnek ez a fejezete foglalkozik még számos cseh kutatóval (J. Levy, A. Popovic, F. Mi-

ko) a fordításkor keletkező eltolódásról alkotott nézetével, kiemeli a Prágai Nyelvészeti Iskola fordításelméletre gyakorolt hatását. Bemutatja továbbá Van Leuven-Zwart holland kutató komparatív és deskriptív modelljét. Az előbbi a mondaton, tagmondaton és a szókapcsolatokon belüli mikrostruktúrák eltolódását elemzi, az utóbbi a narratológia és a stilisztika fogalmait átvéve a makrostruktúrák szintjén valósítja meg az elemzést. A szerző, Jeremy Munday kiemeli: Van Leuven-Zwart túlmutat mind Vinay és Darbelnet, mind Catford elvein; nézetei Tourynak a normáról és a fordítás elfogadhatóságáról szóló elméletébe illeszthetők.

Az **ötödik fejezet** azt ismerteti, hogy a 70-es és a 80-as években a fordítás kutatói már nem a statikus nyelvészeti tipológia, hanem funkcionalista és kommunikatív elvek alapján közelítették meg a fordítás problematikáját. Azt a nézetet vallották, hogy az ekvivalenciát nem a szavak és a mondatjegységek szintjén kell megvalósítani, hanem azon a szinten, ahol a kommunikáció megvalósul. Ez pedig a szöveg szintje. Munday a funkcionális ekvivalencia képviselői közül Katharina Reiss, Holz-Mänttari, Hans J. Vermeer, Christiane Nord és C. Schäffner tevékenységét mutatja be. Reiss négyféle szövegtípus (informatív, expresszív, operatív és audiomedialis) megkülönböztetésével irányítja a kommunikatív célokra a fordítók figyelmét. Hangsúlyozza, hogy a fordításnak az eredeti szöveg domináns funkcióját kell továbbítani és speciális, a szövegtípusoknak megfelelő fordítói módszereket kell alkalmazni. Reiss alapműve, amely erényei ellenére számos kritikát kapott, a nyelvi funkció, a szövegtípus, a műfaj és a fordítói stratégiák között teremt kapcsolatot. Reiss hatását később Vermeernek a fordítás céljára, a fordítói módszerek és stratégiák kiválasztására vonatkozó *skopos* elméletében is kimutatták. Ennek értelmében azt, hogy a fordítók milyen stratégiákat alkalmazzanak, annak alapján döntenek el,

hogy milyen funkciót tölt majd be a célnyelvi szöveg a célnyelvi kultúrában. A *skopos* elmélet viszont a Holz-Mänttári által kidolgozott, a fordítói tevékenységre vonatkozó modellbe illeszthető. Ez a modell a fordítást egy kommunikatív tranzakciónak tartja, amelynek résztvevői a következők: a fordítás kezdeményezője (az a vállalat vagy személy, akinek szüksége van a fordításra), a megbízó (aki felveszi a kapcsolatot a fordítóval), a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg létrehozója, a célnyelvi szöveg felhasználója és befogadója. A funkcionális modell középpontjában tehát már nem a forrásnyelvi szöveg van, hanem a fordítás, amit nem a jelentésbeli ekvivalencia alapján ítélnék meg, hanem annak alapján, hogy mennyire elégíti ki a célnyelvi szituáció funkcionális követelményeit, amit a megbízó határoz meg. Ezeket az elveket kell pl. figyelembe venni egy gyermekek számára készült szakácskönyv lefordításakor, ahol a funkció mellett a kultúrák közötti eltéréseket is szem előtt kell tartani. Ezt a gondolatot sugallja a fejezethez tartozó esettanulmány is.

A **hatodik fejezetből** megtudhatja az olvasó, hogy a 90-es években kik és hogyan kísérelték meg a diskurzus- és regiszter elemzést beépíteni a fordítás elméletébe és gyakorlatába. Mint minden fejezetben, a szerző itt is először a fogalmakat tisztázza, majd gondosan szelektálja azokat az elemeket, amelyek a fordítás elméletébe beépíthetők. Ismerteti és magyarázza Halliday diskurzuselemzésre vonatkozó, rendszerező funkcionális modelljét, amely a nyelvet mint kommunikációt egy tágabb szociokulturális keretben vizsgálja, majd bemutatja, hogy az alapmodellt a fordítás kutatói közül kik és milyen irányban fejlesztették tovább: Juliane House a modellt (a fordítás minőségének értékelése céljából) a szociokulturális kontextust tükröző kategóriákkal, Mona Baker a pragmatikai szinttel, Hatim és Mason pedig a szemiotikai szinttel egészítette ki. A fejezethez tartozó esettanulmányok filmszövegek for-

dítását elemzik és értékelik House minőséget ellenőrző modellje, illetve Hatim és Mason jelentésre koncentráló nézeti alapján.

A **hetedik fejezet** azt tárgyalja, hogy a 70-es évek kutatói az előző két fejezetben bemutatott elméleteken kívül még milyen érvekkel reagáltak a korábbi statikus, preszkriptív modellekre. Itamar Even-Zohár és Gideon Toury izraeli kutatók a fordítás útján nyert irodalmat a célnyelvi kultúrának egy tágabb társadalmi, irodalmi és történelmi rendszerébe illesztették, miközben különös hangsúlyt kapott a fordítói normra fogalma. Ez egy rendkívül fontos lépés volt, mert korábban az idegen nyelvről héberre lefordított irodalmat másodrendűnek, úgynevezett „mellékterméknek” tekintették.

Munday először Itamar Even-Zohár tevékenységét részletezi, aki az irodalmi poliszisztéma elmélet megteremtője volt. Ő vezette be a poliszisztéma fogalmát, amelyen belül a rendszerek hierarchikusan szerveződnek. Az 1920-as években tevékenykedő orosz formalisták gondolatait vette át, amelyek értelmében az irodalmi műveket nem önmagukban valóknak, hanem az irodalmi rendszer részeinek kell tekinteni. A lefordított irodalmi alkotás az irodalom rendszerében különböző hierarchikus szférákba tartozhat attól függően, hogy milyen szerepet tölt be a poliszisztémában. A fordítás poliszisztémában elfoglalt helye a fordítói stratégiákat is meghatározza. Ha a lefordított irodalmi mű alapvetően fontos, elsődleges pozíciót tölt be, akkor a fordítók nem kényszerülnek arra, hogy a célnyelvi irodalomban kialakult modelleket kövessék, és így könnyebben szakítanak a konvenciókkal. Gyakran olyan adekvát célnyelvi szöveget hoznak létre, amely a forrásnyelvi modelleket követi. Akkor viszont, ha a lefordított irodalmi alkotás másodlagos, a fordítók hajlamosak arra, hogy a már meglévő célnyelvi normákat kövessék. Ilyenkor viszont a fordítás nem lesz adekvát.

Gentzler poliszisztémára vonatkozó pozitív észrevételei, majd kritikája után a hetedik fejezet a deskriptív fordításelmélet legfontosabb képviselője, Gideon Toury tevékenységét mutatja be. Kiemeli, hogy Toury korábbi tevékenysége a poliszisztémához kapcsolódik, amely a szociokulturális tényezők fordításra gyakorolt hatását hangsúlyozza. Ugyanakkor Toury a fordítói tevékenységet a célnyelvi kultúra szemszögéből határozza meg: mivel a fordítások elsősorban a célnyelvi kultúra társadalmi és irodalmi életében funkcionálnak, az alkalmazandó fordítási stratégiákat alapvetően ez a pozíció kell, hogy meghatározza. Bevezeti a fordítói norma fogalmát, amely nem más, mint egy adott kultúrára, társadalomra és korszakra vonatkozó szociokulturális kényszer. Ezeket az egyén a szocializáció folyamán sajátítja el. Toury a fordítást olyan tevékenységnek tartja, amelyet normák irányítanak, és a normák határozzák meg a fordításkor megvalósítandó ekvivalencia típusát és terjedelmét. A továbbiakban megtudhatjuk, hogy Toury nézeteit Andrew Chesterman a fordítást felülvizsgáló szakemberek és hatóságok által támasztott normák irányában fejlesztette tovább, Theo Hermans, az ún. Manipulációs Iskola képviselője viszont éles kritikával illette. Az esettanulmány egy azonos forrásnyelvi szöveg olasz és spanyol nyelvű fordítását hasonlítja össze és arra a következtetésre jut, hogy a két célnyelvi közösség fordítással kapcsolatos normái eltérnek. A spanyol fordítás forrásnyelv-centrikus még akkor is, ha az angol lexikai egységek (tulajdonnevek) kiejtése nehézséget jelent az olvasó számára. Az olasz fordítás olyan stratégiákat tartalmaz, amely a célnyelvi olvasó érdekeit tartja szem előtt.

A **nyolcadik fejezet** a fordítás nyelvészeti kérdéseivel párhuzamosan kibontakozó kulturális problémák irányába tereli az olvasót és rámutat: Susan Bassnett, André Lefevere és Mary Snell-Hornby pl. a szó szoros értelmében ellenzik a fordítással

kapcsolatos problémák nyelvészeti alapokon történő vizsgálatát. Bassnett és Lefevere azt kifogásolja, hogy a fordítás kutatói egészen napjainkig a szavak és a szöveg mint fordítási egység problematikájával foglalkoztak, de ennél tovább nem jutottak. Snell-Hornby kulturális fordulatról ír, amely azt fémjelzi, hogy a fordítással kapcsolatos igények megváltoztak: oda kell figyelni pl. a fordítással kapcsolatban is megnyilvánuló erőviszonyokra, a feminista nézetekre, a fordítás és gyarmatosítás, fordítás és átdolgozás, stb. közötti kapcsolatra. Megtudhatja az olvasó azt is, hogy André Lefevere tevékenysége az összekötő szerepét töltötte be a fordítás és a kultúra között. Azokat a konkrét tényezőket vizsgálta, amelyek szisztematikusan irányítják az irodalmi szövegek fogadtatását. Ilyenek a hatalom, az ideológia, az intézmények és a manipuláció. Lefevere három olyan területet jelölt ki, amelyek az 1990-es években hatást gyakoroltak a fordításelméletre. Ezek a következők:

- a fordítás mint átdolgozás, amely értelmében az átdolgozás a fordítás leghatékonyabb formája, hiszen a szerző képzelését az eredeti kultúrán túlra képes kivetíteni, ezen belül érdemes figyelmet fordítani a költészet, ideológia és a fordítás kapcsolatára: ebben a viszonylatban az ideológia és a költészet határozza meg a fordítói stratégiákat,
- a fordítás és a nemek közötti kapcsolat, amely párhuzamot vél felfedezni a lefordított, azaz leigázott és ezáltal az eredetinel alacsonyabb rendű szöveg és a nők helyzete között; a feminista fordítók célja, hogy a fordítás kifejezze a női identitást és ezáltal a nyelv a nőkért beszéljen,
- a fordítás és a gyarmatosítást követő időszak politikája, amely a nyelvek közötti hatalmi egyenlőtlenséget tükrözi, valamint azt a törekvést, hogy a gyarmatok megkísérlik a fordítás útján meghonosított szövegeket kultúrájukba beépíteni.

A nyolcadik fejezethez tartozó esettanulmány egy kisebbségi (pandzsábi) nyelven íródott regény angol nyelvű fordítását elemzi, amelynek szerzőjét térbeli és kultúrák közötti távolság választja el a célnyelvi (kanadai) olvasóktól. Egy kis indiai falu földrajzi és társadalmi dialektusát a fordító egy észak-amerikai külváros munkásnegyedére jellemző beszédsajátságokkal adta vissza, ezáltal egy indiai kultúrát helyezett angolszász környezetbe, ahol a szereplők nyelve keveredett a gyarmatosítók nyelvével, ezért az eredeti mű szereplőinek identitása nem tükröződik megfelelően a fordításban.

A **kilencedik fejezet** az „idegen” elemek fordításával foglalkozik. Arra a kérdésre keresi a választ: érezhető legyen-e a célnyelvi szövegen a fordító tevékenysége, vagy sem. A fejezet bevezetőjében Venuti amerikai kutató nézeteit ismerteti a szerző. Venuti kifejti, hogy angolszász nyelvterületen a fordításokat felülbíráló hatóságok és a könyvkiadók egyaránt azt a nézetet vallják, hogy a fordító maradjon „láthatatlan”. Tehát az a jó, ha a lefordított szöveg olyan hatást vált ki, mintha eredeti lenne: könnyen olvasható és a célnyelvi szövegben nyoma sincs az idegen elemeknek. Venuti nem osztja ezt a véleményt. Két fordítási stratégiát különböztet meg: egyik a honosítás, a célnyelvi kultúrába való beillesztés, a másik pedig az idegen jelleg megtartása. Venuti ezen utóbbi stratégiát támogatja, ezzel mintegy ellenállást tanúsít: szembeszáll a kiadók és a fordításokat felülbíráló kritikusok etnocentrikus nézeteivel. Szerinte akkor jó a fordítás, ha „külföldre küldi az olvasót”, tehát tudatosítja a mű idegen jellegét és megvédi azt a célnyelvi kultúra ideológiai dominanciájától. Megtudhatjuk továbbá, hogy ugyanezt a nézetet vallotta a francia Antoine Berman is, aki nagy hatással volt Venutira.

A fordítással szemben támasztott elvárások részletezésén kívül ez a fejezet is kitékint a gyakorlatba. Egy Nyugat-Németországban 1980-ban megjelent latin-ame-

rikai regény fogadtatásával kapcsolatban írja le, hogy a könyvismertetések mennyire fontos szerepet játszanak az olvasókörközönség tájékoztatásában és az új mű befogadására való felkészítésében. Ugyanakkor információt közölnek egy adott kultúrát képviselő közösség fordításról vallott nézeteiről is. Természetesen a kritikusok a célnyelvi fogadtatásnak csak az egyik aspektusát képviselik, hiszen egy új alkotás megjelenése ennél sokkal szélesebb rétegeket mozgat meg. Ehhez a gondolathoz kapcsolódik az esettanulmány is, azt bizonyítva, hogy a fordítás kulturális aspektusa jóval több, mit a szöveg irodalmi szempontból való elemzése, mert nagymértékben hatnak rá a politikai és ideológiai viszonyok is.

A **tizedik fejezet** a fordítással kapcsolatos filozófiai értekezéseket foglalja össze. A sort George Steiner *After Babel* című, 1975-ben megjelent könyvének rövid, de lényegre törő bemutatása nyitja. Ebben a műben Steiner a német romantika, valamint Schleiermacher és Heidegger elméleteiből táplálkozva alakítja ki a fordításkor érvényesülő, ún. hermeneutikus mozgásra vonatkozó elméletét. Steiner véleménye szerint a fordítás a jelentés megfejtését és megfelelő átvitelét jelenti. A hermeneutikus mozgás négy lépésben valósul meg. Az első a fordítónak a lefordítandó, a világot szimbolikusan tükröző szövegbe vetett bizalmát jelenti. A második a szöveggel kapcsolatos agresszív, leigázó tevékenység, a harmadik a forrásnyelvi jelentés bevétele, beépítése a célnyelvbe. A negyedik lépést a szerző a kompenzálás terminussal illeti, ami itt az eredeti és a fordítás dialektikus kapcsolatára utal: bár fordításkor az eredeti veszteséget szenved, az, ahogy a célnyelvi szöveg az eredetit tükrözi, mindenképpen gazdagítja is azt.

A könyv befejező, **tizenegyedik** fejezete a fordítástudomány interdiszciplináris jellegét vizsgálja. Olyan kutatókat mutat be, akik az irodalmi, kulturális és nyelvészeti irányultságú megközelítéseket ötvözni szán-

dékoznak. Ezek közé tartozik Snell-Hornby irodalmi és nyelvészeti megközelítést, valamint Harvey nyelvészetet és kultúrát integráló módszere. Aki a könyvet elolvassa, meggyőződhet arról, hogy a fordítástudomány a XX. század második felében hatalmas léptekkel fejlődött, miközben felbecsülhetetlen mennyiségű és minőségű értéket teremtett. Sajnálattal nyugtázza a könyv szerzője, hogy ennek ellenére a fordítástudománynak még mindig nincs pontosan kijelölhető, meghatározható helye a humán tudományok között. A 60-as években a kontrasztív nyelvészethez csatlakozott, jelenleg pedig a kulturális tanulmányokhoz kapcsolódik. Ez a szerzőt és az olvasót egyaránt pesszimizmussal tölti el, hiszen mindazok ellenére, amit a fordítástudomány mostanáig elért, a tudományos világ nem értékeli kellőképpen. Nagy-Britanniában például a humán tudományterületek között egyáltalán nem szerepel a fordítástudomány. Ez a helyzet pedig arra kényszeríti a kutatókat, hogy más diszciplínákhoz (nyelvészet, kultúra, média stb.) csatlakozzanak, vagy pedig, ami még ennél is rosszabb, tevékenységüket, azaz a fordítás tudományos igénnyel való művelését az „egyéb” kategóriába sorolják.

S hogy Munday szerint mit hoz a jövő a fordítástudomány számára? Megmarad interdiszciplináris jellegűnek, és fontos szerepet tölt majd be az egyetemi oktatásban. Ugyanakkor tartani kell attól, hogy a kultúra és a nyelvészet irányába történő eltolódás ellentétes tendenciákhoz, a fordításelmélet megosztottságához, a korábbi modellek újraértékeléséhez és felfrissítéséhez vezet majd. A technika fejlődése, az internet használata is befolyásolja majd a fordítástudomány jövőjének alakulását. Megkönnyíti a fordítók munkáját, nagymértékben segíti a kutatók közötti kapcsolattartást és az információcserét, és ezt a szerző nagyra becsüli. Mindemellett rámutat bizonyos veszélyekre is, például arra, hogy a fordítás egyre inkább üzleti célokat szolgál. Az interneten egy gombnyo-

mással behozható fordítói programok pedig teljesen elterelik a figyelmet az emberi teljesítményről és azt a hatást keltik, mintha a fordítás egyszerű és automatikus művelet lenne.

Az elmúlt évtizedekben olyan hatalmas léptekkel fejlődött a fordítástudomány, hogy a különböző irányzatok között nagyon nehéz rendet teremteni és szelektálni. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy minden kutató más és más terminológiát használ, másrészt pedig azzal, hogy a kutatók sokszor egy adott terminust eltérő módon értelmeznek. Jeremy Munday könyvének erénye viszont éppen az, hogy ki tudta választani azokat a modelleket, amelyek a fordítástudomány mint kutatási terület fejlődésére leginkább hatást gyakoroltak. Tömören, de közérthetően foglalta össze az egyes irányzatok lényegét és a közöttük fennálló kapcsolatokat. Minden fejezet elején rámutatott arra, hogy az éppen bemutatásra kerülő elmélet milyen, már korábban említett modellekhez kapcsolódik és arra is, hogy miként illeszkedik a fordítástudomány egészébe.

A könyv azt is bebizonyította, hogy minden elmélet akkor igazán értékes, ha a gyakorlatban hasznosítható. Jeremy Munday minden fejezethez olyan esettanulmányokat állított össze, amelyek egyrészt a bemutatott elmélet alkalmazhatóságát támasztják alá, másrészt ötleteket és segítséget adnak egyéni kutatásokhoz és az elméletek továbbgondolására. Említésre méltó, hogy a szerző rendkívül tárgyilagos, a bemutatott irányzatok méltatásán túl minden egyes irányzat kritikáját is ismerteti. Elképzelhető-e, hogy mindezek után mégis úgy érezzük, valami hiányzik a könyvből? Sajnos, egyetlen szó sem esett az orosz fordítóiskola nagyjairól, akik közül például Barhudarov, Recker, Komisszarov, Svejcer nevének és kutatásainak megemlítése kívánatos lett volna.

Dirk Delabastita (Guest Editor)

Wordplay & Translation

(Manchester: St. Jerome Publishing, 1996. 360 pp.)

Lendvai Endre

A *The Translator* c. folyóirat André Lefevere (1945–1996) emlékének ajánlott különi kiadását (1996. 2. szám, 2. kötet) ajánlom az olvasó figyelmébe. A **Dirk Delabastita** (Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix, Belgium) által szerkesztett és bevezető tanulmánnyal ellátott kiadvány 10 tanulmányt, 5 recenziót, a szójáték és fordítás témaköréből 106 címet feltüntető *Válogatott bibliográfiát, Újabb kiadványok* (20 db) ismertetését, valamint *Konferencianaptárt* tartalmaz. A kötet tanulmányai felkérés alapján készültek. A helyszűke miatt nem publikált írások D. Delabastita egy későbbi kötetében kaptak helyet (*Traductio. Essays on Punning and Translation*, Manchester: St. Jerome Publishing & Namur: Presses Universitaires de Namur). A *The Translator* c. folyóirat állandó rovatait, 1. *Könyvszemle, Olvassuk újra a klasszikusokat*, csakúgy, mint a *Kurzusismertetés* rovatot, melyben ezúttal M. Ballard fejtegetéseiről olvashatunk, egyaránt a szójátéknak szentelték a kötet szerzői.

„Kezdetben vala a szójáték” – *Bevezetőjében* Dirk Delabastita Samuel Beckett ismert bibliai parafrázisát (mely ilyenképpen maga is allúziós szójáték) teszi a kötet szlogenévé. Képletesen értve, a szójáték valóban kifejezi a nyelv és a fordítás lényegét, hiszen szerves része a nyelvi struktúrának, az emberi gondolkodásnak. Delabastita a fordításelmélet alapdilemmája megfogalmazásával adja meg a kötet alaphangját. Nem mintha kételyei volnának a válasz felől, inkább figyelemfelkeltő szerepet szán a látszat-paradoxonnak: ha a szójáték a forrásnyelv szerkezetének köszönhető, a fordítás során hogyan választható le róla, a két nyelv határvonalán hogyan

emelhető át? A kötet szerzői erről a „hogyanról” számolnak be, miközben közleményeik bevezetőjében maguk is felteszik a kérdést, lefordítható-e a szójáték? A kötet munkatársai – kimondva vagy ki nem mondva – fordításelméleti, fordítástechnikai eszmefuttatásaikat tulajdonképpen valamennyien diszkurzus-elemzésre építik. Az eredeti műveket nyelvi-kulturális beágyazottságukkal szerves kölcsönhatásban vizsgálják, s a célszövegeket is a befogadó nyelv-kultúra kontextusába kívánják integrálni. A kötet üzenete is ebből a termékeny megközelítésből származik: a szójáték megfeleltetése – ellentétben a szokványos átváltási műveletekkel – megköveteli, hogy a fordító esetről-esetre párbeszédre készítse a kapcsolatba hozott kultúrákat. Azt kell tehát mondanunk, a szójáték-fordítás a nyelv filozófiai mélységű feltárását tételezi fel, írja elő számunkra.

Bevezető tanulmányában Delabastita felteszi az obligát kérdést: mi a szójáték? A recenzens szabad értelmezésében a szójáték olyan szöveg-művelet, amelyben a beszélő a nyelv strukturális jegyeit arra mozgósítja, hogy ezzel bizonyos alakilag hasonló, de jelentésben eltérő szövegegyeségekben pragmatikai üzenetet hordozó konfliktust idézzon elő (vö. 128). Ezt az olyan, viszonylag egyszerű esetek – homonímia, homofónia, homográfia, paronímia – példazzák a legjobban, melyek az „azonos/hasonló alak – eltérő jelentés” képlet szerint építkeznek. Delabastita megkülönbözteti egymástól az asszociatív és a szóisméltéses szójátékokot. Előbbi „vertikális”, mert a szójátéknak a szövegben jelen levő tagja asszociatív módon idézi fel a szemantikai paradigmának a beszédműből hiányzó elemét (*pyromania: a burning passion* – [asszociáció: *fire* → *burning*]), utóbbi pedig „horizontális”, a szójáték két eleme ugyanis szintagmatikusan követi egymást (*How the US put US to shame* – [grammatikai homonímia: *US/us*]).

Delabastita a szójátékokot mint beszédműveletet a nyelv konvencionálisával,

valamint a jel – jelentés kapcsolat önkényes jellegével magyarázza. Hangsúlyozza, potenciálisan a nyelvi rendszer nem más, mint a kétértelműségek, kusza asszociációk tárháza. Konvencionális közlésmódban – a beszélők együttműködésének köszönhetően – a kusza sokféleség, félreérthetelmezhetőség rendre kiszűrődik a közlésből. Komikus közlésmódban azonban gyökeresen megváltozik a helyzet. A feladó és „cinkostársa”, a címzett megszegik a félreérthetelmezhetőség tilalmát, minek következtében a konvencionális értelmezéssel egyidejűleg deviáns interpretációk aktiválódnak. Az exponált szerkezet kettős olvasata először szemantikai konfliktust gerjeszt, amit a címzett végül rendhagyó pragmatikai üzenet formájában old fel.

A szerkesztő utal a szójáték többfunkciós jellegére: egyazon szövegen belül lehet a humor, a meggyőzés vagy akár a félrevezetés eszköze is. Hozzáteszem, említett „erényei”, tehát perlokutív ereje okán a szójáték eluralkodott napjaink közbeszédében. Kétélű fegyverrel van dolgunk, amely manipulációra képes, ezért a retorikában, a reklámparban és a politikában egyaránt felhasználják, ami fokozottan aktuálissá teszi a téma kutatását.

A szójáték minden nyelvi kategóriát felhasznál, amely alkalmas a jelentések váratlan konfrontálására. Leggyakoribb eszközei az asszonánc, alliteráció, paronomázia (fonetika); anagramma (grafika); poliszémia, homonímia, antonímia (szószemantika) és más mondat-, illetve szövegtani kategóriák. Példák: *love at first bite* – a *love at first sight* állandósult szó szerkezetből derivált allúziós szójáték (paronímia); *Bilingualism = tongues meeting in lovers' mouths* – a *bilinguallism* szóképzési motivációja, a *lingua-ltongue* szinonimitása és a *tongue* poliszémiája alapján generált pajzán félreértelmezés; *Britain going metric: give them [EU] an inch and they'll take our mile* – a *Give sy an inch and she will take a yard/mile* közmondás szarkasztikus aktualizálása.

Delabastita szerint a szójáték tipológiájában fontos a szándékos vs. véletlen elkülönítés, hiszen előbbi a tudatos kommunikatív ráhatás eszköze, utóbbi viszont bumerángszerűen felfedi a beszélő nyelvi bárdolatlanságát. Ilyen véletlen szójátékfajták, vagy inkább bakik a rossz hangzású (szó)ismétlések, beszédelemek véletlen összecsengése, elírás, nyelvbotlás, véletlen paronomázia (malapropizmus) stb.

Klasszikus szövegfordítások arra intenek – hangsúlyozza a kötet szerkesztője –, mennyire releváns lehet az időfaktor. A szójáték ugyanis „nem egyszer s mindenkorra adott” (132), az utókor megváltozott diszkurzusában törölődhet a valamikori szójáték, bizonyos, eredetileg semleges szerkezetek viszont szójátékként tűnhetnek fel a mai olvasó szemében.

Az *Előszó*ban külön szó esik a szójáték-megfeleltetés pszichológiai aspektusáról. A nehezebb esetek kivételével a fordítás során a szójáték felismerése, az ambivalencia szerkezetének, hatásmechanizmusának analízise automatikusan történik. Ami azonban a természetes nyelvben evidenciának tűnik, a programozóknak nagy akadályt jelent a gépi fordításban. A számítógépes nyelvészek nagy álma, hogy a fordítói automatizmust mintegy „leutánozva” modellezni és szimulálni lehessen az ambivalencia-feloldás hermeneutikai folyamatát. A fordítónak azt is el kell döntenie, melyek a kétértelműség egyszerű esetei és melyek a szándékolt, ezen belül pedig a szignifikáns, kulcsszerepet játszó szójátékok.

A szójáték lefordíthatóságának megítélése fordításelméleti alapállás kérdése. Sokan nem fogadják el az olyan megfeleltetési módokat, mint nullfordítás, lábjegyzet, kommentálás stb., ezért tagadják a szójáték lefordíthatóságát. Tekintve azonban, hogy az évezredes gyakorlatban a szójátékot valahogy mindig megfeleltették, a dilemma feloldását jómagam terminológiai kérdésnek tartom. A szójáték, miként a nyelvi reáliák is, a fordítás nehezebb

esetei közé tartozik, mindazonáltal lefordítható. Amennyiben e nehezebb eseteket el kívánjuk különíteni az egyszerű átváltási műveletektől (a szűken értelmezett fordítástól), javaslom a *megfeleltetés (rendering)* műszó alkalmazását.

A fordítás technikai kérdéseit illetően Delabastita véleménye, hogy „az egyetlen szöveghű fordítás paradox módon a nem szöveghű fordítás” (135). Felhívja a figyelmet, hogy az egyes szójáték típusok fordításában szabályszerűségek figyelhetők meg [ami reménykeltő a gépi fordítás számára]. A fonetikai hasonlóságra és a poliszemiára épülő szójátékokat például a célszövegben nagy valószínűséggel „meg lehet ismételni”, a kölcsönzési technikák pedig megkönnyíthetik a szójáték célnyelvi megfeleltetését. Végző soron a szójáték nem lefordíthatatlan, hangsúlyozza a szerkesztő, sőt a fordítási technikák egész kelléktára áll a fordító rendelkezésére: szójáték fordítása szójátékkal, „prózai” fordítása, analóg fordítás, elhagyás (nullfordítás), „transzplantáció” (közvetlen kontextussal együtt történő átvitele a célszövegbe), „prózai” szöveg megfeleltetése szójátékkal (utóbbi kompenzációs eszköz), szerkesztői technikák (lábjegyzet, szövegvégi jegyzet, kommentár), valamint a felsoroltak kombinációi.

Térjünk át az egyes tanulmányok ismeretetésére. **Tace Hedrick** *Spik in Glyph? Fordítás, szójáték és polémia a Chicano kétnyelvű költészetben* című tanulmányában a spanyol-angol kétnyelvű szójátékok poétikai, humoros, érvelő funkcióit, mint tudatos interferencia-jelenségeket vizsgálja a lefordíthatóság aspektusában. A bemutatott eszközök nemcsak szorosán értelmezett szójátékokat, hanem a deformált kiejtés, szleng, kölcsönzők, valamint spanyol-angol keverékszók eseteit is példázzák. Rendkívül nagy e tanulmány elméleti jelentősége, hiszen egyfajta „fordításelméleti kísérletről” számol be, ahol a beszélő (a bilingvis költő) spiritualizálja a két nyelv határvonalait, hibridizálja a spanyol és

angol nyelv eszközeit. A rendhagyó kísérlet a klasszikusan értelmezett átváltási műveletek alternatívájaként felmutatja a kölcsönző-integráló fordítást, amely a keveréknyelvek megfeleltetésére specializálódott.

Luca Manini *Irodalmi beszélő nevek. Alak, funkció és fordítás* című írásában a beszélő név fordítási problémáit tűzi tollára, melyek tulajdonképpen a szójáték fordításának kérdéskörével határosak. Miközben áttekinti a beszélő név fordítástipológiáját, a szerző egyúttal az angol-olasz fordítási gyakorlat történeti áttekintését is megadja. Alapvetően a Stuart-restauráció idejéből származó komédiák, valamint Dickens-regények XX. századi olasz fordításai képezik a vizsgálat tárgyát. A szerző arról ír, hogyan befolyásolják a fordítói döntéseket az olyan kategóriák, mint műfaj, mű címzettje, kulturális hagyományok, ideértve a fordítás általános elveit is. Illusztrációként tekintsük az alábbi „nyelvészeti ihletésű” szövegrészletet (162):

- *My name is Alice, but ...*
- *It's a stupid name enough! - Humpty Dumpty interrupted impatiently. - What does it mean?*
- *Must a name mean something? - Alice asked doubtfully.*
- *Of course it must, - Humpty Dumpty said with a short laugh: my name means the shape I am ...and a good handsome shape it is, too. With a name like yours, you might be any shape, almost.*

A **Humpty Dumpty** típusú beszélő nevekkel kapcsolatban a fordítónak természetesen metalingvisztikai feladata van, különösen akkor, ha a név jelentése (szemantizációja) – ráadásul komikus töltéssel – belefogalmazódik a szövegbe.

Sergio Viaggio *A szinkronfordítás metanyelvi műveleteinek csapdái* című tanulmányában a szójáték-fordítás újabb gyakorlati megfontolásait fejt ki. Viaggio a konferenciatolmácsolásnak szenteli tanulmányát, melyben a szójátékok azonnali

megfeleltetését a tolmáccsal szembeni „hatalmas kihívásnak” nevezi. Különös figyelmet szentel annak, hogyan kell a szinkrontolmácsnak a szójátékkal, valamint a vele kapcsolatos metalingvisztikai beszédművekkel bánnia. Mozgásterét a beszélő és a hallgató éber figyelme, valamint a szűkre szabott idő határozza meg. Viaggio hat paramétert különít el, melyek a tolmácsolásban felhasználásra kerülnek: a spontaneitás foka, strukturális, lexikális eltérések, nyelvek, kultúrák közelségi foka, a nyelvi struktúra relevanciája, a tolmács avatottsága a forrásnyelv és -kultúra, valamint a célnyelvi retorika terén. Gondolatait saját ENSZ-tolmácsolási tapasztalatából származó példákkal támasztja alá: „egy, a nyelv és a nemek kérdéséről szóló vita közepette, a delegátusok az elnöklő brit diplomatanő megszólítására az alábbi formulákat alkalmazták: „*Madam Chairman*”, „*Madam Chairperson*”, „*Madam Chairwoman*”, „*Madam Chairlady*”, mignem az egyik diplomata a „*Madam Chair*”-t találta használni, mire az elnökasszony így szólt: „*Inkább szólítson férfinak* [vö. *Chairman*], *sem mint bútorarabnak*” (189). Mivel a vita központi témája éppen a férfi-nő nyelvi egyenjogúság volt, a különböző angol megszólítások lefordítása egyaránt nagy kihívást jelentett a tolmács és a célnyelvek számára.

Ritva Leppihalme *Keretek szorításában. Alluzív szójáték a célkultúra szemszögéből* című dolgozatában a szójátéknak az eredeti műben betöltött szerepét vizsgálja az olvasói befogadás és a fordítás hermeneutikája szempontjából, keretszemantikai megközelítésben. A vizsgálat korpuszát a mai angol regényirodalom és sajtó anyagai képezik. A fókuszban levő szójátékos szerkezetek többségükben angol közmondások, szólások, címek allúzióiként szerepelnek, tehát az alluzív jelleget és a humort kell egyszerre közel hozni az olvasóhoz. A forrásszöveg kontextusa szemantikai kereteinek felismerését célzó kísérletben 21 angol szakos finn egyete-

mista vett részt. Leppihalme hangsúlyozza, hogy a szójáték eredeti funkciójának felismerése perdöntő a megfeleltetésben. Figyelembe kell venni, hogy a kontextus és szemantikai keret kölcsönösen feltételezik egymást. Utóbbi téves felismerése fordítási hibához vezethet, ezért a kezdő fordítók számára nagy próbatétel, hogy felismerjék és analizálják a forrásszöveg alluzív szójátékait. Ha gyanítja is a fordító, hogy szójátékkal áll szemben, a szemantikai keret téves azonosítása megghiúsíthatja a precedens szöveg eredeti előfordulási helyének rekonstrukcióját, visszakeresését. Leppihalme nagy érdeme, hogy kutatási eredményeit a fordítóképzés szolgálatába állítja.

Rachel Weissbrod *‘Curiouser and Curiouser’: az Alice Csodaországban szójátékainak héber fordításai* című dolgozatából sem hiányzik a kulturális aspektus. Lewis Carroll világhírű művében a szójáték kulcsszerepet játszik. A mű ambivalens szövege mind a gyermekek, mind pedig a felnőttek világának üzenetet közvetít. Weissbrod három XX. századi (1923, 1951, 1987) héber fordítást vet össze egymással, valamint a forrásszöveggel. Az első fordítás, a kor zsidó normáinak megfelelően, héber szójátékokkal helyettesíti a forrásmű szójátékait. A második fordítás abban látta feladatát, hogy Carroll szójátékait már nagyobb hűséggel, de emelkedett stílusban fogalmazza újra. Csupán az 1987-es változat szerzője szakad el a hagyományos kulturális-stilisztikai normáktól, s alkalmazza szabadon a rendelkezésre álló fordítási lehetőségeket. Weissbrod mind nyelvészeti, mind irodalomtörténeti vonatkozásban sokoldalúan mutatja be az *Alice Csodaországban*-t. Cikke azt példázza, hogy a jó fordítónak egyúttal irodalmárnak és nyelvésznek is kell lennie. Tanulságos, hogy a szakemberek eleinte lefordíthatatlannak tartották a művet, hiszen hemzsegt a korabeli angol dalokat parodizáló versektől, a Carroll-kreálta „értelmetlen” szavaktól, vicces fordulatoktól és szójáté-

októl. Végül a könyv növekvő népszerűsége vezetett oda, hogy a lefordíthatatlannak mondott könyvet 1879-ben német, majd francia és más nyelvekre is lefordították. A három különböző fordítás realitása számunkra bizonyító erővel rendelkezik. A szójátéknak nem csak a lefordíthatóságát, hanem a fordítási lehetőségek pluralizmusát is igazolja.

Patrick Zabalbeascoa *A humor fordítása szinkronizált szituatív TV-komédiákban* című tanulmányában azt kíséri végig, hogyan jelennek meg katalán és spanyol nyelven egy angol TV-sorozat szójátékai. A legfontosabbtól a triviális tényezőig áttekinti mindazokat a szempontokat, amelyek meghatározzák a szinkronszövegek minőségét. Tekintettel van a fordítás minőségére, rövid, példákkal illusztrált vicc-tipológiát is közöl. A szójátékok megfeleltetése nehézségének mibenlétét jól mutatja, hogy az angol forrásszöveg és katalán verziójának fő különbsége nem is annyira az angol szöveg tartalmának, hanem inkább paródia-jellegének megragadásában van. „*A Mr Town Hall* és *Mr Whitehall* katalán fordításai se nem hízlegőek, se nem lekicsinylőek, mint ahogy nem sok katalánról lehet feltételezni, hogy tisztában van a *The Daily Mirror* pontos jelentésével és konnotációjával”, – mondja cikkünk szerzője (241).

Edoardo Crisafulli *Dante szójátékai és a kompenzáció kérdése* című tanulmányában a kompenzáció funkciórendszerére koncentrál, mely akkor válik stratégiai eszközzé, amikor a forrásmű szójátékai „direktben” nem ültethetők át a célnyelvre. A tanulmányban példaként az *Isteni színjáték* szerepel, ahol is a klasszikus mű szójátékainak kompenzációs eszközei – Crisafulli felfogása szerint – egyszerre szolgálhatják a szerzői szándék kifejezésének, valamint a célszövegi kohézió biztosításának céljait. A művet H. F. Cary fordította le angolra még a XIX. század elején. Tanulmányos fordító egyfajta elkerülő taktikája a szójátékok visszaadásában. A „kompen-

záció” terminus szokványos értelmezésével („veszteségek ellensúlyozása, behelyettesítése”) szemben Crisafulli úgy látja, „a kompenzációt alkalmazó fordító az elszenvedett veszteségek ekvivalensét kutatja” (260). Crisafulli hármas tipológiát alkalmaz: direkt, analóg és zérus megfeleltetés, azaz elhagyás. Ezek alkalmazásában is az a kiindulópont, hogy milyen funkciót tölt be az adott szójáték a forrásszövegben? Megállapítást nyer: Dante legkiemelkedőbb szójátékai horizontálisak, mivel valamely megelőző lexémára utalnak vissza (homonímia, paronímia).

Senki földje a nyelvészet, filozófia és sinológia közös határán című dolgozatában **Sean Golden** arról számol be, önmagában is milyen problémát jelent ősi kínai szövegek modern nyugati nyelvekre történő lefordítása, s miként hatványozódnak a feladatok szójáték esetén. A szerző hangsúlyozza, tévúton jár az, aki univerzálisnak tekinti a nyugati civilizáció nyelvi, gondolkodási, retorikai, filozófiai hagyományait. A poliszémiának ugyanis az ősi kínai szövegekben filozófiai jelentősége van. A derivációs vonalakon haladva a szövegek olyan világképet mutatnak be, mely radikálisan eltér a nyugati kultúrkör világképétől. A jó fordítás elérésére a fordító számára csak egy út járható: a forrásszöveg mélyére hatolva meg kell érteni a szöveg „mentalitását”, majd pedig létre kell hozni az ősi kínai poézis mentalitásának megfelelő célnyelvi interpretációt. Lássunk egy példát. „A kínai *xin* szó ’szívet’ jelent. A neki megfelelő piktogram ugyan a szív rajzolatát mutatja, azonban a szív konnotációi a kínai kultúrában jelentősen eltérnek a nyugati kultúra konnotációitól. Nyugaton a szív az érzelmek, a fej pedig a gondolat, értelem székhelye, míg a bátorság, a kitartás a zsigerekben és az ágyékban lakozik (természetesen az egyes nyelvektől függően). Ezzel szemben Kínában a szív a fent felsoroltak közös metonimájaként szolgál” (287), tehát a szív egyszerre a gondolat, értelem, akaraterő,

kitartás, bátorság „szerve”. Alighanem e kis részlet is sejteti a kreatív fordítás gyönyörrel terhes kínjait.

Az „*Olvassuk újra a klasszikusokat*” rovatban Peter Fawcett Rudolf Zimmer *Probleme der Übersetzung formbetonter Sprache: Ein Betrag zur Übersetzungskritik* (A kifejező nyelv fordításának problémái: adalékok a fordításkritika tárgyköréhez) című munkáját recenzálja, kurzusismertetésében pedig **Michell Ballard** a fordítói lejtérszabak és a kétnyelvű szójátékok hasonlóságairól beszél. Ballard eredeti meglátása szerint „az interlingvális szójátékként felfogott fordítási hiba tulajdonképpen az igazi szójáték fordítottja, hiszen nem más, mint az adott kétértelműség helytelen értelmezése” (333). Ha pedig így van, a két jelenség nyelvészeti vizsgálata, valamint az eredmények fordítási alkalmazása a fordítóképzés kitűnő területe lehet.

Dirk Delabastita a szójáték, ennek révén pedig a „lefordíthatatlan elemek” kérdéskörének nemzetközi szaktekintélye jelen kötetben, szerzőtársaival együttesen, ismét jelentős művel járult hozzá a fordítástudomány eleddig nem teljesen feltárt kérdéskörének tudományos birtokbavételéhez. A szójáték a „lefordíthatatlanság” problémájának legszebb területe. Aki ugyanis a szójáték működési mechanizmusait, funkciórendszerét kutatja, az a fordítás alap kutatásaival foglalkozik. Minél kisebbre zsugorodnak e téren a fehér foltok, minél mélyebben ismeri meg a tudomány az adott kérdéskört, annál hatékonyabb lehet a fordítás gyakorlata, s talán a szójáték gépi fordítása sem utópia többé. A kötetben megismert tanulmányok egybehangzóan bizonyítják: a fordítás csakis akkor jó, ha nyelvészeti szöveganalízisre épül, hatékony szöveganalízis pedig nem létezik a kultúra avatott ismerete nélkül.

G. Láng Zsuzsa

Tolmácsolás felsőfokon A hivatásos tolmácsok képzéséről

(Budapest: Scholastica, 2002. 212 pp.)

Szabó Csilla

A tolmácsoláselmélet (vagy más szóval tolmácsolástudomány) mint független, autonóm diszciplína csupán néhány éve tudott kibújni a fordítástudomány égisze alól, és bizony kevés olyan kiadvány látott napvilágot, amely kizárólag a tolmácsolás elméletével, kutatásával, illetve képzési körülményeivel foglalkozott volna. A 2002-es év azonban roppant termékenynek bizonyult e tekintetben, hiszen ekkor jelent meg a nemzetközi könyvpiac egyik legátfogóbb és legigényesebb tanulmánykötete, a *The Interpreting Studies Reader* (szerk: Pöschhacker, F. & Shlesinger, M. London/New York: Routledge Language Readers), mely a tudományterület 26 legfontosabb írását gyűjtötte egy kötetbe. Olvashatók már az Interneten is annak az átfogó kutatási projektnek az eredményei (az AIIC honlapján *Workload Study* címmel: <http://www.aiic.net/Viewpage.cfm/article/467>), amely a hivatásos tolmácsok munkájában megfigyelhető stressz-faktorokat elemzi.

A hazai könyvpiacra is új kötetnek örülhetnek a téma iránt érdeklődők. A budapesti Scholastica Kiadó, amely az elmúlt évek során számos kiadványt jelentetett meg a fordítástudomány témakörében, *Tolmácsolás felsőfokon* címmel adta ki G. Láng Zsuzsa könyvét. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen működő Fordító- és Tolmácsképző Központ angol csoportvezetője 2001-ben védte meg doktori disszertációját a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programja keretében a tolmácsolás oktatásának és a tolmácsok képzésének tárgykörében, és ezt a munkát dolgozta át könyv formájá-

ban azzal a céllal, hogy elméleti és gyakorlati áttekintést nyújtson a professzionális tolmácsok képzéséről.

A szerző a könyv bevezető oldalain és az első fejezetben rövid áttekintést nyújt a szakma néhány évtizedes múltjának fejlődési irányvonalairól és kutatási trendjeiről; összegzi továbbá a legkorábbi munkákat, amelyek útmutatóul szolgáltak, s tán szolgálhatnak ma is a kezdő és gyakorló tolmácsok számára.

A második fejezet igényes összefoglalást nyújt a tolmácsolás kutatásának főbb eredményeiről, és röviden vázolja azokat a modelleket, amelyek különböző megvilágításban, különböző változók középpontba állításával vizsgálják a tolmácsolás folyamatát. Különös érdeme ennek a fejezetnek, hogy a Scholastica egy korábban megjelent kötetében (Szabari Krisztina: *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*, 1999) vázolt kutatási eredményeket kiegészíti a szakirodalomban ismert legkurrensebb integratív modellel (Setton kognitív-pragmatikai modellje), és részletesen, saját nézőpontját is láttatva elemzi annak főbb alkotórészeit.

A harmadik fejezet már a tolmácsok képzésének alapvető kérdéseit állítja középpontba azt boncolgatva, hogy milyen tolmácsolási típusok léteznek, illetve mik azok a feladatok és szerepek (pl. szakmai normák és tolmásetikai szempontok érvényesítése, kulturális közvetítő szerep, stb.), amelyeknek egy ideális tolmács meg kell, hogy feleljen. Mivel a kötet „célcsoportja” a hivatásos tolmácsok, így részletesen esik szó a szaktolmácsolásról, illetve a konferenciatolmácsolásról.

A negyedik fejezet azt a korántsem új keletű kérdéskört feszegeti, hogy vajon tolmácsnak születni kell-e, vagy megfelelő képzéssel is válhat valaki jó nyelvi közvetítővé. Ez a fejezet rendkívül színvonalas áttekintést nyújt azokról a koncepciókról és kísérletekről, amelyek az „alkalmasság” témakörében láttak napvilágot. Részlete-

sen vizsgálja a szerző a tolmácsoláshoz szükséges nyelvi, kognitív és egyéb feltételeket, vázolja továbbá a tolmácsolás alkalmasságát mérő írásbeli, illetve szóbeli vizsga feladatait és tartalmi kritériumait. Bizonytalanságot kelthet azonban az olvasóban, hogy a részletesen bemutatott felvételi vizsga vajon a hazai tolmácsképzési gyakorlatot tükröző példa-e (ELTE, FTK), vagy más európai, illetve nemzetközi posztgraduális intézmény gyakorlata is egyben. Feltehetően az előbbi, hiszen a legtöbb külföldi tolmácsképző intézményben a fordítást és a tolmácsolást külön-külön kezelik, ergo külön szakként is hirdetik meg, és nem minden esetben alkalmazzák az írásbeli készségek mérését a szóbeli vizsga előfeltételeként. Érdekes lehetett volna talán arra is kitérni, hogy milyen különbségek lelhetők fel a magyarországi képzőintézmények között ebben a tekintetben; hol, milyen jellegű felvételi vizsgát követelnek meg a hallgatóktól. (Lásd erről még: Sándor Claudia írását a Szegedi Tudományegyetem Tanszékközi Fordító- és Tolmácsképző programjának alkalmassági vizsgájáról a *Fordítástudomány* legutóbbi, 2002. IV. évf. 1. számában.)

G. Láng Zsuzsa könyvének ötödik fejezete a tolmácsképzés főbb módszertani irányelveit foglalja össze, ahol a szerző saját modelljét ismerteti. Az ún. *integratív tolmácpedagógiai modellben* a szerző nem titkolt célja, hogy a második fejezetben bemutatott integratív elméleti modellt újszerű módszertani és pedagógiai keretek közé illessze, ahol ötvözhetőek az értelemközpontú, információ-feldolgozó és funkcionalista-pragmatikai megközelítések. E három sarokkő alkotja a szerző által felállított posztgraduális szaktolmács-képzés, illetve konferenciatolmács-képzés tantervének elméleti kereteit, s ebben a teoretikus fonállal átszőtt hálóban helyezkednek el a különböző készségfejlesztő tantárgyak. A fejezet jó pár oldalt szentel a tolmács által kialakítandó tolmácsolási stratégiák

és automatizmusok témájának, amelyben útmutatót kíván adni a készségfejlesztés fontosabb fázisaihoz.

Külön fejezet szól a képzés előkészítő szakaszáról, azaz a tényleges tolmácsolási gyakorlat megkezdése előtti pedagógiai teendőkről. Itt tudhatjuk meg, hogy mi mindent kell egy tolmácsjelöltnek elsajátítania ahhoz, hogy egyáltalán nekiveselkedhessen a tolmácsolás fárasztó, ám mégis élvezetes feladatának. A tolmácsjelöltnek rendelkeznie kell ugyanis a kellő nyelvi és kommunikatív kompetenciával, a megfelelő személyiségjegyekkel, általános műveltséggel, terminológiai ismeretekkel, ugyanakkor fejlesztenie kell hallás utáni megértését, figyelemmegosztó- és stressztűrő képességét, és el kell sajátítania a szakma elméleti háttéranyagát is. A hallás utáni megértésre és a stressz kezelésére a szerző több gyakorlatot és tanácsot is ajánl, amely minden, a tolmácsképzésben tevékenykedő szakember számára hasznos információként szolgálhat.

A kötet legigényesebb fejezete a memória és a jegyzetelés témájának szentelt hetedik fejezet. Ez a rész nemcsak megfelelő elméleti háttérrel biztosít a memória szerepét és lehetséges működési funkcióit illetően, hanem rendkívül gyakorlatias megközelítéssel csoportosítja mind a rövid távú, mind pedig a hosszú távú memória fejlesztésére szolgáló feladatokat. Igen bőséges információval szolgál a szerző a konzekutív tolmácsolásban használatos jegyzetelés-technika tekintetében is, kezdve a jegyzetkészítés funkcióitól, módszereitől egészen a jegyzetelés nyelvéig és a lehetséges rövidítési és szimbólum-használati módokig. Ebben a fejezetben mutatkozik meg igazán a szerző negyedévszázados pedagógiai és szakmai tapasztalata, itt érződik a legkiforrottabbnak az elmélet és a gyakorlat kapcsolata: az elméleti háttérrel jól ismerő és a gyakorlatban azt kiválóan alkalmazni tudó tolmács jó tanácsainak prizmáján keresztül. Remek vizuális segít-

séget nyújt a kötet végén található három melléklet is, amely a különböző iskolák jegyzetelés-technikáit mutatja be „képi” formában megjelenítve.

A könyv utolsó két fejezete a konferenciatolmácsolás két klasszikus komponenséről, a konzekutív és a szinkrontolmácsolás oktatásáról szól. Mindkét fejezet korrekt áttekintést nyújt az adott tolmácsolási típus sajátosságairól, az előkészítő és készségfejlesztő gyakorlatok sorrendiségéről, a különböző stratégiák elsajátításáról, a tolmácsolás irányából fakadó problémákról és a felmerülő nehézségek kiküszöbölési lehetőségeiről. Értékes része mindkét fejezetnek a tolmácsolási teljesítmény értékeléséről írt néhány gondolat, s a megfigyelők között szétszórható értékelőlap hasznos segédanyagként szolgálhat más képzőintézmények oktatói számára is.

A kötet utolsó lapjain található, rendkívüli műgonddal összeállított tolmácsoláselméleti glosszárrium az első ilyen jellegű terminológiai gyűjtemény, amely magyar nyelven áll az olvasó rendelkezésére. A glosszárriumot olvasva nemcsak az adott szakkifejezés jelentéséről kaphatunk információt, hanem az adott műszó szakirodalmi referenciáit is gyakran említi a szerző, további segítséget nyújtva ezzel a téma után részletesebben érdeklődőknek.

A legutóbbi *Fordítástudomány* könyvszemléjében méltán nevezi a recenzens Szabari Krisztina fentebb említett munkáját gondolatébresztő, olvasmányos tankönyvnek. A Scholastica Kiadó most megjelentetett kötete véleményem szerint remekül illeszkedik ebbe a tematikus sorba, és nemcsak a leendő és gyakorló tolmácsok, valamint a tolmácsolást oktatók és kutatók, de a téma iránt szimplán csak érdeklődők is izgalmas és igényes olvasmánynak találják majd G. Láng Zsuzsa könyvét.

Yves Gambier and Henrik Gottlieb (eds.)

(Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research

(John Benjamins Publishing Co., 2001. 293 pp.)

Véresné Valentinyi Klára

Fordításkutatók és gyakorló tolmácsok is érdeklődéssel kapják fel fejüket, ha a „multimédiafordításról” esik szó. Ez történt velem is, amikor kézbe vettem a John Benjamins Publishing Company kiadásában, Yves Gambier (University of Turku) és Henrik Gottlieb (University of Copenhagen) szerkesztésében megjelent *(Multi)media Translation, Concepts, Practices, and Research* ([Multi]médiafordítás, elmélet, gyakorlat és kutatás) című előadás-gyűjteményt, s a könyv nem okozott csalódást. A kötet az 1997. szeptember 26-27-én Rimini közelében, Misanóban megtartott *Multimedia & Translation* (Multimédia és fordítás) című konferencia, valamint az 1998. október 15-16-án Berlinben megrendezett *Quality and Standards in Audiovisual Language Transfer* (Minőség és standardok az audiovizuális nyelvi transzferben) című konferencia anyagát gyűjti egybe három fő fejezetben: (1) Elmélet, (2) Fordításpolitikai és gyakorlat, (3) Empirikus kutatás.

Yves Gambier és Henrik Gottlieb szerkesztők a könyv bevezetőjében *(Multimedia, Multilingua: Multiple Challenges)* abból indulnak ki, hogy a globalizáció és a modern információs és kommunikációs technológia megváltoztatja mindennapjainkat, a nemzetközi piacon a kommunikáció áru lesz. A nyelv – ezen belül is a nyelvi transzfer – egyre nagyobb szerepet kap az ismeretek közvetítésében, a kulturális identitás fejlődésében stb. Nyelvtudás nélkül a TV, videó, számítógép, Internet és CD-ROM szövegeivel is nehezen boldogulnánk. A (multi)média, (tele)kommunikáció és a modern információs és kommunikációs

technológia közeledésének hatására az (elektronikus) kommunikációban erősödik a multimediális, poliszemiotikus jelleg. Ugyanakkor, terjed a multilingualizmus, és kialakul egy *lingua franca*. Mindezen jelenségek nemcsak az ipar, a politika, a társadalom és a jog számára jelentenek kihívást, hanem a kultúra és a nyelvészet számára is.

A média nyelvének kutatásával csak mostanában kezdtek el foglalkozni. S noha egyre több folyóirat foglalkozik a témával pl. *Communication and the Media Studies, Gazette-The International Journal for Communication Studies, Communication Research, Discourse and Society, European Journal of Communication, Media, Culture and Society, Theory, Culture and Society, New Media & Society*, és a kiadók, mint például a Sage, John Libbey/ University of Luton Press stb. is egyre több kiadvánnyal jelennek meg, még mindig kevés a szakterülettel foglalkozó tanulmány.

Egységesíteniünk kell a „multimédiafordítással” kapcsolatos terminológiát is, hiszen a szakterülethez kapcsolódó kifejezések egész sora használatos (pl: *localization, language transfer, editing, revision, documentation, co-authoring, technical writing, multilingual text creation and design, versioning, language mediation, language-service provision, language management, proof reading, copywriting, language consultancy*), és többnek a jelentése kétértelmű is lehet (pl. *subtitled*). Figyelemre méltó, hogy még a „média” terminus egységes meghatározása is hiányzik. (Nem szerepel Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótárában* sem).

A terminológia gazdagsága ugyanakkor a szakterület összetettségét is tükrözi. Bizonyára mindenki emlékszik arra a kezdeti időszakra, amikor a multimédia terminust csak a tanításnál használt diafilmekre használtuk, aztán a számítógép és az Internet térhódításával fokozatosan átértékelődött a fogalom. Hasonlóan, az „audiovizuális” szó először a tanítással

kapcsolatos eszközöket, azaz képpel és hanganyaggal végzett szemléltetést jelentette. Ez utóbbi jelentése is bővült, és hamarosan a mozira és a TV-re is használtuk. K. Reiss (1971: *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzung Kritik*. München: Hueber, p. 34.) volt az első, aki tudományos szinten először foglalkozott az ún. „audiomediális” szövegekkel, amit később „multimediális” szövegeknek hívott. Napjainkra pedig már interdiszciplináris, interaktív műfajjá fejlődött (pl: elektronikus kommunikáció).

Az multimédiafordításoknál gyakori a csoportmunka (fordító, lektor, kiadó stb.), a fordítók többnyire „köztes”, azaz rövid életű, nem végleges szövegekkel dolgoznak: pl. szöveggönyvekkel. A fordítás során a legfontosabb szempont a funkcionális használhatóság. A multimediális piac soha nem tapasztalt fejlődést él át, vegyük példának a digitalizációt, a disztribúciós csatornák (VHS, DVD, specializálódott kábelcsatornák) gyors fejlődését, a gomba módra szaporodó műszaki újdonságokat (pl. Internetes film).

Mindez óriási feladatot jelent a fordítástudomány számára: meg kell küzdeni a médiák, az eltérő nyelvi rendszerek, a műfaj (pl. a honlapok alaki és retorikai megformáltsága) és a kulturális különbségek által támasztott kihívással, és követni kell a fejlődést, s az első lépés, feltétlenül, a multimédiafordítás fordítóképzésbe történő beiktatása.

A bevezető után térjünk át a könyv három fő fejezetének ismertetésére. Az első, elméleti részben hét szerző előadásának összefoglalóját olvashatjuk. Patrick Cattrysse (*Multimedia and Translation: Methodological Considerations*) meghatározza a multimédia tágabb és szűkebb definícióját, hangsúlyozva a multimédia interaktív és interdiszciplináris jellegét, ám szorgalmazza a definíció további finomítását. Vajon a multimédiafordítás megjelenésével a fordítás egy új ágáról beszélhetünk-e, teszi fel a kérdést a szerző. Több-

nyire ugyanis nem is fordításról, hanem adaptációról van szó: hangsúlyozottabban kell figyelembe vennünk a politikai, kulturális, pragmatikai elvárásokat, a lefordított szöveg számára rendelkezésre álló helyzet stb.

Aline Remael (*Some Thoughts on the Study of Multimodal and Multimedia Translation*) az előbbi gondolatmenetet folytatva a feliratozott filmpárbeszédeket vizsgálja szemiotikai és pragmatikai szempontból. Kiemeli, hogy a filmfeliratozásnál jelentős szövegátalakításra van szükség, médiumváltás történik: beszélt nyelvből rövid, írott szöveget kell készítenünk. Közben figyelembe kell venni a célnyelvi és célkulturabeli, a műfaji, a médiummal (pl. filmfelirat) szembeni követelményeket, valamint a célközönség elvárásait. Éppen ezért, a szerző fontosnak tartja az intertextuális és szociopolitikai kutatást.

Sergio Viaggio (*Simultaneous Interpreting for Television and other Media: Translation Doubly Constrained*) a pragmatikai vonalat tovább gondolva, és az olasz Garcia Landa verbális kommunikációra kidolgozott beszédaktus modelljét kibővítve, felállítja saját, interkulturális nyelvi közvetítésre vonatkozó modelljét. Majd, a modell alapján, elemzi a szimultán tolmácsolást, hangsúlyozva a kommunikációs elméletek, a fordítástudomány (elfogadhatóság, érthetőség, tartalmi azonosság, formai ekvivalencia), a neurofiziológia, a didaktika, a tolmácsgyakorlat, a deontológia és a gazdasági szempontú megközelítés fontosságát.

Domingo Sánchez-Mesa Martínez (*Hypertext and Cyberspace: New Challenges to Translation Studies*) előadása erősen elgondolkodtató: a multimédiának köszönhetően egy újfajta kommunikáció jelenik meg, ami megváltoztatja a valóságról és a kommunikációról alkotott eddigi elképzelésünket. Átértelmezzük idő- és térfogalmainkat, megváltozik a kollektivitás és identitás-értelmezésünk, s nagyobb lesz az emberi, anyagi, adat- és információs

mobilitás. A *cyberspace* több érzékszervünkre ható mesterségesen valóságos és szabad, demokratikus világ. Mindezek következményeképpen, elmosódik a határ a valóság és a fikció között, mely utóbbiban egyre jobban elmélyedünk, s erőteljes audiovizuális eszközök közvetítésével új média és új valóság születik. Példa erre a többnyelvű világháló, azaz a *mega-hypertext*, ahol kialakul az új esztétika, új fogalmakkal: a világháló esztétika. Mindez nagyon sok, újfajta fordítási feladatot és lehetőséget kínál a fordítók számára.

Gregor Goethals (*Images of Translation*) a szó, a kép és a jelentés viszonyát, szimbólumalkotó erejét elemzi az Amerikai Biblia Társaság által meghirdetett bibliafordítás és videós megjelenítés tanulságainak tükrében. J. Ritter Werner (*Text and Context in Multimedia Translation*) a Biblia paralingvisztikai és extralingvisztikai jellemzőinek és a Biblia rituális világának a világháló virtuális valóságába történő át-helyezésének nehézségeit ismerteti, melynek tükrében új értelmezést nyertek a fordítási folyamatról, a minőségről és a hűségről alkotott fogalmaik.

Karin Wehn (*About Remakes, Dubbing and Morphing: Some Comments on Visual Transformation Processes and their Relevance for Translation Theory*) csatlakozik ahhoz a nézethez, hogy az új kommunikációs formák, például a multimédia, megjelenése megváltoztatja a fordítói feladatot: nem csupán a fordítás verbális szintjét kell lefordítani, hanem a nem verbális kódokat is. A szinkronizálás során például a testbeszédet és a gesztikulációt kultúra-specifikus, verbális kóddá kell átalakítani, a showműsorokat és reklámokat pedig az adott kultúra igényeihez kell adaptálni. A technika ebben nagy segítséget nyújt (pl. a „morphing” technika, melynek segítségével az ajakmozgást a számítógép a célnyelv ajakmozgásaira tudja átalakítani). Ezzel erősödik a fordítás interdiszciplináris, multiszemiotikus jellege.

A könyv második, leghosszabb része a

fordításpolitikával és a fordítói gyakorlatl foglalkozó tizenkét előadás anyagát ismerteti. Anne Jäckel (*Shooting in English? Myth or Necessity?*) az európai és nemzeti filmek jövőjét meghatározó európai és országos filmpolitika feladatát a gazdag kulturális és nyelvi sokszínűség, azaz a nemzeti filmgyártás támogatásában látja.

Reine Meylaerts (*The Position of Foreign Languages in the Flemish Media*) beszámol arról, hogy a globalizáció és a filmek erős anglophone hatása miatt 1994 márciusában Belgium holland nyelvközössége összehívta Parlamentjét, a Flamand Tanácsot, és holland és afrikaans beszélők részvételével közös kulturálisan felelős médiapolitikai irányelveket alakítottak ki holland és afrikaans nyelvű médiájuk védelme érdekében.

Patrick Zabalbeascoa, Natalia Izard és Laura Santamaria (*Disentangling Audiovisual Translation into Catalan from the Spanish Media Mesh*) a spanyol média helyzetről számol be. A spanyol televízió hűen tükrözi a főbb politikai és nyelvi határokat, és a nyelvi kérdés megoldatlanságát. Néhány érdekesség, hogy a filmmel egyidejűleg a rádióban leadják a szinkront, így hallható az eredeti és a fordítás is. A szinkronizálásnál a fordító durva fordítást készít, a szinkronszínész formálja meg a végső szöveget, aki a katalán esetében a preskriptív nyelvtani szabályokat követi, s nem a beszélt nyelvre jellemző fordulatokat használja, mivel a katalán TV a nyelvtudás elmélyítésének eszköze. (Portugáliában is hasonló a helyzet. A szerző megjegyzése.)

Bistra Alexieva (*Interpreter-Mediated TV Live Interviews*) a bolgár, Gabriele Mack (*Conference Interpreters on the Air: Live Simultaneous Interpreting on Italian Television*) az olasz médiatolmácsolás helyzetét mutatja be. A bolgár és az olasz médiában egyre népszerűbb az élő, tolmácsolás interjú, ahol a néző is elmondja véleményét. A tolmácsnak fel kell készülnie az új tolmácsolási szituációra: új elvá-

rásoknak kell megfelelnie, új stratégiák alkalmazására kényszerül, s nemcsak a nyelvi és műfaji, de a pragmatikai és szemiotikai aspektusokat is ismernie kell. A fordítástudománynak és fordítóképzésnek ezzel a kihívással is meg kell birkóznia.

Eivor Gummerus and Catrine Paro (*Translation Quality: an Organizational Viewpoint*) bemutatja a finn televízió fordítói osztályát, Felicity Mueller, (*Quality Down Under*) német származású Ausztráliában dolgozó szerkesztő-fordító, pedig a Sydneyben működő fordítóosztály munkáját ismerteti, és beszámolnak a csapatmunka mindennapi nehézségeiről (presztizs, minőségbiztosítás, továbbképzés, felvételi kritériumok, betanítás). Heulwen James (*Quality Control of Subtitles: Review or Preview*) a filmfeliratok minőségellenőrzési szakaszait és elvárásait vázolja fel. Hazel R. Morgan (*Subtitling for Channel 4 Television*) az angol 4-es. Televíziós Csatorna feliratozói munkafolyamát, Corien den Boer (*Live Interlingual Subtitling*) pedig a holland televízió élő műsorainak feliratozási módszereit és gyakorlati tapasztalatait (Bill Clinton beiktatási beszéde, Diana temetése) ismerteti.

Clara Ceron (*Punctuating Subtitles: Typographical Conventions and their Evolution*) és Linda Dewolf (*Subtitling Operas: With Examples of Translations from German into French and Dutch*) előadásukban elismerik, hogy a hagyományos központozásnak fontos szerepe van a feliratok olvashóságában, ám hiba lenne megváltoztathatatatlannak tekinteni, s mindezt gyakorlati példákkal támasztják alá. Clara Ceron beszámol egy érdekes francia filmkísérletről, amikor tudatosan megszegték a feliratozással szembeni hagyományokat: a szereplő a feliraton repül ki a képből, a felirat beleolvad egy pohár vörös borba stb. A szerzők tehát a film- és opera-feliratozásnál is szorgalmazzák a kreativitást (pl. az egyes szereplők mondatait különböző színnel lehetne írni stb.), amiben az új technológiák sokat segíthetnek.

A könyv harmadik részében hat empirikus kutatásról szóló előadás összefoglalója található. Görögországban a gyerekeknek szóló televíziós programok fordításánál a hagyomány és a pénzügyi oldal a meghatározó, állítja Fotios Karamitroglou (*The Choice to Subtitle Children's TV Programmes in Greece: Conforming to Superior Norms*). Ezenkívül egyéb külső tényezők (technika, idő stb.) is befolyásolják a filmfordítást, például a filmfeliratozást, amelyek közül a legfontosabb, hogy a fordító írásban megkapja a dialóguslistát (pl. *master subtitle*), amely nyelvi és szociokulturális információkat, magyarázatot tartalmaz, hívja fel a figyelmet Jorge Díaz Cintas (*Striving for Quality in Subtitling: the Role of a Good Dialogue List*).

A filmfeliratok kulturális és nevelő hatásáról számol be a portugál Alexandra Assis Rosa (*Features of Oral and Written Communication Subtitling*). Portugáliában szinte kizárólag feliratozással fordítanak, s csak a reklámfilmeket, gyerekfilmeket, rajzfilmeket és szappanoperákat szinkronizálják. Ennek oka, hogy igen magas az írástudatlanok száma, és a filmfeliratozásnak nagy szerepe van az írásbeliség terjesztésében. A filmfeliratok nyelvezete az írott regisztereket követi, nem a szóbeliét: centralizált eszközökkel így próbálják a standard portugál nyelvet megőrizni.

Teresa Tomaszkievicz francia nyelvű előadásában (*Transfer des références culturelles dans les sous-titres filmiques*) a kulturális referenciák fordítási nehézségeit elemzi. Hasonló nehézségekről számol be Anne Jäckel (*The Subtitling of La Haine: A Case Study*) esettanulmányában a *La Haine* (*Gyűlölet*) című francia film amerikai feliratozásának sikertelenségét boncolgatva. Nagy vihart felkavaró, nagysikerű filmről van szó, amely nemcsak téma-választásában (kábitószer, bűnözés, lázadás) mehökkentő, de nyelvhasználatában is (zsidó, arab szleng, hibás nyelvtan, beszélt nyelvi fordulatok). A fordításnál

használt különböző amerikai szlenget, erős konnotációjuk miatt, az amerikai közönség félreértette: a film szociopolitikai üzenete, azaz minden, ami a standard francia nyelv által közvetített értékrendtől eltérő értéket közvetít, fenyegetést jelent, eltorzult.

Henrik Gottlieb (*Anglicism and TV Subtitles in an Anglified World*) az angol nyelvű televíziós műsorok által közvetített anglicizmusok hatását a dán filmfeliratokon vizsgálja két filmet (*Falling Down* és a *Ghostbusters*) elemezve. Előadását egy szomorú és cinikus kérdéssel fejezi be: „Akik a filmfeliratokat olvassák, úgyis tudnak angolul, és mivel nyelvük már nem nagyon különbözik az angoltól, minek egyáltalán vesződni a feliratozással?”

Marijke Van de Poel és Géry d'Ydewalle vitára serkentő elődása (*Incidental Foreign-language Acquisition by Children Watching Subtitled Television Programs*) holland anyanyelvű gyerekekkel Belgiumban végzett empirikus kutatásukról számol be. Azt vizsgálták, hogy az idegen nyelvű televíziós műsorok segítik-e az idegen nyelv elsajátítását. Eredményeik azt mutatják, hogy a feliratozás kismértékben ugyan, de a gyerekeknél segítette a nyelvelsajátítást, s elsősorban a hallott, s nem az írott szöveget sikerült jobban megjegyezniük.

A könyv *Utószavában* Anthony Pym négy megjegyzésben összegzi (*Four Remarks on Translation Research and Multimedia*) a konferencia tapasztalatait és saját impreszióit. S hogy mennyire új terület a multimédiafordítás, s mennyi teendő van ezen a területen, jól mutatja az a vallomás, amit Pym, aki elismert fordításkutató, tesz: „...a »multimédia« szót idézőjelbe teszem, mert még nem használom elég magabiztosan” (275 old.).

Frecskay János

Mesterségek szótára

(Budapest: Nap Kiadó, 2001. 751 pp.)

Fóris Ágota

A Nap Kiadó Reprint sorozatában megjelent mesterségek szótára a magyar lexicográfia szempontjából jelentős sorozat része. Olyan szótárak jelentek meg eddig ezek között, mint Ballagi Mór *A magyar nyelv teljes szótára*, Szily Kálmán *A magyar nyelvújítás szótára*, vagy Penavin Olga *Szalavóniai (kórógyi) szótár* című műve.

Napjainkban is értékes nyelvi, nyelvészeti anyagként támaszkodhatunk a Frecskay János által összegyűjtött és feldolgozott anyagra, különösen azért, mert e szótár 1912-es kiadása óta a mesterségek, foglalkozások nyelvének további feldolgozása még mindig csak részben történt meg.

A szaknyelveket egyértelműen meg szokás és meg lehet különböztetni a köznyelvtől. A *szaknyelv* jelentésének, tartalmának meghatározása azonban többféle lehet, vizsgálata során célszerű további részekre osztani, még akkor is, ha az egyes szaknyelvek közös jellemzőkkel is bírnak. A szaknyelveken belül jelentős csoport a technikai nyelv, más szóval a műszaki nyelv. Általában elkülönült szaknyelvként szerepel a mesterségek nyelve, időnként azonban összemoszák a műszaki nyelvvel, más helyeken pedig az argóval, a szlenggel. *Mesterségek nyelve* alatt az iparosok által használt szakszókincset szokás érteni, amelyeket a műhelyekben használtak, mint például az asztalosok, rézművesek, vagy a takácsok szaknyelvet.

A XVIII. század végén indult el a magyar nyelvújító mozgalom első vonulata, mely a tudomány nyelvének megújítását tűzte ki célul. Ennek eredménye az akkoriiban születő sokféle szakszótár, akkori szóval a műszótárak megalkotása. Ugyanerre az időszakra esik a mesterségek szókincsének összegyűjtése iránti igény felmerülése is. Ez akkoriban elsődlegesen a

mesteremberek által használt különféle szavak gyűjtését eredményezte. A Magyar Tudományos Akadémia a mesterszavak összegyűjtését is célul tűzte ki más nyelvvédő és nyelvújító tevékenysége mellett. A *Magyar Nyelvőr* című folyóiratban rendszeresen közöltek a mesterségek szakszavaival kapcsolatos írásokat.

A magyar nyelvben a mesterszavak között kevés volt a tájegységenként eltérő, valószínűleg az iparosok, vándorlegények nemzetközi vándorlása következményeként. Léteztek olyan gyűjtemények, amelyek mesterségek szakszókincsét tartalmazták, de kevés volt belőlük, azonkívül inkább a mesterségeket magukat leíró kézikönyvek, és nem szótárak. A magyar nyelven 40 évi kitaró munka után 1912-ben megjelent *Mesterségek szótára* egyfajta normatív szótár: a magyar nyelvű terminológia összegyűjtésével támogatni és terjeszteni kívánta a magyar szakkifejezések elterjedését az idegen eredetűekkel szemben.

Maga a szótár két részből áll, pontos címe és adatai: *Mesterségek szótára*. I. rész: Ötven iparág leírása. II. rész: Ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Frecskay János. Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1912.

Ötven mesterség pontos leírását adja, ezek a következők: aranyverő, aranyozó, asztalos, ács, bádogos, bodnár v. kádár, bőrgyártás, cserzővarga, tímár, magyar tímár, irhagyártó, csizmadia és cipész, esztergályos, fametsző, rézmetsző, fazekas, fésűs, gyertyamártó, szappanos, hangszerműves, hegedűkészítő, zongorakészítő, kalapos, kárpitos, kefekötő, kerékgyártó vagy bodnár, kosárkötő, kovács, kőműves, kőfaragó, könyvkötő, könyvnyomtató, kötélverő, lakatos, mázólo, szobafestő, mézszáros, hentes, molnár, szijgyártó, nyerges, ötvös, arany- és ezüstműves, ékszerész, sütő (pék), rézműves, rézöntő, szabó, szücs, takács.

A MTA Nyelvtudományi Bizottsága birtokában volt *A magyar mesteremberek között divatozó műszavak* című gyűjtemény, amely 1832 és 1835 között készült. Ennek kiegészítésére 1883-ban felhívást intéztek az ipartestületekhez, melyben hazafiságukra hivatkozva felhívták az iparosokat, hogy a csatolt mintaív alapján gyűjtsék össze mesterségük szavait. 1200 példányban küldték szét a felhívást, kb. 200 példány érkezett vissza, ezek közül hozzávetőlegesen 40 tartalmazott használható anyagot. A visszaküldött kérdőívekből kiderült, hogy a tiszta magyar vidékeken is gyakori volt, hogy német szavakat használtak (melyeket magyar szónak gondoltak – pl. *szogni, hobli, anzen*), de érkezett olyan válasz is, amely szerint eszkezeiknek, szerszámaiknak magyar neve nincs. A kérdőíveket és az 1832–1835 közötti gyűjtés eredményeit Frecskay Jánosnak adta az Akadémia további feldolgozásra, aki a témában már rendelkezett ismeretekkel. Más anyagok felhasználásával, valamint többszöri személyes gyűjtéssel egészítette ki a gyűjteményt. Szótára három részből áll: az első részében mesterségenként, tulajdonképpen enciklopédikus formában írja le külön-külön az egyes mesterségeket, a magyar terminológia után zárójelben megadva a német megfelelőt is, például a LAKATOS-MESTERSÉG fejezetben írja: „A *lakatos* (Schlosser) nevét a *lakatról* (Hängeschloss, Vorhängeschloss) vette s annak idején ez elnevezés meg is állt, mert lakatot, *zárt* (Schloss) készíteni volt egyik fő foglalkozása. Manap úgy a zárok, valamint a lakatok gyárilag készülnek, maga a lakatos is innen veszi s ő csak *fölveti* (anschlagen), *módosítja* (abändern) vagy *javítja* (reparieren). Újabban az oly lakatost, ki az általa készített tárgyak kialakításában nemes izlést fejt ki, *vasművesnek*, *műlakatosnak* (Kunstschlosser) nevezik. Valamint az asztalosnak fő anyaga a fa, a lakatosé a *vas* (Eisen). Egyéb *fém* (Metall) csak kivételesen kerül nála munkába; a *réznek*

(Kupfer) *ötvényei* (Legirung) jöhetnek itt még tekintetbe. A vasat azon alak szerint, a mint a lakatos a kereskedésben veszi, következőleg osztályozzák. Van *rúdvas* (Stabeisen), melyhez keresztmetszete vagy vastagsága szerint számítandók: a *kerékvas* (Rundeisen), a *négylévas* (Quadratischeisen, Vierkanteseisen), a *laposvas* (Flacheisen) és a *pántvas* (Bandeisen); továbbá van *alakvas*, *idomvas* (Façoneisen, Formeisen, Profileisen), melynek külön-külön célokra megszabott alakja van, ilyenek a *kétszárú* (zweischenkelig) *szögletvasak* (Winkel-eisen), a **T-vas** (T-eisen), a *kettős T-vas* (Doppel T-eisen), mely lehet *magasszárú* (hochstegig) vagy *szélestalpú* (breitfüssig), a **Z-vas** vagy *tetővas* (Z-Eisen, Dacheisen), a *markolóvas* (Geländereisen), az *ablakvas* (Fenstereseisen) stb.” Ezután ugyanebben a formában 19 oldalon keresztül, helyenként képekkel is illusztrálva folytatódik a lakatosmesterség eszközeinek és munkafolyamatainak, vagyis terminológiájának leírása.

A mesterségek szótára második részének egyik fele „a mesterségek egybefoglalt magyar-német szótára”, amely számolásom szerint hozzávetőlegesen 11000 címszót tartalmaz. Egy oldalon két oszlopban találjuk a szavakat, a címszókat félkövérrel szedve, a címszó után a szinonimákat vesszővel elválasztva sorolja, majd egyenlőségjel után a német megfelelő következik, utána zárójelben a mesterség, amelynek keretében az adott szó használatos. A mikrostruktúrára nézzünk néhány példát:

Lakat = Hängelschloss, Vorhängschloss (lak.).

Lakatos = Schlosser (lak., kerékgy.).

Lakatosság = Schlosserei (lak.).

Vas = Eisen (lak.).

Vasal = beschlagen (bodnár, kov.).

Vasal = bügeln (kal., szabó).

Vasalás = Beschlagen (lak., bodnár).

Vasalás, vereték = Beschlag (nyerges), Bügeln (szabó).

A szótár utolsó részében található „a mesterségek egybefoglalt német-magyar szótára”, amely körülbelül 9000 címszót foglal magába, makrostruktúrájára nézve megegyezik a magyar-német résszel, mikrostruktúrája hasonló, azzal a különbséggel, hogy a magyar címszó helyett német, a német megfelelők helyett magyar megfelelőket találunk. Ebből a részből is bemutatok néhány példát:

Beschlag = vasalás (kov., lak.), vereték (nyerges).

Beschlag = behuzat, bevonat (molnár).

Beschlagbock = patkolóbak (kov.).

Beschlagen = vasal (kov.), megvasal (bodnár, kerékgy.), farag (kóm.).

Mint látható, mind a magyar-német, mind a német-magyar részben a címszavak ismétlődnek, nem jellemző a bokrosítás a mikrostruktúrára. A különféle értelemben különböző szakterületeken használt szavakat elkülöníti egymástól Freckay, de csak felsorolás szintjén. Képet kaphatunk viszont arról, milyen struktúrájú és tartalmú szótárt állított össze.

Összességében elmondható, hogy a *Mesterségek szótára* elsősorban művelődéstörténeti és nyelvészeti szempontból bír jelentőséggel, és a fordítók, tolmácsok is hasznát vehetik egyes iparhoz kapcsolódó szövegek fordítása során. Csak dicsérni lehet a Nap Kiadó vállalkozását, mellyel a magyar lexikográfia jelentős eredményeit tartalmazó régi szótárakat megjelenteti.

Egy évet töltöttem Párizsban, az ESIT-en

Szilágyi Nóra

A 2001/2002-es tanévben a francia kormány ösztöndíjasaként, két másik magyar hallgatóval lehetőségem nyílt elsőévesként részt venni az *ESIT – Párizs 3.* egyetem képzésén. Az oktatás – az itthonihoz hasonlóan – kétéves, az első évben konzekutív tolmácsolást, a másodikban szinkrontolmácsolást is tanítanak; fordítói diploma egy ettől független, hároméves képzés után szerezhető meg.

Az ESIT-re jelentkező hallgatók nyelvi kombinációjában minden esetben szerepelnie kell az angol illetve a francia nyelvnek, így szinte mindenki legalább három nyelvvvel dolgozik. Idén egy angol és egy francia anyanyelvű csoporttársunknak nem volt C nyelve, nekik magasabb pontszámot kell elérniük a vizsgák teljesítéséhez. A tolmácsjelölteket az első év végén három csoportba osztják, a legjobbak vizsga nélkül folytathatják tanulmányaikat másodéven, az évfolyam nagy részének szeptember közepén vizsgát kell tennie, és minden évben van néhány olyan hallgató, akit eltanácsolnak a képzésről, nekik még évismétlésre sincs lehetőségük. Az iskola az első év végén nem ad semmilyen oklevelet, a diplomavizsgákra a második év végén kerül sor.

A tolmácsórák nyelvi kombinációk szerint zajlanak, ezenkívül gazdasági, jogi és módszertani oktatás is folyik, a képzést francia és angol nyelvfejlesztő órák, valamint blattolás egészíti ki. Ez utóbbi a szöveggel történő szinkrontolmácsolást készíti elő; a francia nyelvfejlesztést sajnos nem gyakorló tolmács tartotta, így leginkább nyelvtani feladatokat oldottunk meg, a hasonló jellegű angol foglalkozásokon viszont rövid beszédeket, köszöntőket, bemutatásokat kellett rögtönözni, udvariassági formulákat és szinonimákat kellett keresni. Bár mindhárom munkánk C nyelve az angol, és aktívan nem tudtunk részt venni a feladatokban, az órák igen érdekesek és hasznosak voltak.

Az órákon kívül igen fontos szerepet kapott az egyéni gyakorlás (szókincs-fejlesztés, blattolás) és a csoportmunka is. Szinte mindennap dolgoztunk 3-4 fős csoportokban, hiszen az órákon megszerzett tudást csak rengeteg gyakorlással lehet elsajátítani. A munkacsoportokban több száz különböző témájú előadást tolmácsoltunk, és a különböző akcentusokkal is megismerkedhettünk (amerikai, brit, wales-i vagy kínai előadók angolja).

Magyar csoportunknak hetente egy francia-magyar, egy magyar-francia, kéthetente egy angol-magyar órája volt, ezenkívül angolról franciára is kellett tolmácsolnunk, mert a magyar nem tartozik az ESIT hivatalos nyelvei közé. Így ránk az úgynevezett „régime spécial” („speciális tanrend”) vonatkozott, amely azt jelenti, hogy C nyelvről B-re is kell dolgozni. Ez eleinte rendkívül nehéz volt (és sok gyakorlás után sem lett sokkal könnyebb), mert az angol és francia szavak között azelőtt nem nagyon kerestünk megfeleltetéseket, és az agyunk elég nehezen állt át erre a kombinációra. Ez már a jegyzetelésnél is

problémát okozott, először nagy részben angolul jegyzeteltem, de ez alapján nehéz volt franciául visszaadni a szöveget. Később magyarra váltottam, ez lehetővé tette, hogy jobban eltávolodjak az eredeti előadástól, és jobban kerüljem az anglicizmusokat, a francia nyelvtől idegen szerkezeteket; végül pedig próbáltam egyre többet a célnyelven jegyzetelni.

Mint említettem, nem volt magyar anyanyelvű tanárunk, bár szerintünk hasznos lett volna, ha legalább alkalmanként meghívnak egy magyar tolmácsot. Az órákon „A” nyelvre mindig háromszögben dolgoztunk (francia-magyar-francia vagy angol-magyar-francia), aminek – úgy gondolom, – előnyei és hátrányi egyaránt voltak. Egyfelől mindenkit motivált, hogy mindig volt valódi „közönség”, valaki, aki nem hallotta vagy nem értette az eredeti szöveget, másrészt viszont a gazdasági, jogi és Európai Unió témájú előadásokban felmerülő esetleges szókincsbeli vagy megfogalmazási kérdésekben nem tudunk kitől tanácsot kérni.

A tanítási órákon az első hat hétben jegyzet nélkül dolgoztunk, majd rövid vázlattal, ezután kezdtük csak használni a füzeteket. A jegyzetelésnek – s ebben a kérdésben minden tanár véleménye egyezett – a gondolatmenet logikus kapcsolóelemeire és az adatok feljegyzésére kell szorítkoznia. A teleírt papírlapok mintegy mankóként szolgálnak, hogy gyorsan és pontosan adhassuk vissza az eredeti szöveget. Tehát a megértett, feldolgozott gondolatokat, illetve az ezeket összekötő logikai kapcsokat valamilyen jellel, rövid szóval feljegyezzük. Ha valamit nem értettünk – mondták tanáraink –, felesleges néhány összefüggéstelen szót leírni, abba kell hagyni a jegyzetelést, és minden figyelmünket a hallgatásra kell koncentrálni, hogy megértsük a gondolatmenetet. Ezt a tanácsot hihetetlenül nehéz volt megfogadni, hiszen amikor nem tudjuk követni a beszélőt, ösztönösen többet kezdünk jegyzetelni, igyekszünk minden megértett szót rögzíteni. Márpedig ez rossz megoldás, egy meg nem értett gondolatot semmilyen jegyzettel sem tudunk hűen tolmácsolni! Tehát várunk, figyelünk, analizálunk, és csak ezután jegyzetelünk. Az általunk elmondott előadás pedig nem az eredeti fordítása, hanem az elhangzott gondolatok kifejezése a célnyelven. Nem arra kell koncentrálni, hogyan fejezte ki magát az előadó, hanem arra, hogyan hangzik az adott előadás a legtermészetesebben a célnyelven. A kulcskérdések a következők. „Mit akar mondani az előadó?”, „Hogyan fogalmazná ezt meg egy célnyelvi beszélő?”. Bár tolmácztanáraink nem mondták ki egyértelműen, mindannyian megértettük, hogy ez a „*théorie du sens*”.

A legerdekesebb óráink a szerda reggeli módszertani gyakorlatok voltak, ezen minden elsőéves hallgató részt vett. Az előadásokat általában az anyanyelvünkön tartottuk, valamilyen minket érintő témában, és honfitársaink tolmácsolták a csoport többi tagjának. Megtudhattuk, hogyan értékeli egy amerikai a francia kormány intézkedéseit a szeptember 11-i eseményekkel kapcsolatban, hogyan vélekednek a kínaiak Tibet vagy Taiwan státuszáról, miben különbözik a bosnyák nyelv a szerbtől és a horváltól; mi pedig a rendszerváltás okozta problémákba avattuk be évfolyamtársainkat. De főleg azt értettük meg, milyen végtelenül hosszúnak tűnik egy ötperces előadás egy számunkra ismeretlen nyelven, és mennyire fontos a tolmácsok szerepe...

Konferencianaptár

2003. március 13–15.

**THE 5th EUROCONFERENCE
KNOWLEDGE SYSTEMS IN TEXT AND TRANSLATION**

Színhely: Aarhus, Dánia

Információ: Helyi szervezők: Jan Engberg and Helle V. Dam, The Aarhus School of Business, Fuglesangs Allé 4 8210 Aarhus V.

E-mail: mailto:euroconference@asb.dk

Általános szervező: Heidrun Gerzymisch-Arbogast, The Saarland University, Germany

Internet: <http://www.euroconferences.info/>

2003. március 22.

ONE-DAY WORKSHOP ON ASSESSING TRANSLATION

Színhely: Birmingham, Anglia

The Institute for the Study of Language and Society and the Translation Studies Subject Group at Aston University are organising a one-day workshop on assessing translation.

E-mail: C.Schaeffner@aston.ac.uk,

Internet: <http://www.les.aston.ac.uk/isls.html>.

2003. március 27–28.

**FORDÍTÁSTUDOMÁNY' 2003.
TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ÉS V. FTK ÖREGDIÁK TALÁLKOZÓ**

Színhely: Budapest, 1088. Múzeum krt. 4.

Szervező: Prof. Klaudy Kinga, ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Központ

Információ: ELTE BTK FTK, Budapest, 1088. Múzeum krt 4.

Tel/fax: 2669833/5894.

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu, kklaudy@ludens.elte.hu

Internet: www.ftk.hu

2003. június 8–13.

INTERNATIONAL SUMMER INSTITUTE FOR SEMIOTIC AND STRUCTURAL STUDIES

Helyszín: Imatra, Finnország

Információ: Maija Rossi (Secretary), International Semiotics Institute, Imatra Cultural Centre, Virastokatu 1, 55100 Imatra, Finland.

Tel. 358-5-681 6639 Fax +358-5-681 6610

E-mail: Maija.Rossi@isisemiotics.fi

Internet: www.isisemiotics.fi

2003. július 3–5.**INTERNATIONAL SYMPOSIUM**

Translation: From Theory to Practice and from Practice to Theory

Színhely: Bretagne Sud, Lorient, Franciaország

Információ: Dr Jean PEETERS, Département d'anglais, Université de Bretagne Sud, 4 rue Jean Zay F - 56 100 Lorient.

Tel : (00 + 33) (0)2-97-87-29-67 Fax : (00 + 33) (0)2-97-87-29-70

E-mail: Jean.Peeters@univ-ubs.fr

2003. július 21–25.**TRAINING SEMINAR FOR TRANSLATION TEACHERS**

Helyszín: Granada, Spanyolország

Információ: <http://www.ice.urv.es/trans/future/granada/>

2003. július 23–25.**CORPUS-BASED TRANSLATION STUDIES**

Research and Applications

Helyszín: Pretoria, Dél-Afrika

Szervezők: Department of Linguistics (Translation Studies). University of South Africa & Centre for Translation & Intercultural Studies, UMIST (University of Science & Technology in Manchester)

Információ: Alet Kruger or Kim Wallmach, Department of Linguistics (Translation Studies), University of South Africa, P O Box 392, UNISA 0003, South Africa. Fax +27 12-429-3400;

E-mail: kruega@unisa.ac.za, wallmak@unisa.ac.za.

Internet: www.umist.ac.uk/ctis/ www.unisa.ac.za

2003. szeptember 11–13.**TRANSLATION TARGETS****THE 10th INTERNATIONAL CONFERENCE ON TRANSLATION AND INTERPRETING**

Színhely: Prága, Csehország

Szervező: Institute of Translation Studies, Charles University, Prague,

Információ: <http://utrl.ff.cuni.cz>, or Zuzana Jettmarova at jettmar@ff.cuni.cz (postal address: Hybernska 3, CZ-110 Praha 1, Czech Republic; Tel.: 004202/21619513, Fax: 004202/24217965).

2004. április 14–16.**INTERNATIONAL CONFERENCE ON TRANSLATING WITH COMPUTER-ASSISTED TECHNOLOGY: CHANGES IN RESEARCH, TEACHING, AND PRACTICE**

Szervező: University of Rome "La Sapienza", with the support of the American Bible Society (ABS) Interactive, the ABS Nida Institute for Biblical Scholarship, The European Society of Translation Studies, and The Louvain Research Center for Translation, Communication, and Culture (CETRA)

Információ: Robert Hodgson at RHodgson@americanbible.org,
arduini@guest.net and ssit@guest.net and Giuseppe Castorina at
giuseppe.castorina@usa.net

2004. május 20–23.

CRITICAL LINK 4

4th International Conference on Interpreting in the Community

Színhely: Stockholm, Svédország

Információ: Critical Link 2004 Institute for Interpretation and Translation
studies. Stockholm University, S-106 91 Stockholm, Sweden

Fax: + 46 8 16 13 96 *E-mail:* CL2004@tolk.su.se

Internet: <http://www.tolk.su.se/CL2004/index.html>

2004. szeptember 27–29.

TRANSLATION STUDIES: DOUBTS AND DIRECTIONS – 4th EST CONGRESS

Színhely: Lisszabon, Portugália

Szervező: Faculty of Arts, University of Lisbon, Portugal

Információ: Christina Schäffner, Fax: +44121 3596153

E-mail: C.Schaeffner@aston.ac.uk

Bartos Tibor

MAGYAR SZÓTÁR

Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára I–II.

A több mint száz év terjedelmű mű összefoglalása a legnagyobb becsben tartott magyar műfordítók egyike alkotó pályájának. A magyar nyelven példátlan vállalkozás felőleli szinte a teljes magyar szókincset. Kiemelendő erénye, hogy hivatásos szóművész készítette, szövegalkotási gyakorlata közben, s így nem az elvont tudományosság, hanem a nyelvet szerszáma-ként és anyagaként ismerő szerző mesterjegye hitelesíti.

A szótár első kötete tartalmazza magát a fogalomkörökbe szedett szótárt, míg a második kötet a szómutató, amely alfabetikus sorban megismétli az első kötet anyagát, megadva az egyes szavak leőhelyét a fogalomkörökön belül.

CORVINA KIADÓ

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1. Tel: 317-8379 / Fax: 318-4410
corvina@axelero.hu <http://www.corvinkiado.hu>

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolók kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derülni ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótáborral, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
6. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazzon a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
7. Ha szóban elhangzott konferencia-előadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
8. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
9. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk fél oldal (kb. 1000–1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb. 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákban belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, közepén)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közzölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása)

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte, utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt **Ajánlott irodalom** címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források**);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a;
Nida, E.A. 1964b;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Stu-*

- dies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
 - több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
 - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
 - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk* Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai II.* kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról. Elhangzott: A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb;
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2001. III. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor

Filozófiai szövegek fordítása (2.rész)

Pápay Vilma

Új irányzatok az explicitáció kutatásában

Tolmácsolás

Németh Dezső és Pléh Csaba

Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás

G. Láng Zsuzsa

A memória szerepe a tolmácsolásban

Fordítási piac és fordítóképzés

Szabari Krisztina

A fordítók minősítése és a fordítói piac

Konferenciák, tanfolyamok

Sándor Claudia

Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2001. március 22–23.

Szabari Krisztina

Translation and Interpretation in Science and Technology: Models, Methodology and Machine Support. Saarbrücken 2001. március 15–17.

Sükösd Erzsébet

„Interpreting - The Changing Landscape” – 5th SCIC-Universities Conference. Brüsszel, 2001. február 5.

Szabari Krisztina

Quality in Conference Interpreting. Spanyolország, Almunecar, 2001. április 19–22.

Rózsa Viktória

Tolmácsolás a londoni Westminster Egyetemen

Könyvszemle

Wallendums Tünde

Wilss, Wolfram: Übersetzungsunterricht. Eine Einführung

Kegyessné Szekeres Erika

Gerzymisch-Arbogast, Heidrun & Mundersbach, Klaus: Methoden des wissenschaftliches Übersetzens

Dékány Edit

Kautz, Ulrich: Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens

Stanitz Károly

Larson, Mildred: Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence

Zank Ildikó

Hatim, Basil & Mason, Ian: Discourse and the Translator

Kovács Judit

Wadensjö, Cecilia: Interpreting as Interaction

Lehmann Magdolna

Øverås, Linn: In Search of the Third Code

Geró Györgyi

Lugris, Alberto Álvarez & Ocampo, Anxo Fernández (ed.): Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación

Demeter Éva

Ulrych, Margherita: Translating Texts: from Theory to Practice

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. III. évfolyam, 2. szám

Fordításpolitika

Anthony Pym

*Nyelvpolitikai és fordításelméleti
kérdések az Európai Unióban*

Dróth Júlia

*Igényfelmérés a fordítási szokásokról
és elvárásokról az angolról magyarra
fordított szakszövegek tekintetében*

Műfordítás

Élthes Ágnes

*Egy Racine szövegrészlet két magyar
fordításáról*

Mohi Zsolt

*Júlia magyarul. Jellemalakulás
Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső
értelmezésében*

A fordítás oktatása

Koltay Tibor

*Tudományos és szakmai írásművek
a fordítóképzésben*

Dékány Edit

*A fordítói kompetencia fejlesztésének
lehetőségeiről*

Krónika

Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

Valló Zsuzsa

*A drámafordítás pragmatikai
aspektusai – az értekezés tézisei*

Cs. Jónás Erzsébet

Opponensi vélemény

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény

Valló Zsuzsa

Válasz az opponensi véleményekre

Szemle (könyv, folyóirat, konferencia)

Horváth Ildikó

*Katan, David: Translating Cultures.
An Introduction for Translators,
Interpreters and Mediators*

Vincze Katalin

*Snell-Hornby, Mary & Kadric, Mira
(Hg.): Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*

Lehmann Magdolna

*Lawrence Venuti: The Translator's
Invisibility: A History of Translation*

Pollmann Teréz

*Osimo, Bruno: Corso di traduzione.
Prima parte – Elementi fondamentali*

Géror Györgyi

Hermēneus –1999.1. szám

Élthes Ágnes

*„Frontières et passages” Párizs, 2001.
október 25–27.*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. IV. évfolyam, 1. szám

Fordításpolitika

Dróth Júlia

*A fordítástudomány és
a nyelvtudomány együttműködéséről*

Horváth Ildikó

*Nyelvi jogok és az Európai Unió
nyelvpolitikája*

A fordítás/tolmácsolás oktatása

Sándor Claudia

*Alkalmassági vizsga
a tolmácsolásban*

Műfordítás

Székely Gábor

*A lexikai fokozás kifejezése
A. P. Csehov Вишнёвый сад c.
drámájában és magyar, illetve
német fordításaiban*

Sebestyén Rita

*Salinger Zabhegyezője és a magyar
nyelvű fordítása körül kialakult vita*

Krónika

Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

Pápai Vilma

*Az értekezés tézisei
Az explicitációs hipotézis vizsgálata
angol–magyar és magyar–magyar
párhuzamos korpuszok egybevetésével*

Pajzs Júlia

Opponensi vélemény

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény

Pápai Vilma

Válasz az opponensi véleményekre

Konferenciabeszámoló

Heltai Pál

*„Claims, Changes and Challenges” Az
EST III. Nemzetközi Kongresszusa.
Koppenhága, 2001. augusztus 30 –
szeptember 1.*

Könyvszemle

Kis Balázs

*Esselink, Bert: A Practical Guide to
Localization*

Cseresznyés Mária

*Campbell, Stuart: Translation into the
Second Language*

Szabó M. Helga

*Szabari Krisztina: Tolmácsolás.
Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és
gyakorlatába*

Dékány Edit

*Nord, Christiane: Fertigkeiten
Übersetzen*

Across Languages and Cultures

A Multidisciplinary Journal for Translation
and Interpreting Studies

Főszerkesztő: *Klaudy Kinga*

Tanácsadó szerkesztő: *Sohár Anikó*

Szerkesztő: *Károly Krisztina*

Célok és témakörök

Az Across Languages and Cultures angol nyelvű multidiszciplináris folyóirat, amelynek célja, hogy nemzetközi szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új tudományos kutatási terület a fordítástudomány (Translation Studies) művelői számára.

Tanulmányokat és recenziókat közöl a tág értelemben vett nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása területéről.

Témakörök: általános fordításelmélet, leíró fordítástudomány (pl. szépirodalmi, jogi, műszaki szövegek fordítása, médiafordítás, konsekutív és szinkrontolmácsolás, bírósági tolmácsolás, közösségi tolmácsolás stb.), alkalmazott fordítástudomány (pl. fordító- és tolmácsolás, fordítás-kritika, számítógéppel támogatott fordítás), többnyelvűség, interkulturális kommunikáció, nyelvpolitika és fordításpolitika.

Kéziratok benyújtása

Kéziratokat és szerkesztőségi levelezést kérjük az alábbi címre küldeni:

Across Languages and Cultures szerkesztősége

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fordító- és Tolmácsoló Központ

1088 Budapest

Múzeum kert. 4. „F”

Telefon: (36-1) 2669-833/5894

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

karolyk@ludens.elte.hu

asohar@elender.hu

Megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:

Akadémiai Kiadó, Vevőszolgálat, Pf. 245, 1519 Budapest

Fax: (06-1) 464-8201, e-mail: custservice@akkrt.hu

Alapítva: 2000

Méret: 17×25 cm
HU ISSN 1585-1923

Megjelenik:

évente
egy kötet
két füzetenben
2003: Vol. 4

Előfizetési díj

kötetenként:
8,960,-Ft áfával

AKADÉMIAI
KIADÓ
BUDAPEST

www.akkrt.hu

1141 Budapest, Komócsy u. 9.
Tel.: 468 5100, Fax: 468 5111
Email: brill@brill.hu
Web: www.brill.hu

A Brill Konferenciatechnika 18 éve dolgozik a konferenciatechnikai szolgáltatás és rendszerintegráció területén. Bátran állíthatjuk, hogy a kommunikációtechnika e szűk területén új szakma született az elmúlt tíz évben: a konferenciatechnika.

Ma már a kis helyi konferenciákon is az audiovizuális eszközök egész rendszerét használják. A nagy, több ezer fős nemzetközi rendezvényeken pedig a technikai háttér az egyik legfontosabb feltétele a gyors és sikeres kommunikációnak.

Az EU csatlakozás óriási kihívást jelent a tolmács és fordító szakma részére. A magas szintű követelményeknek a szinkrontolmácsok csak akkor tudnak megfelelni, ha kifogástalan hangminőségű, ISO szabványoknak megfelelő technikai eszközök támogatják őket.

A Brill Konferenciatechnika saját tulajdonú, Magyarországon egyedülálló, eredeti Philips DCN tolmácsberendezést állít a konferenciák szolgálatába, amely a világ első teljesen digitális rendszerű, infravörös sugárzás elvén működő készüléke.

Stílus, elegancia és kitűnő gyakorlati használhatóság jellemzi az új digitális tolmácsberendezést. A rendszer maximális kiépítés esetén 15 különböző nyelv egyidejű szinkrontolmácsolására alkalmas 600 fő részére, akár három helyszínen is.

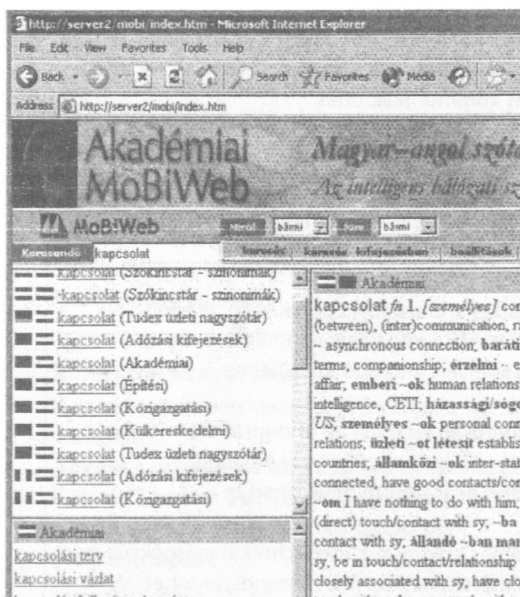
A technikai eszközöket angolul beszélő diplomás kommunikációtechnikai mérnökök telepítik az ISO szabványoknak megfelelő tolmácsfülkékbe. A DCN rendszer lehetővé teszi a technikusoknak, hogy számítógép segítségével a háttérből ellenőrizzék mikrofonokat és a tolmácsfülkék hangrendszerét. A korszerű technika így egyszerűen kezelhető és biztonságos.

A Brill Konferenciatechnika állandóan naprakész kitűnő technikai felszereltségével és magasan képzett szolgáltató személyzetével biztosítja a nagyjelentőségű nemzetközi rendezvények sikeres lebonyolítását.

MoBiWeb: elektronikus szótárak a legmodernebb technológiával

Az új (angol és német) Akadémiai
Klasszikus Nagyszótárakat is tartalmazza.

Számtalan további szakszótárt is elérhet
a MoBiWeb segítségével.

Használata egyszerű,
könnyű és gyors.

Nem kell megtanulnia
egy új program hasz-
nátát: a MoBiWeb
a megszokott internetes
(Explorer, Netscape)
felületen keresztül
működik.

Díjnyertes technológia!

Érdeklődjön a MorphoLogic bemutatótermében:

- 1118 Budapest, Késmárki utca 8.
- Tel/fax: 361-4721; 361-4722; 361-4723
- info@morphologic.hu

További információ: www.morphologic.hu

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euro-atlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792-72841400-00000008.

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó téri fiók

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adóalapból.

*Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest 1088. Múzeum krt. 4 „F” épület. Tel: 2669833, Fax: 4 855 217.
e-mail: kklaudy@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu*

FELHÍVÁS

1%

Felkérjük a Fordító- és Tolmácsképző Központ hallgatóit, öregdiákjait, tanárait, lektorait és mindenkit, akit érdekel a fordítás és tolmácsolás ügye, hogy 2003-ban jövedelemadójuk 1%-val támogassák a Szent Jeromos Alapítvány célkitűzéseit. Ehhez a személyi jövedelemadó csomagban található rendelkező nyilatkozaton a kedvezményezett adószáma rovatba a Szent Jeromos Alapítvány adószámát kell feltüntetni:

18166143-1-42

Ezúton mondunk köszönetet mindazoknak, akik 2002-ben alapítványunkat jövedelemadójuk 1%-val támogatták.

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. IV. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Ajtay-Horváth Magda	Nyíregyházi Főiskola, Angol Tanszék
Cs. Jónás Erzsébert	Nyíregyházi Főiskola, Orosz Tanszék
Dróth Júlia	Szent István Egyetem, Gödöllő
Forgács Erzsébet	Szegedi Tudományegyetem
Fóris Ágota	Pécsi Tudományegyetem BTK, Nyelvtudományi Tanszék
Heltai Pál	Szent István Egyetem, Gödöllő
Horváth Péter Iván	Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda
Juhász Gabriella	Szent István Egyetem, Gödöllő
Klaudy Kinga	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Kramliné Szalai Virág	konferenciatolmács
Lendvai Endre	Pécsi Tudományegyetem BTK, Szláv Tanszék
Simigné Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Szabó Csilla	Berzsenyi Dániel Főiskola, Angol Tanszék
Szilágyi Nóra	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Veresné Valentinyi Klára	Szent István Egyetem, Gödöllő

ISSN 1419 7480

FORDIÍTÁSTUDOMÁNY 20002.IV. évfolyam, 2. szám